

Fortid og Nutid

2002

4 ■ December

Side 249-344

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie



Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914, og det indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer, arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil gerne medvirke til at fremme debatten på tværs af faggrænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af eksternt lektor, ph.d. Peter Henningsen, Institut for Historie, Københavns Universitet, Njalsgade 102, 2300 Kbh. S. Tlf. 35 32 82 79, e-mail: Peterhen@hum.ku.dk eller Henningsen@mail.tele.dk, cand. mag. Sniff Andersen Nexø, ph.d.stipendiat ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, Blegdamsvej 3, 2200 Kbh. N. Tlf. 35 32 75 95, e-mail: S.nexoe@pubhealth.ku.dk og seniorforsker, arkivar, ph.d. Karl Peder Pedersen, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Jagtvej 10, 200 Kbh. N. Tlf. 35 24 82 43, e-mail: castello@mail.tele.dk.

Abonnement koster 200 kr. årligt for 4 numre med tilsammen 320 sider. Det bestilles på følgende adresse: Fortid og Nutid, Ingrid Christensen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Tlf. 33 14 34 14 (tirsdag kl. 14-16 og fredag kl. 8-10).

Manuskripter sendes til Sniff Andersen Nexø eller Peter Henningsen, mens **bøger til anmeldelse** sendes til Karl Peder Pedersen.

Forsidebilledet:

Det vestjyske landskab er varieret, ofte voldsomt og sjældent idyllisk – og vejret spiller altid en påtrængende rolle. I 1931-32 malede Niels Bjerre en serie på tolv billeder til Lemvig Bibliotek med motiver fra Lemvigegnen. Her er det Rom Kirke syd for Lemvig, hvor hedebakkerne og det grønne moræneland mødes. Se Ellen Damgaards artikel (Foto: Tommy Wølk)

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

December 2002. Hefte 4. Side 249-343

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd

I kuling fra Hals til Harboøre

Et studie af regional identitet i Vestjylland

Ellen Damgaard

Fortid og Nutid, december 2002, s. 251-277

Den vestjyske identitet har sin baggrund i et særligt bebyggelsesmønster og den erhvervsstruktur, der har præget Vestjylland gennem flere hundrede år. Den er blevet forstærket i 1800- og 1900-tallets kamp mellem centralmagten og regionen, særlig omkring infrastrukturen. De store naturfredninger og udlægning af fuglereservater ved de vestjyske fjorde i 1980'erne og 1990'erne har yderligere bidraget til at skærpe konflikten mellem »øst« og »vest«. Artiklen er en midtvejsrapport fra en etnologisk undersøgelse af begreberne »vestjysk særpræg og vestjyske værdier«, således som disse kommer til udtryk omkring år 2000 i den regionale selvopfattelse, i medierne og i det politiske liv, i billedkunst, digtning og lokal sang og musik, og i kampen om naturen.

Ellen Damgaard, f. 1944, mag.art., museumsinspektør og leder af Lemvig Museum siden 1972. Har arbejdet med den vestjyske selvstændighedskultur og med forholdet mellem by-opland og egn-omverden, herunder forbindelserne mellem Vestjylland og landene omkring Nordsøen.

Hver dag, når jeg kommer hjem fra arbejde, læser jeg den lokale avis. Den hedder *Lemvig Folkeblad* og er en lokal udgave af en regional avis ved navn *Ringkøbing Amts Dagblad*. I avisen finder jeg stof fra et område, der strækker sig fra Limfjorden i nord til lidt syd for Skjern Å i en bræmme på omkring 35-45 kilometer ind i land fra den jyske vestkyst. Det er det område, som de fleste nok tænker på, når man taler om Vestjylland.

»En ægte vestjyde«
– hvad er det?

Man behøver ikke at læse længe, før man falder over noget, der forholder sig til det at være vestjyde. På sports-siden bliver en ung nyudnævnt fodboldspiller spurgt, hvad han syntes om, at et oprørt publikum smed øl på

ham efter hans første kamp i superligaen i Danmarks førende sportsanlæg, Parken i København. Han svarer: »Jeg er vestjyde, jeg lader mig ikke sådan vælte omkuld«. Under en konflikt mellem SiD, Danmarks enerådende specialarbejderforbund, og Kristelig Fagbevægelse på en maskinstation på Lemvigegnen siger borgmesteren i Lemvig: »Det er ingen særlig vestjysk måde at løse problemerne på«. Og under valgkampen til amtsrådsvalget i efteråret 2001 var der læserbreve, der anbefalede at stemme på: »Harry – en ægte vestjyde«. Siden 1999 har jeg klippet den slags ud, og det er vokset til en betragtelig stak på et par år. Avisens journalister er omhyggelige referenter af begivenheder i området, og de ved, at deres læsere vogter over dem og bliver sure, hvis noget er gengivet forkert. Det er således i meget høj grad folks egne udsagn og meninger, der



Fig. 1. En nutidig vesttjyde på banen. Fodbolddommer Johnny Rønn fra Lemvig på forsiden af bladet »Jysk Fodbold« i april 2001. I en artikel om ham inde i bladet lyder det: »Vil man noget med sin dommerkarriere, så hører der en vis portion »her kommer jeg«-mentalitet, en god portion selvtillid og en egen stil med« (Foto: Per Kjærbye).

kommer til udtryk gennem avisen, og i mindre grad journalistens udlægninger og vurderinger af situationen. På den måde er den lokale og regionale avis et godt spejl af den vestjyske virkelighed i nutiden. Når man læser den, kan man ikke undgå at begynde at fundere over »det vestjyske særpræg«. Er det noget man kan beskrive og forklare?

I Lemvig Museums skuffer lå allerede en række beskrivelser af Vestjyl-

land og vesttjyderne – de såkaldte præsteindberetninger fra 1760'erne, landøkonomiske redegørelser fra 1790'erne og 1830'erne, topografiske skildringer fra omkring 1900. Alle med et påfaldende overensstemmende repertoire af tilskrevne karakteregenskaber hos vesttjyde, uden at noget tyder på, at forfatterne har skrevet af efter hinanden. Desuden har de haft meget forskellige formål med deres beskrivelser. Nogle var præster med den opgave

at give en nøjternt registrerende skildring af deres sogns topografi og erhvervsliv, andre var landøkonomer, der udgav rapporter om landbrugets og det øvrige næringslivs tilstand, og andre igen var bl.a. en læge, der ønskede at vise, at der var sammenhæng mellem befolkningens livsvilkår og dens sundhedsstilstand. I deres sammenhæng var beskrivelsen af den vestjyske befolknings karaktertræk blot en biting. Men i følge disse meget forskellige forfatteres samstemmende beskrivelser var 1700- og 1800-tallets vestjyder velvoksne og hårdføre, arbejdsomme, handelslystne, opsatte på at rejse ud for at tjene penge, gæstfri, venlige over for fremmede og temmelig utilbøjelige til at rette sig efter myndigheder og overordnede.

Man kan synes, at tiden er løbet fra den slags stereotyper. Man kan også være tilbøjelig til at tro, at regionale særpræg var noget der endegyldigt forsvandt med 1900-tallets samfundsudvikling. Ikke desto mindre dukkede begreberne »vestjysk særpræg« og »vestjyske værdier« op i moderne layout i et lille hefte, hvor Ringkjøbing Amtsråd beskrev sine kulturpolitiske sigtelinier i foråret 1999. Her kunne man læse, at politikerne ville basere den regionale kulturpolitik på vestjysk særpræg og vestjyske værdier. Vi ringede og spurgte, hvad de mente med det. Kontorchefen på kulturforvaltningen svarede, at efter hans mening var det særligt vestjyske en stædig initiativrigdom, på én gang robust tilbageholdende og samtidig meget modig. Hans opfattelse var funderet i det daglige arbejde som leder af en amtlig forvaltning, hvor han ofte havde erfaret, at nye initiativer uforudsigeligt havde udviklet sig af et tilsyneladende meget roligt arbejdende foreningsliv.

Efter dette svar ringede vi rundt til samtlige amtslige kulturforvaltninger i Danmark for at stille dem spørgsmålet, om de ville basere deres kulturpo-

litik på regionale særpræg og værdier, og om noget sådant fandtes i deres region. Det mønster, som denne hastige journalistiske rundspørge gav, var tankevækkende. Uanset om man politisk ville bruge netop dette som grundlag for sin kulturpolitik, så vedkendte man sig at der var et eller andet regionalt særpræg i amterne mod nord, vest og syd i Jylland, på Fyn og i amterne mod vest og syd på Sjælland samt på Bornholm. Flere steder kom det frem, at de nuværende amtsgrænser – der stammer fra en reform i 1970 – i mange tilfælde ikke følger »sinddelagsgrænser«, som det blev formuleret af en amtlig kontorchef, og at dette giver anledning til konflikter. Gamle amter, der blev lagt sammen i 1970, bliver ved med at have hver sit særpræg, og det blev også fremhævet, at ældgamle landskabsskel stadig spiller en rolle – Åmosen på Vestsjælland, Rold Skov og Vildmosen i Nordjylland eller Den jyske Højderyg ned gennem Midtjylland. Landskabshindringer som man ville have troet for længst var overvundet af gode veje, biler, telefon og it-forbindelser. I de udpræget østjyske amter vedkendte man sig ingen regionale særpræg, men på kulturforvaltningerne havde man klare forestillinger om, at det nok forholdt sig anderledes med vestjyder, sønderjyder og vendelboer, og man kunne også udpege træk, som udenforstående opfattede som karakteristiske – var det f.eks. ikke noget med at vestjyder har det med ikke at overholde fartbegrænsninger? Og noget med trailere og sort økonomi? Kun i Københavns Amt havde man en klar forestilling om, at Danmark er et lille land med en udviklet infrastruktur og stor mobilitet – og dermed homogent. Når man gengiver dette udsagn ved et foredrag i Vestjylland, bliver der almindelig munterhed. Københavnerne er tåbelige!

Denne rundspørge gav altså et fingerpeg om, at begrebet regional identi-

tet er noget, der giver mening i visse dele af landet, men ikke i andre. Det rejser spørgsmål om forholdet mellem hovedstad og provins, mellem by og land, mellem antallet af højtuddannede i forhold til lavtuddannede i regionen osv. Temaer som magtfordeling, geografi, befolkningssammensætning, sociale strukturer må altså sættes op mod de kulturelle udtryk, hvis man skal studere dette emne.

På opdagelsesrejse

Inspireret af de tankevækkende udsagn fra meget forskellige kilder besluttede Lemvig Museum at lave en etnologisk undersøgelse med overskriften »Vestjysk særpræg og vestjyske værdier«, en formulering som var hentet direkte fra amtsrådets hefte om kulturpolitikken. Vi havde allerede en del historisk kildemateriale og tidligere undersøgelser, som kunne inddrages, og lagde derfor hovedvægten i den nye undersøgelse på nutiden. Af praktiske og økonomiske grunde blev vi nødt til at koncentrere undersøgelsen til forholdene på Lemvigegnen, det nordvestlige hjørne af Ringkøbing Amt. En række sonderinger i den øvrige del af Vestjylland både i det historiske og det nutidige kildemateriale giver dog grund til at tro, at undersøgelsens resultater er dækkende for regionen.

Formålet med undersøgelsen er at afdække, om der findes en »vestjysk identitet« i nutiden, hvordan og i hvilke sammenhænge en sådan kommer til udtryk, hvordan den er opstået og har udviklet sig gennem tiden, og hvad der holder den i live. Vi har planer om en række uddybende undersøgelser, blandt andet af forholdet mellem »indfødte« og tilflyttere, samt en landsdækkende perspektivering af undersøgelsen med henblik på en sammenligning af forskellige regioner i

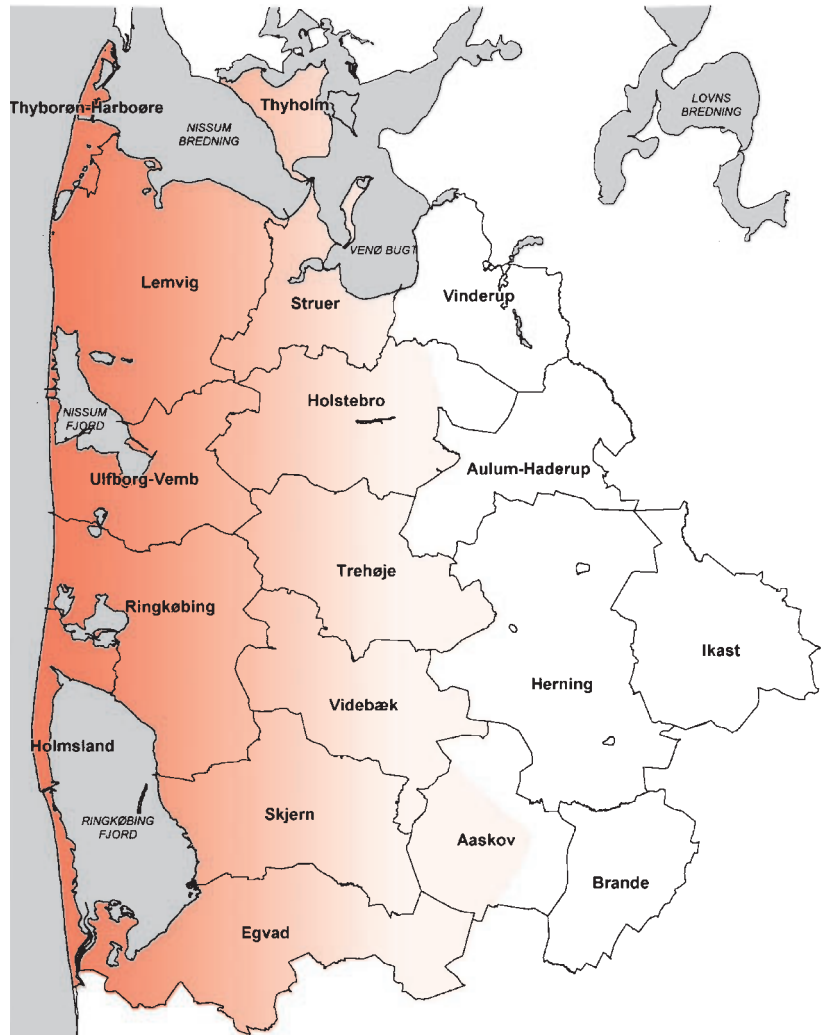
Danmark med og uden markant regionalt særpræg. Nærværende artikel er således en midtvejsrapport med en gennemgang af udvalgte temaer, som indtil nu har været genstand for undersøgelse.

Fagligt ligger udgangspunktet i en opfattelse af, at den regionale identitet ikke eksisterer som et fænomen i sig selv, men som noget folk giver udtryk for i en række sammenhænge – i formuleringen af modsætningen mellem »os« og »de andre«, i etableringen af en vestjysk »idealtipe«, og i de »store fortællinger« som videregives fra fortiden eller skabes i det øjeblik en særlig bevidenhed indtræffer.

Vi påbegyndte arbejdet i sommeren 1999 med en spørgeskemaundersøgelse med titlen »Vestjysk særpræg og vestjyske værdier«. Spørgelisten blev udformet som midteropslaget i den lokale gratis ugeavis og dermed husstandsomdelt i Lemvig og Thyborøn-Harboøre Kommuner. Den rummede en lang række spørgsmål, som lagde op til kvalitative svar. Vi fik omkring 250 besvarelser, mange af dem med grundige og gennemtænkte svar og beskrivelser.

Med udgangspunkt i spørgeskema-besvarelserne tog museet en række temaer op til undersøgelse. Indtil nu er der blevet lavet en række generelle interviews med nøglepersoner med henblik på en uddybning af emner i spørgeskemaundersøgelsen. I 2000 er der lavet undersøgelser af emnet lokal sang og musik, både af den åndelige sang, som den dyrkes ved møder i missionshuset og kirken, og af den verdslige sang og musik, bl.a. i forbindelse med den lokale rockfestival Haze over Haarum på Harboøre. I vinteren 2000-2001 lå hovedvægten på lokal revy og dilettant. Og i 2001 har hovedtemaet været befolkningens forhold til naturen. Desuden er der løbende blevet samlet et bredspektret skriftligt materiale.

Fig. 2. Kort over Ringkøbing Amt. Hvis man spørger indbyggerne på Lemvigegnen om, hvad regionen Vestjylland omfatter, peger de typisk på de vestligste kommuner i amtet. Øst for Holstebro og ned mod Herningkanten bliver det hurtigt opfattet som Midtjylland. Mod nord går der en klar grænse ved Limfjorden mod Thyboerne, og sydpå skal man ikke langt sønden for Skjern Å, før svaret lyder, at her bor der også nogle herlige mennesker, men det er nu ikke rigtig Vestjylland.



I en sådan undersøgelse er det vigtigt at gøre sig klart, at Vestjylland ikke er et entydigt område med veldefinerede grænser. En formuleret vestjysk identitet eksisterer imidlertid som et markant islæt i et område, der kan afgrænses geografisk, selv om man ikke kan trække en veldefineret streg på landkortet mod andet end vest. Kærneområdet er kommunerne nærmest havet, Thyborøn-Harboøre, Lemvig, Ulfborg-Vemb, Ringkøbing, Holmsland, Skjern og Egvad. Gennem dette område løber en nord-sydgående grænse parallelt med Vestkysten, omkring 5-10 kilome-

ter inde i land. Det er et klassisk skel mellem fisker- og bondebefolkning, som spiller en rolle også i nutiden. Uden for kærneområdet bliver overgangen fra Vestjylland til Midtjylland flydende. Regionen Vestjylland er således ikke identisk med den administrative enhed Ringkøbing Amt, men omfatter i denne sammenhæng kun den vestlige del i et område på cirka 35-45 kilometers bredde nærmest havet.

Opfattelsen af et vestjysk særpræg kommer tydeligt frem, når folk flytter til eller fra regionen. I det egentlige Vestjylland mødes man som tilflytter

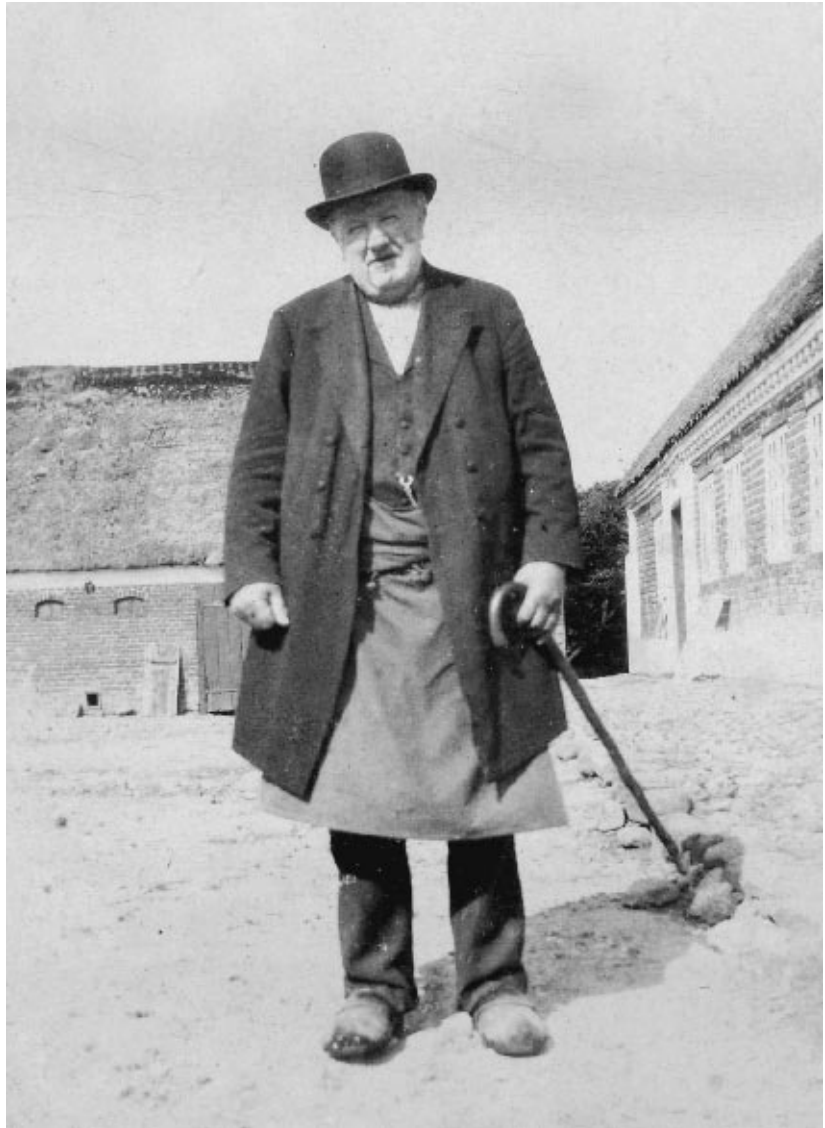
af et hyppigt forekommende udsagn om, at man skal bo der i tre generationer for at blive opfattet som en rigtig vestjyde. Man kan således ikke uden videre »antage« en vestjysk identitet, blot ved at flytte til regionen og have en række personlige egenskaber samt en adfærd, der passer ind i opfattelsen af det særligt vestjyske. Det vil højst medføre, at man bliver betragtet som et ordentligt menneske, men altså ikke som vestjyde. Unge mennesker på vej til videregående uddannelser uden for området vil ofte hævde, at de er født og opvokset i Vestjylland uden at opfatte begrebet vestjyskhed som noget, der spiller en rolle for deres selvopfattelse. Ikke desto mindre vil mange af dem bruge den vestjyske identitet, når de skal søge værelse eller lejlighed i Århus eller København – annoncer om »*Vestjysk par søger lejlighed*« viser, at identiteten bevidst kan bruges som markør for pålidelighed, flid og orden i økonomien. De vil også kunne opleve, at deres studiekammerater har en klar opfattelse af, hvad vestjyder er for nogen.

I begyndelsen af undersøgelsesforløbet blev der hentet faglig ballast fra studier af henholdsvis svensk og dansk identitet, men den store inspiration kom, da jeg i december 2000 fik kendskab til den svenske etnolog Carina Kullgrens afhandling »Ack Värmland. Regionalitet i diskurs och praktik«. Denne undersøgelse tager udgangspunkt i et konkret landskab med en tydelig regional identitet. Det var præcis samme type undersøgelse, som jeg selv var i gang med – med anvendelse af nogenlunde samme brede spektrum af kilder og et begrebsapparat, som også havde ligget i mit baghoved. Hun påpeger, at hverken regionen eller regional identitet findes ved siden af eller uafhængigt af de mennesker, som bor der, men derimod i de »fortællinger«, hvori vi formulerer, forstår og formidler erfaringer og kund-

skaber om os selv og andre, om vores relationer og den verden vi lever i. Fortællingen eller »det narrative« bliver således en central term. Det var netop den fortolkningsramme, der havde fået museet til at se på sit velkendte geografiske arbejdsområde på en ny måde. Hvad er det, der hele tiden kommer til udtryk i daglig tale og i avisens mødereferater? Hvad er det for nogle begivenheder, som alle føler et fællesskab omkring? Hvad handler de sange om, som man hele tiden synger? Hvad er det man kæmper for eller imod? Hvorfor er lige netop dette vigtigt og noget andet uvæsentligt? Alle disse »fortællinger« har et budskab, som gør at man kan forstå sig selv og sin plads i forhold til omgivelserne.

Ligesom Vestjylland er Värmland en udkantsregion med mange af de samme konflikter omkring infrastruktur, kampen om naturen og marginalisering i forhold til hovedstaden; som Carina Kullgren påpeger, er dette imidlertid i sig selv ikke nok til at etablere en regional identitet. I begge områder blev et særligt regionalt præg tidligt beskrevet og opfattes stadig både set indefra og udefra som noget eksisterende. Den grundlæggende samfundsstruktur har imidlertid været meget forskellig og har fremelsket to væsensforskellige regionale særpræg. Det värmlandske »*brukssamhälle*« var på samme tid en stærk magtstruktur med en hierakisk orden og et kollektivt system med stor solidaritet – og dermed i diametral modsætning til forholdene i Vestjylland, som det senere vil fremgå. Den fremtrædende regionale identitet i henholdsvis Värmland og Vestjylland befinder sig da også i hver sin ende af spektret. Den värmlandske identitet beskrives som en dobbeltnatur, et »*evakueringsberedskab*« med omstillingsevne og fantasi og en ubesværet vekslen mellem flere positioneringer – värmlændinge er ar-

Fig. 3. I træsko og forklæde, gammel diplomatfrakke og bowler, med stok og sikkert en velspækket tegnebog i lommen. Manden hedder David Byskov Ovesen. Han ejede proprietærgården Sodborg lige syd for Lemvig i 1890'erne og kan stå som idealtypen på en rigtig gammeldags vestjyde (Foto på Lemvig Museum).



bejdsomme men letsindigt hengivne til fest, dans og musik, pålidelige men så fantasifulde at grænsen mellem sandt og usandt bliver mindre væsentlig, lidt godtroende og derfor ofte med på noget nyt, men med ringe tålmodighed når det kommer til en helhjertet og vedvarende indsats. Der er ingen tvivl om, at »en rigtig værmlænding« ville finde sig meget dårligt blandt vestjyder, og omvendt.

»De ædle vilde« – et historisk tilbageblik

Når jyderne i gamle beskrivelser – og vestjyderne i særdeleshed – bliver sammenlignet med befolkningen i andre landsdele som Fyn, Sjælland eller Lolland-Falster, er jyderne altid klart de prægtigste. I værket *Danske Atlas*, der udkom i 1760'erne, står der således om jyderne, at de var friske og hårdføre, store og anseelige, fik god

føde og kunne udholde strengt arbejde. De var oplagte til at handle og rejste gerne ud for at tjene penge og lære noget, både til København, til Holsten og til Holland. De var tro og redelige og meget venlige mod fremmede. I samme værk står der om bønderne på Sjælland, at de var modløse og ulystige til deres gerning, holdt fast i det gamle og ikke var nær så opfindsomme og kløgtige som folk andre steder, de var ugæstfri og havde på ingen måde lyst til at rejse nogen steder hen for at forandre deres stand og levemåde. Om fynboerne hedder det, at de var stræbsomme og arbejdsomme, tro og ærbødige mod øvrigheden, og de gjorde deres gerning med lyst og munterhed, hvis de blev vel mødt og opmuntret. Hvis ikke, så lod de snart hænderne synke. På Lolland levede bønderne godt, holdt mange gilder og drak umådelige mængder brændevin. Forfatteren konkluderede, at de jyske bønder var i bedre stand og af en flittigere og dygtigere art og natur end visse andre provinsers bønder. F.eks. gjorde de jyske bønder ikke nær så mange købstadsrejser som de sjællandske og drak sig mindre fulde, men tog straks af byen, når de havde solgt og købt deres varer. Som forklaring anfører forfatteren, at de jyske bønder fra de ældste tider havde levet i større frihed end de fleste andre bønder.

Beskrivelserne i *Danske Atlas* var baseret på indberetninger fra landets præster og blev sammenfattet af amtmand Hans de Hofman i Kolding. Han var optaget af den såkaldte gothicisme og opfattede Jylland som det egentlige hjemsted for fortidens heroiske stammer. Således blev jyden i løbet af 1700-tallet i stadig højere grad opfattet som »den ædle vilde«, som ved sin frihed, selvstændighed og handlekraft kunne tjene som et forbillede i den århundrede lange omdannelsesproces i det danske samfund, der fandt sted fra landboreformernes første årtier i

midten af 1700-tallet til de store omlægninger af næringslovene i 1850'erne.

Karakteristikken kan forfølges op i tid. I 1833 skrev landøkonomen J.C. Hald således om almuen i Vestjylland, at det var et godmodigt, nøjsomt, flittigt og hårdført folkefærd, og i disse egenskaber overgik befolkningen ikke bare jyderne i øvrigt, men hele nationen. De havde i særdeles grad anlæg for kreaturhandel, som kunne lede til velstand, når den blev drevet med fornøden kraft og kyndighed. Og her havde vestjyderne en fortrinlig evne til med stor sikkerhed på forhånd at beregne tab og fordele, således at de kunne undgå det første og opnå det sidste. På grunden af handelsånden var de da også langt bedre end bønder andre steder først og fremmest til hovedregning, men også til at læse og skrive.

Og i 1908 skrev læge A.N. Andersen således om befolkningen på Lemvigegnen, at den i sin helhed må betragtes som et dygtigt, stræbsomt og ret veltående folk. Han nævner også den vestjyske gæstfrihed som et karaktermærke, måske udsprunget i fortiden, da fremmede var en kærkommen anledning til at høre nyt. Et andet væsentligt træk er en forsigtig, betænksom og mistænksom karakter, som han kobler sammen med vestjydernes handelstalent; frygten for at blive taget ved næsen har nemlig udviklet evnen til refleksion og skarpsindighed. Endelig kommer forsigtigheden eller mistænksomheden frem på en måde, som enhver nutidig vestjyde vil nikke genkendende til. Den er nemlig stadig et markant træk både i det politiske liv, i erhvervslivet, socialt og kulturelt. Andersen skriver således: »Befolkningen har ikke været uimodtagelig for nye Tanker, tværtimod har saadanne tidlig fundet Ørenlyd, men deres Forsigtighed, parret med nogen Mistænksomhed, har bevirket, at man ikke let-sindig er gaaet ind paa Eksperimenter,

men først efter nøje Overvejelse, og efter en bestemt Plan har søgt at realisere de nye Tanker. Udviklingen er derfor gaaet jævnt og støt fremad uden de mange Skuffelser, som ellers aldrig undgaas, selv ved de allerbedste Planer og Ideer, naar de straks føres ud i Livet uden at være afpasset efter Egnens forhold«.

Disse positive forestillinger blandt 1700- og 1800-tallets forfattere var næppe noget den vestjyske befolkning, der primært bestod af bønder, vidste noget om. Det kan således ikke have påvirket deres selvopfattelse. Men mange vestjyder levede i en verden, der krævede og fremmede selvstændighed og handlekraft. I store dele af Vestjylland var der ingen landsbyer; dvs., at de fleste gårde allerede før landboreformerne i 1700-tallet lå for sig selv imellem deres agre og enge, som det hed. Og et dyrkningsfællesskab som det østdanske kendte man bl.a. på Lemvigegnen kun i enkelttilfælde, hvor to eller tre gårde kunne have jordstykkerne liggende mellem hinanden. Dette på landsplan atypiske fænomen er ofte blevet forklaret af historikere som et tilbagestående træk eller en tilpasning til de dårlige sandjorder med spredte ressourcer. Den vestjyske enkeltgårdsbebyggelse er imidlertid mest udpræget på Lemvigegnen, hvor jorden særlig langs Limfjorden og havet er endog særdeles god. Her opdrættede bønderne i 1700- og 1800-tallet heste og stude til videre salg, og hertil var enkeltgårdssystemet med de sammenhængende markjorder og enge en funktionel ramme. De fleste bønder i Vestjylland var i 1700-tallet fæstebønder som bønderne i resten af landet, men der var langt imellem herregårdene, og mange bønder ydede ikke hoveri, men betalte deres afgifter i rede penge eller med kørsler. Disse vestjyder levede således i en decentral struktur uden stærkt hierarki og uden tvungent fællesskab, og her kunne det både lade sig gøre og be-

tale sig at arbejde for sin egen sag. Handelslivet gav muligheder for gevinst og tab, men også for sindigt at arbejde sig op ad en økonomisk og social rangstige. Den vestjyske samfundsstruktur fremmede således egenskaber som selvbevidsthed og selvstændighed. Den typiske vestjyder var individualist, som den selvironisk lune talemåde siger: »Først mig selv, og så mig selv, og så min nabo, og så mig selv igen«.

Dette personlighedspræg blev yderligere styrket i løbet af 1800-tallet under opbygningen af nationalstaten, hvor jyske politikere først gennem Stænderforsamlingen i Viborg (1834-1849) og siden gennem Folketing og Landsting vedholdende arbejdede for at hævde Jyllands ret til del i udviklingen bl.a. af infrastrukturen. Det var en kamp, der udsprang af en regional selvbevidsthed og ønsket om selvbestemmelse. Det var ingen let kamp. I 1846 var der i det regionale politiske forum – Stænderforsamlingen i Viborg – flertal for en jysk længdebaneføring på Den jyske Højderyg, fra Limfjorden over Viborg og videre ned mod Rendsborg og Hamburg. Hovedsigtet var at få en direkte forbindelse mellem de jyske kreaturopdrættere og det tyske marked. Set fra København var det i dyb modstrid med »nationale interesser«, som det formuleres af historikeren Steen Bo Frandsen i hans disputats *Opdagelsen af Jylland*, og jernbanen blev lagt så tæt på de østjyske købstæder som muligt. Tankevækkende nok gentog sagen sig i 1991, da Ringkjøbing Amtsråd og alle atten kommuner i amtet enedes om et forslag om motorvej fra Holstebro over Herning med tilslutning ved Kolding – så de store lastbiltræk med fisk og kød hurtigt kunne komme sydpå mod det europæiske marked. Også det stred tilsyneladende mod »nationale interesser«; i hvert fald er sagen foreløbig endt med en udbygning af et par mere

øst-vestgående vejstrækninger med retning mod Århus og Vejle – den nærmeste vej til København.

I hele den mellemliggende periode, bl.a. i 1800-tallets sidste halvdel, lagde vestjyske politikere næsten al deres arbejdskraft i anlæg og udbedring af havne, beskyttelse af indsejlinger, kystsikring og anlæg af jernbaner. Denne kamp mellem de jyske yderregioner og statsmagten – personificeret som København – har givet det jyske selvværd en ekstra dimension, nemlig følelsen af at være konstant forbigået, når statens midler deles ud. Det er en følelse, som Vestjylland deler med Nordjylland, Thy, Sydvestjylland og Sønderjylland. Om det er sandt, hvis man gør det op i kroner og ører, er underordnet; fornemmelsen er der konstant, og der skal ikke meget til, før det giver anledning til debatindlæg i pressen og polemik ved møder med deltagelse af repræsentanter for en statslig myndighed.

Et nutidigt portræt af en vestjyde

I håbet om at indkredse begrebet »en rigtig vestjyde« i nutiden lavede vi et rubrikskema i spørgeskemaundersøgelsen 1999 med en række egenskaber, der kunne markeres på en skala fra »er meget udpræget« til »passer slet ikke«. Folk har tydeligvis udfyldt skemaet efter nøjere overvejelse, og det gav da også markante udslag.

Et utvetydigt resultat af afkrydsningerne viste, at »en rigtig vestjyde« er venlig, gæstfri og hjælpsom, flittig og foretagsom, har talent for handel, er ærlig og sparsommelig og har humoristisk sans. Disse egenskaber er enten udprægede eller passer godt, og der er kun nogle ganske enkelte, der slet ikke synes det passer. Selvstændig, på én gang selvbevidst og beskedent, tålmodig, nysgerrig, samarbejds-

villig, målrettet, opfindsom, initiativrig og drilagtig er andre karakteristika, der afkrydses på en lang række skemaer som typisk vestjyske.

Egenskaberne *selvbevidst* og *beskedent* kan udmærket forenes. Det er jo ikke nødvendigt at gøre opmærksom på sig selv, hvis man selv ved, at man »er noget«. Jeg overhørte engang et replikskifte, der illustrerer emnet. Det var Lemvigegnens ubestridte kvægmatador, opdrætter og en stor handelsmand, der ud over at passe sin bedrift også var leder af egnens eksportmarked, Samlestalden i Lemvig. Han havde haft en del af sin notorisk flotte besætning med på Lemvig Dyrskue og vundet masser af præmier. En af de andre deltagere sagde til ham: »Du får mange præmier, Jens«. Og Jens Peter Siedelmann svarede beskedent: »Jeg udstiller også meget«.

Under rubrikken »passer delvis« er der påfaldende mange, der har sat kryds både ved »åben over for nyt« og »mistroisk over for fremmede«. At disse tilsyneladende modstridende egenskaber udmærket kan forenes fremgår af et udsagn fra en tilflytter: »Som tilflytter mødes man med tilbageholdende imødekommenhed«. At egenskaben »tavs« også kan angives som »passer delvis« – og i øvrigt lige så vel som »er meget udpræget« og »passer slet ikke« – er en jordnær iagttagelse af den særlige form for vestjysk tavshed. Vestjyder er i stand til at tie stille længe, hvis det ikke er nødvendigt at sige noget, eller hvis det er formålstjenligt ikke at sige for meget for hurtigt; til gengæld fejler snakketøjet ikke noget, når der er fest i et vestjysk forsamlingshus. I Andersens beskrivelse fra 1908 siges det, at »Befolkningen er af en noget indesluttet Natur og ikke meget meddelsom«.

Lidt langsom i vendingen, sparsommelighed der nærmer sig nærighed, nysgerrighed der kan være eller opfattes som sladderagtighed, lidt beregnende i sin tankemåde – det hører iføl-



Fig. 4. Travlhed på genbrugspladsen i Lemvig en forårslørdag. Byggeaffald og grene læsses af – og måske kan man finde lidt at tage med hjem inde i genbrugspladsens store hal, hvor man kan købe nyttige ting for en tyver. Traileren er en vigtig del af dagligdagen i et område, hvor folk bor spredt på gårde eller i eget hus (Foto: Lemvig Museum 1999).

ge svarene på skemaet også med i det vestjyske sindelag. Men en *doven* vestjyde er der næsten ingen, der vil være med til.

Når man serverer denne beskrivelse af både positive og negative sider ved det vestjyske særpræg ved et foredrag i Nordvestjylland, nikker folk og siger: »Du har fat i noget«. Det betyder på vestjysk, at det stemmer overens med folks egen opfattelse. Som det er fremgået ovenfor, stemmer det også godt overens med udsagnene i de historiske kilder, som folk i almindelighed ikke kender.

Flid og handelstalent

I de gamle beskrivelser nævnes vestjydernes flid og foretagsomhed som et gennemgående træk. Det kom nu også

frem som en nutidig selvopfattelse. Et markant udslag af den vestjyske flid og foretagsomhed finder man, hvis man analyserer fremvæksten af en række virksomheder i området. Her er forretningen *Damernes Magasin* i Lemvig et godt eksempel. Forretningen blev startet i 1959 af to søstre, Elly og Ingrid Bache Lauridsen, der stammede fra et beskedent hjem i den lille stationsby Klinkby vest for Lemvig. De to indehavere arbejdede hver dag i forretningen indtil de var oppe i firserne; de var velklædte og myndige og særdeles professionelle. Når de som ældre færdedes på årets store mode-messe i Bellacenteret i København, vakte de opsigt ved deres alder og elegance – og alle fabrikanter vidste, at de altid betalte kontant. Deres flid, deres handelstalent og sans for økonomi samt deres livslange forankring i tro-

en på Gud var legendarisk. I vinteren 2001-2002 skænkede de et kostbart klokkespil til Lemvig Kirke som et direkte aflæseligt udtryk for deres gudstro. Alle på egnen var henrykte, da der i 1988 blev lavet en TV-udsendelse om forretningen på Torvet i Lemvig. Der var næppe mange på Lemvigegnen, der ikke så udsendelsen, og den almindelige mening var, at det var en ægte vestjysk historie om stræbsomhed, virkelyst og selvstændighed – en historie, som »københavnerne« kunne have godt af at høre. De to søstre blev interviewet til den regionale afdeling af Danmarks Radio, og da de blev spurgt, hvad de havde følt, da de så TV-udsendelsen, svarede den ene: »Jeg følte mig ydmyg«. Der blev stille i mikrofonen, den spørgende journalist forstod tydeligvis ikke, hvad hun mente.

Historien om en virksomhed, hvor man begynder med talent og flid og de bare næver, er en klassiker i den vestjyske selvopfattelse. Det er et udtryk for det seje træk, som doktor Andersen nævner i sin beskrivelse fra 1908. Det gælder i en række eksisterende mindre maskinfabrikker på Lemvigegnen, men også den verdenskendte vindmølleindustri Vestas i Lem ved Ringkøbing, at de alle er opstået ved en enkelt lokal mands indsats, en smed der i bogstavelig forstand er startet hjemme i udhuset eller garagen eller i en lille beskeden smedie. Det mest smigrende avisen kan skrive i en fødselsdagsomtale af en direktør fra denne type virksomheder er, at han stadig kan tage træskoene på og give en hånd med på værkstedsgulvet.

Nutidens foretagsomhed afspejles også i brugen af den uundværlige trailer. En ofte hørt fordom om jyder er, at det er folk, der kører rundt med trailere og laver sort arbejde. En landsdækkende undersøgelse, udført af Vejdirektoratet i 2001, viste da også den største trailerkoncentration pr. antal biler i Sydvest-, Vest- og Sønderjylland

– over 30 trailere pr. 100 biler mod 10 i hovedstadsområdet. I museets spørgeskemaundersøgelse spurgte vi, om folk havde en trailer eller kunne låne én, og om hvad de brugte den til.

Svarene viser, at traileren er næsten uundværlig i et område som det vestjyske med spredt bebyggelse, hvor de fleste mennesker bor i eget hus eller på en ejendom på landet. Folk sorterer deres affald og kører det om lørdagen ud på kommunens store genbrugsplads eller på én af de små genbrugspladser ude i sognene, man kører til byggeområdet efter tømmer og plader, fliser og malerbøtter, man henter brænde i skoven, kører med hø til fårene, henter juletræer i én af spejderhytterne, kører med borde og stole til fester og sammenkomster – kort sagt lever et aktivt fritidsliv i et område med store afstande. En tilhører ved et foredrag referede, hvordan en tilflytter fra Sjælland havde sagt, at det havde slået ham, at der var en ekstra helligdag i Påsken i Vestjylland – udover Skærtorsdag og Langfredag var der »Trailerlørdag« – en dag hvor alle var i færd med at køre rundt med alt muligt. I et svar i spørgeskemaet skrives der meget rammende: »Man kommer og skal låne naboens trailer, som imidlertid ikke er hjemme. De ved ikke helt, hvor den befinder sig, men det kan være A, der har lånt den, fordi han skulle hente noget brænde. Det kunne også være B, for han skulle vist på genbrugspladsen. Man tager bare traileren, hvis man har brug for den – her er en slags kollektiv ejendomsret«.

Citatet viser i øvrigt, at der er mange trailerbrugere for hver trailer, og at den ovennævnte landsdækkende undersøgelse således langt fra spejler den faktiske brug af trailere.

Traileren har altså et praktisk formål, den kan lånes og lånes ud, den indgår i et netværk, hvor man hjælper hinanden i et tyndt befolket område. At der så nok også foregår en del ven-

netjenester, som myndighederne mener burde beskattes, er et emne der er svært at få belyst i detaljer i et skema, der besvares med navns nævnelse. Med sin varierede brug er traileren således ikke et udtryk for en særlig jysk foretagsomhed, men snarere en løsning på en række praktiske problemer i områder med store afstande. Men det er karakteristisk, at resultaterne af Vejdirektoratets undersøgelse i medierne bruges som et udtryk for et generelt accepteret opfattelse af jysk særpræg, og også af mange vestjyder selv fortolkes sådan.

Den vestjyske selvfølelse

Det er karakteristisk, at mange af de træk, som vestjyder opfatter som »vestjyske«, også findes i andre samfund af samme karakter – både i Danmark og andre steder i verden. Det er træk som er karakteristiske for små samfund med et tætmasket socialt netværk, med en decentral bebyggelsesstruktur, en særlig erhvervsstruktur med mange mindre selvstændige enheder, og med afstand til storbyer. Overalt i den slags samfund vil man typisk finde ikke bare specielle ting som f.eks. trailere, men også egenskaber som venlighed, nysgerrighed, nærhed og omsorg, gæstfrihed, mistroiskhed over for fremmede og en evne til tavshed. Her forsvinder det specifikke mellem fingrene på én.

Men der er noget tilbage – og det er bl.a. det, som den nyudnævnte fodboldkommer udtrykte efter sin første kamp i Parken: *»Jeg er vestjyde, så jeg lader mig ikke sådan vælte omkuld«*. Det blev sagt i en situation, der er meget langt fra Vestjylland, og hvor den unge mand lige så godt kunne have sagt, at han var professionel eller stor og stærk. Men det han spontant og direkte i en presset situation gav udtryk for var den vestjyske selvfølelse. For at

indkredse denne egenskab kan man spørge sig selv: Findes denne selvfølelse i en så udpræget grad i andre dele af landet? Det vil kræve en landsdækkende undersøgelse, som endnu ikke har været mulig, men som et forsøg på at afdække vestjydernes opfattelse af sagen har jeg ved en række foredrag spurgt tilhørerne, om man efter deres mening kan sige:

»Jeg er sønderjyde, så jeg lader mig ikke sådan vælte omkuld«.

»Jeg er nordjyde (vendelbo, himmerlænding, thybo), så ...«

»Jeg er sjællænder, så ...«

»Jeg er fynbo, så ...«

»Jeg er lollik, så jeg lader mig ikke sådan vælte omkuld«.

Det utvetydige resultat af disse spørgsmål er, at tilhørerne nikker eftertænksomt ved de to første spørgsmål, derefter breder munterheden sig. At en sjællænder, fynbo eller lollik skulle kunne sige sådan om sig selv, lyder helt usandsynligt i en vestjydes ører. Desværre er det endnu ikke undersøgt, hvordan de pågældende befolkningsgrupper selv ville opfatte sagen.

Det at kende sit eget værd er en højt vurderet egenskab blandt vestjyder. Det har ikke noget at gøre med ens økonomiske eller sociale stade, det er en indre ro og styrke, der kommer af at der er sammenhæng mellem det man tænker, siger og gør. Det udspringer af en fornemmelse af at stå på sin egen jord for at bruge en metafor fra bondesamfundet. Følgende karakteristiske historie hørte jeg i 1980'erne, omkring 100 år efter at den var passeret. Den blev fortalt som én af de mange anekdoter, der er med til at opretholde og videregive en fælles opfattelse af det særligt vestjyske: *»Det var en proprietær fra én af de store gårde vest for Lemvig, han var ude at køre med sit hesteforspand. Dengang var der lige blevet anlagt jernbane, og da den store*

gårdmand nærmede sig jernbaneoverskæringen, kørte han direkte ud foran toget. Det nåede at holde, så der skete ikke noget. Men da han blev bebrejdet, at han ikke holdt tilbage for toget, svarede han: »De kunne vel se jeg kom!«. Her handler historien om en stor proprietær, men tilsvarende findes fra særdeles jævne befolkningslag.

Også nutidens mange lokale revyer bidrager til at etablere en fælles opfattelse af det særligt vestjyske. I Fjaltring Forsamlingshus blev der i marts 2000 sunget en vise med titlen »Vise med ulidelig selvros«. Visen begyndte med linerne: »Her i Fjaltring og Trans går det faneme godt, vi er vidt berømt og det syn's jeg er flot«, og fortsatte med en beskrivelse af, hvordan man ved eget initiativ havde skaffet sig både det ene og det andet, blandt andet ved selv at finansiere sagen. Som det lød i sangen: »Hvis vi har et projekt og vi mangler lidt mønt, vi laver en fond, så vi kan få begyndt«. Faktisk lykkedes det i dette tyndtbefolkede område, hvor der kun bor godt 300 mennesker, at få bygget et fint lille moderne vandrerhjem for midler fra et fælles vindmølleanlæg. Omkvædet på revyvisen lød: »Når vi mangler noget vi ikke kan få, vi laver det selv, for hvad venter vi på. Vi har underskrevet en ny Jantelov. Vi tror på os selv. Det er faneme sjov«.

Visen gjorde stor lykke blandt publikum, der blev bekræftet i, at det er godt at kende sit eget værd. Samtidig blev budskabet fremført i en så overdreven ubeskeden form, at den vestjyske beskedenhed ikke blev gået for nær.

At bestemme selv

Publikum i Fjaltring Forsamlingshus blev også bekræftet i en anden ting, nemlig at det er godt at bestemme selv. Det er en egenskab, som allerede

påpeges i beskrivelsen i *Danske Atlas*; her står der om jyderne: »Ved hverken alt for streng eller alt for lemfældig Omgang ere de Jyske Bønder let at styre, men synes de, at de fornærmes, ere de hevngierige og hastige, dog det varer ikke længe«. Jyderne gav således udtryk for deres vrede, hvis de følte at hævdvundne rettigheder blev taget fra dem i modsætning til den sjællandske bonde, der »synes mindre aabenhiertig, er huul og holder tilbage med sin Mening«. Også J.C. Hald havde en bemærkning at gøre om vestjydernes lyst til selv at bestemme. Han skrev: »Formedelst deres Godmodighed er det let for deres Foresatte at komme tilrette med dem; kun naar deres Interesse kommer med i Spillet, hvor det gjelder om at lede dem til Overholdelse af givne Lovbestemmelser, kan der maaske stundom møde Undtagelser«. Fra 1700-tallets slutning er der eksempler på, at fæstebønder på Lemvigegnen ikke blot vægrede sig ved at udføre arbejde, som de ikke plejede at gøre eller ikke havde lyst til, men også skrev til amtmanden og klagede over, at godsforvaltningen ikke overholdt de sidste nye forordninger. På den måde fik de ført krigen over i fjendens lejr og udskudt diskussionen af, hvad de faktisk var forpligtet til i henhold til deres fæstebreve. Ordet »procesbonde« er et velbekendt begreb i Vestjylland og betyder, at man står på sin ret, om det så er nok så lille en sag. Som en kommentar ved et foredrag fortalte en mand, at hans far altid havde sagt: »Hvis du har ret, skal du aldrig give den fra dig«. Man behøver bare at åbne dagens avis for at finde eksempler på, at vestjyder er særdeles fredsommelige, så længe de får lov til at gøre tingene som det passer dem, men at man kan stå stejlt på sin sag over for myndigheder og interesseorganisationer, der prøver at lægge hindringer i vejen. Det fik museet til at foretage en række re-cognoseringer langs fronten mellem

den vestjyske befolkning og de forskellige »fjender«, der meget ofte kommer »øst fra«, det vil sige repræsenterer staten eller noget landsdækkende.

Kampen om halmballerne

I efteråret 1998 udviklede der sig således en konflikt mellem SiD – Specialarbejderforbundet i Danmark – og Kristelig Fagbevægelse på Brørup Maskinstation i Bøvling syd for Lemvig. Ejeren af maskinstationen, Hans Chr. Jeppesen, var medlem af Kristelig Arbejdsgiverforening, og medarbejderne var dermed dækket af overenskomsten med Kristelig Fagforening. SiD havde indledt blokade mod virksomheden for at tvinge ejeren til at indgå overenskomst, således at de ansatte kunne blive medlemmer her. Da forbundet strammede grebet med trusler om yderligere blokader, var det at borgmesteren i Lemvig Kommune udtalte, at det var en meget lidt vestjysk måde at agere på. Til SiD's trusler svarede H.Chr. Jeppesen: *»Jeg ansætter folk, der selv kan tænke og tage beslutning om, hvor de vil være organiseret, og vi har medarbejdere, der har været hos os i 15-25 år, så det er altså ikke derfra, konflikten stammer«*. Blokaden betød bl.a., at maskinstationen i foråret 2000 ikke som sædvanlig kunne afsætte sine meget store mængder halm til Måbjerg Kraftvarmeværk uden for Holstebro. Der var lagt op til en optrapning af konflikten, men hvordan kunne maskinstationen agere på *»en vestjysk måde«*?

En række landmænd opfordrede H.Chr. Jeppesen til at holde halmudsalg, og det gjorde han så. Dagen opbrandt, det var en lørdag i marts, og hvis man var kørt forbi ad landevejen, ville man næppe have observeret noget, der antydede at denne ganske almindeligt udseende maskinstation var rammen om en af de mest langvarige

konflikter, SiD har haft nogensinde. Der var stillet et par halmballer ud ved vejen med et skilt hvorpå der stod: *»Halmdag på Brørup Maskinstation«*. Inde på gårdspladsen og i den ryddede maskinhal var der vel jævnt hen i dagens løb 400-500 mand, der fredeligt gik rundt og snakkede, og ind imellem gik de over på kontoret og betalte for en halmballe, som de så kunne få hentet på et af lagrene og kørt hjem. Der var ingen brandtaler, ingen bannere, ingen der råbte højt. Men alligevel var der mange tegn, der viste sagens alvor. Dagen blev indledt med, at en kortegte på 18-20 store røde traktorer kom kørende med blink på; de var kørt de godt fyrre kilometer fra Skave Maskinstation øst for Holstebro for at være med til at læsse halm. De kørte stille og roligt og med god afstand, og de fyldte godt på landevejen. Det var en kraftig tilkendegivelse af, at en af regionens største maskinstationer bakkede sagen op. Det fremgik også af *»rygmærkerne«* på de vindjakker, som mange af de tilstedeværende bar; her var en lang række maskinstationer fra hele Midt- og Vestjylland repræsenteret og markerede således diskret men umiskendeligt deres støtte.

I dagens løb blev halmballerne afsat trods blokaden, enkeltvis eller nogle stykker ad gangen. Det lå i luften, at en del muligvis ad omveje alligevel ville ende på det omstridte varmeværk. Af den regionale TV-avis om aftenen fremgik det, at Landbrugsrådets præsident, dvs. dansk landbrugs topmand, også havde købt en halmballe – et underfundigt men utvetydigt signal om, at landbrugserhvervet bakkede maskinstationen op. Kristelig Fagforbunds formand var tilstede og sagde til museet: *»Hvis SiD vil køre en sag, så har de valgt den forkerte sag, den forkerte egn og den forkerte mand«*.

Hvad er så det typisk vestjyske i maskinstationens måde at optrappe en konflikt på? Det primære er, at man

til det yderste fastholder det man står for. Herom siger H.Chr. Jeppesen selv: *»Jeg tror mange af os vestjyder er rimeligt sindige folk. Det kan også være at vi, nogen af os i hvert fald, tænker os om en ekstra gang, inden vi gør noget helt vildt. Og hvis der er noget, vi mener er rigtigt, så holder vi nok også på vores ret så længe vi mener, det er muligt«*. I selve kampen er evnen til strategisk tavshed eller måske blot lavmælted et godt redskab, der giver én tid til at overveje strategier og trække sagen ud, mens modparten forhåbentlig dummer sig i iveren. Sammen med lune er det et effektivt våben. Sagen endte med forlig, men maskinstationen har stadig overenskomst med Kristelig Arbejdsgiverforening. SiD's forsøg på at få foden inden for i det traditionelt meget liberale landbrugserhverv blev lokalt betragtet med stor modvilje. Sagen var ikke så meget en kamp mellem et tilhørsforhold til den ene eller anden fagforening som en kamp for retten til selv at bestemme. Faktisk var der lokale SiD-medlemmer, der tog parti for Brørup Maskinstation. Det fremgår således af et læserbrev fra et SiD-medlem i *Lemvig Folkeblad*, at der på et lukket orienteringsmøde, som SiD afholdt i Lemvig i marts 2000 om Brørup-sagen, havde været flere protester fra forsamlingen mod blokaden, men at formanden havde valgt at overhøre det.

Kampen om naturen

En anden frontzone finder man i »kampen om naturen«, et begreb der dækker de modstridende interesser i det åbne land mellem brugere af forskellige slags, myndigheder og interesseorganisationer. Denne kamp foregår landsdækkende, men er et meget markant islæt i tilværelsen langs den jyske vestkyst først og fremmest i den sønderjyske marsk og omkring de vestjyske

fjorde. Det er en kamp, som optager megen spaltepads i den lokale avis; der er jævnligt mødereferater, læserbreve og interviews, der tydeligt viser, at dette er en kamp, som mange i Vestjylland opfatter som specifik vestjysk. Også her handler det om kampen for at bestemme selv – *»her hos wos«*, som det siges, skal det være os, der bestemmer, ikke Miljøministeriet, ikke interesseorganisationer som Danmarks Naturfredningsforening eller Dansk Ornitologisk Forening. Det kontor under Miljøministeriet, der hedder Skov- og Naturstyrelsen, indtager en mellemposition. Der er generelt stor mistroiskhed over for folk, der kommer fra kontoret i København, mens Skov- og Naturstyrelsens repræsentanter i lokalområdet – skovrideren og hans folk i de vestjyske skovdistrikter – nyder tillid; de er en slags ambassadører, der gennem mange år har formået at formidle kontakt mellem »øst« og »vest«.

Museet har gennem de sidste år fulgt med i nogle markante sager, etablering af to jollehavne og af Foreningen Kyst, Land og Fjord, kampen mod skarven og slagsmålet om en vindmøllepark, som staten vil etablere ved Høvsøre i den nordlige del af Nissum Fjord. I foråret 2001 åbnede en lille jollehavn med plads til omkring 45 små fladbundede joller ved Harpøth Bæk i Nissum Fjord. Forkæmperen er en mand ved navn Aksel Hedevang, insemiør af profession, fritidsfisker og jæger. Undervejs i forløbet fortalte han selv om kampen for havnen således: Det begyndte med, at reservatet i Nissum Fjord blev udvidet, og fritidsfiskeri og jagt i området måtte flytte. *»Os vestjyder, vi synes jo, det er ligesom nogle privilegier, der er blevet taget fra os. Nu må vi bare ikke det mere, og det er vi jo lidt kede af«*. En del lagde deres joller for svaj omkring udløbet af Harpøth Bæk, og så kom de til at snakke om, at det ville være rart med en lille havn. Aksel Hedevang henvendte sig til det lokale statsskov-



Fig. 5. I foråret 2001 åbnede en nyanlagt jollehavn ved Harpøth Bæk i Nissum Fjord. Da gravemaskinen skulle tage det sidste nap, for at vandet kunne fylde det lille havnebassin, var det en stor dag for initiativtageren og forkæmperen for havnen, Aksel Hedevang. Her hilser han, iført camouflagejakke og hvid kasket, velkommen til pressen, Lemvig Folkeblads redaktør Lars Kamstrup og fotograf Johan Gadegaard (Foto i Aksel Hedevangs arkiv).

distrikt, Klosterheden, og forelagde sagen, som efter nogle indledende øvelser fik opbakning. Men så begyndte det store papirslagsmål, først og fremmest med fjenderne i »øst«: »Så starter vi på det og skulle sende ansøgninger ind. Vi sendte ind til Skov- og Naturstyrelsen, og der fik vi så det svar, at hvis bare alle instanser ville sige ja til det, så ville de også sige ja. Så fik vi papirerne derinde fra den 25. maj sidste år [1999]. De lå derinde i et halvt år, og vi rykkede for dem, men der er jo så mange kontorer, der skulle se dem«.

Aksel Hedevang forfulgte energisk sin sag videre gennem amt og kommune, Farvandsdirektoret, Fiskeridirektoratet og Kystinspektoret: »Det var første omgang. Så skulle vi gennem Friluftsrådet og gennem Danmarks Naturfredningsforening både her ogovre i København. Og så skulle vi gen-

nem Dansk Ornitologisk Forening. Og den sidste dag, der var klagefrist, der sendte ornitologerne en klage ind. Det var den 2. april. Vi snakkede så med de her ornitologer. Hvorfor klager I? – Jamen, vi har ikke noget mod havnen. Det er bare et princip vi har! Jeg siger så: I kan da ikke klage bare af princip. I må da have en begrundelse? Men det havde de ikke. De syntes bare ikke, at der skulle være en havn der (...) Så havde vi ellers fjernsynet og borgmesteren fra Lemvig hernede. Han skrev et brev til dem og skældte dem ud. Så fik vi brev fra Naturklagenævnet – det fik vi sidste lørdag – at de havde afvist klagen. Så skulle den være hjemme (...) Det der med den havn. Det er også et stykke vestjysk kultur, som vi nødig skulle miste«.

Harpøth Jollehavn blev åbnet lørdag den 2. juni 2001 med en lille fest,

hvor skovrider Thomas Borup Svendsen fra Klosterheden Statsskovdistrikt klippede en rød snor over, siddende i Aksel Hedevangs jolle. Både skovrideren og Aksel holdt tale, og det indgik i begges taler, at der her var tale om et ægte vestjysk særpræg, som det havde været værd at kæmpe for. Det handler således ikke bare om at skabe plads og rammer, så man kan komme til at fiske og gå på jagt. Det store og ofte årelange arbejde med at etablere en lille jollehavn eller bevare retten til at færdes i engene med en bøsse på nakken indskrives af folk selv i en særlig vestjysk tradition – en livsform, uden hvilken Vestjylland så at sige ville blive mindre vestjysk.

I sin kamp – både for Harpøth Jollehavn, mod vindmøllerne på Høvsøre og senest mod skarverne i Nissum Fjord – har Aksel Hedevang lært at bruge fjendens taktik. At holde møder, at argumentere, at finde de svage punkter i modpartens sag, at trække på et netværk og at bruge medierne. Det er ikke den strategiske vestjyske tavshed, der forhaler sagen, mens modparten forivrer sig og bliver stillet i et latterligt skær; det minder mere om den lige så vestjyske »procesbonde« som f.eks. den tidligere nævnte fæstebonde Niels Christensen Stausholm fra Harboøre, der i 1790'erne satte sig ind i love og forordninger, så han kunne ramme godsforvaltningen på et svagt punkt og få medhold i sin klage til amtet – og dermed udvirke at han og hans naboer slap for at gøre det stykke arbejde, som de rent faktisk var forpligtet til, men ikke havde lyst til at gøre. Begge strategier kræver selvverd og kan bruges til at opnå det, som er meget vigtigt for mange vestjyder, nemlig selvbestemmelse.

Flere hundrede mennesker har været involveret i de efterhånden mange års kamp mod forsøgsvindmøllerne på Høvsøre. Der har været stormøder, læserbreve, debatindlæg, hvor læg og

lærd har trukket på samme hammel. Efter folketingsvalget i november 2001, hvor den socialdemokratiske regering blev væltet og den af mange vestjyder forhadte miljøminister Svend Auken blev afløst af en venstremand, har modstanderne mod projektet vejret morgenluft. Venstre er det dominerende parti i Vestjylland, og den nye miljøminister har straks fået tilsendt et resumé af sagen i håbet om, at han vil have større forståelse for den vestjyske kamp om naturen. De færreste vestjyder har noget mod vindmøller i almindelighed; det kan være rart nok for en gangs skyld at tjene penge på at det blæser. Men forståelsen hører op, når de samme statslige myndigheder, der lægger restriktioner på de vestjyske fjorde af hensyn til fuglelivet, gennemtvinger opførelsen af kæmpestore forsøgsmøller lige op og ned ad de ellers så urørlige fuglereservater. Det er en sag, som klart trækker linjerne op mellem centraladministration og lokalkultur.

»Kampen om naturen« udspiller sig først og fremmest i kystområdets vidtstrakte enge og fladvandede fjorde, hvor man gerne vil have lov til at drive traditionelle vestjyske sysler som fritidsfiskeri og jagt, og som man føler sig i stadig højere grad udelukket fra af et fremmed natursyn, der lægger vægt på helt andre ting. Som Aksel Hedevang udtrykker det: *»Os vestjyder, vi har jo altid passet på vores natur. Der har jo aldrig været noget med rovdrift og sådan. Men så lige pludselig kommer der en hel masse mennesker og siger, at det må I bare ikke mere. Det havde vi jo en grusom masse opstandelse om«*. Udsagnet viser både kærligheden til naturen og reaktionen, når det lokale natursyn angribes. Så bliver der opstandelse.

Når denne side af naturen er så vigtig, hænger det sammen med at mange af de vestjyder, som er fritidsfiskere og jægere, er gamle nok til at huske, at

så sent som i 1950'erne var jagt og fritidsfiskeri nødvendige gøremål for at skaffe føde på bordet. Det var det, man begyndte på som 5-6 års knægt sammen med sin bedstefar. Det er det man som voksen bruger meget af sin fritid på – en tur på fjorden en sen sommeraften for at sætte garn, en tidlig morgen for at røgte dem. En efterårsdag tilbragt i et skjul lavet af tagrør ude på engene i Høvsøre – endnu fri for kæmpevindmøller – mens man med alle sanser skærpede følger den mindste lyd, den mindste bevægelse blandt fuglene i luften og ude over enge og vandflader. For jægerne og fritidsfiskerne er naturen noget man færdes i med en egen ret, nedarvet fra forfædrene, og hvor man oplever glæden ved et intenst nærvær i naturen koblet med spænding. Bag kampen for de små jollehavne og de frie jagtarealer ligger desuden et klart udtrykt ønske om at videregive disse traditioner til nutidens børn og unge i samfundene langs kysten.

Kunstnerne og den vestjyske natur

I spørgeskemaundersøgelsen 1999 stillede vi en række spørgsmål om folks forhold til lokal kunst og litteratur. Svarene demonstrerede en udbredt interesse for egnens malerkunst og digtning, og det var derfor indlysende at inddrage denne i analysen af det vestjyske særpræg. Hovedvægten er foreløbig lagt på digteren Thøger Larsen og malerne Niels Bjerre og Jens Søndergaard, der alle har levet og virket på Lemvigegnen fra slutningen af 1800-tallet til midten af 1900-tallet. Det gælder for alle tre kunstnere – ligesom for en række nulevende – at deres værker er et spejl af naturens betydning i Vestjylland.

Thøger Larsens digte er både sansninger af naturens liv i en kosmisk

sammenhæng – og klart funderet i et velkendt landskab, nemlig det grønne bakkeland ved den vestlige del af Limfjorden. Der er mange landskaber og meget vejr i Thøger Larsens digte. Titler som »Foraarsmorgen«, »Ved Fjorden«, »Vinternat«, »Sommeraften«, »En Løvfaldsdag«, »Stormfuld Vinternat«, »Graavejr«, »Tordenbygen«, »Nordenvinden«, »Stjernenatten«, »Stormnat«, »Efteraarsstorm«, »Høstnat«, »Majsang« og »Septembernat« er karakteristiske for hans produktion fra hans debut i 1904 til hans død i 1928. Thøger Larsen har nok skrevet de stærkest sansede stormdigte i dansk lyrik, digte som man kun kan skrive, hvis man selv har oplevet en storm, som »*hviner gennem Nat og hvæsser alle Stjerner*«, som han skriver i digtet »Efteraarsstorm« fra 1914. Når der er mennesker i hans digte, underordner de sig naturen og bliver en del af dens kredsløb.

Niels Bjerre malede landskaber, ofte uden mennesker. Han malede meget ofte vejr – og gerne dårligt vejr. Regnvejr, tøsja, tordenluft, bygevejr, blæst. Han var samtidig med og en god ven af Thøger Larsen. I 1889 så han for første gang med kunstnerens blik på Bovbjerg, som blev ét af hans yndlingsmotiver. Bovbjerg er ét af de mest markante landskaber på den jyske vestkyst, der ellers overvejende er præget af lave klitter. Her hæver det grønne bakkeland sig op til 40 meter over havet og falder brat og frygtindgydende med okkergule klinter ned mod en smal forstrand og havet. De voldsomme farver og former bliver gennemspillet som et tema med mange variationer i Niels Bjerres malerier, og han har også skrevet om dette landskab. I disse beskrivelser møder man både en stolt og dramatisk natur, men også de menneskelige livsvilkår – en flok smede i færd med at brække et gammelt skrog fra et strandet skib op af sandet ved hjælp af sandvægte og

store stålstænger, eller et fiskerlav, der forgæves søger at sætte deres båd ud, mens redskaber og tøj flød omkring i havstokken. »*Af to Fiskere, der kastedes udenfor, havde den ene nær mistet Livet ved at komme under Baaden*«, skriver Niels Bjerre nøgternt om denne dagligdagens kamp mod naturens kræfter.

Da Niels Bjerre i 1928 traf den noget yngre maler Jens Søndergaard, tog han ham med til Bovbjerg, hvor denne straks slog sig ned og senere indrettede sit eget museum. På hans billeder er der ofte kun hav og vejr – og silhouetagtige menneskeskikkelser, der underordner sig det voldsomme landskab og uvejrshimlen. Inspireret af udsynet fra Bovbjerg skrev han følgende lille digt:

*»Sol i hav, gul og rød.
Hav i stille, grøn og blå.
Hav i storm, grå og hvid.
Storm i nat, sort i sort
og en djævelsk bulder«.*

Det naturbillede, som man møder hos disse vestjyske kunstnere, er meget langt fra forestillinger om bøgetræer, der spejler deres top i bølgen blå, som det hedder i den danske nationalsang. Dette indtryk forstærkes, når man inddrager det lokale sangrepertoire i undersøgelsen.

»Den lokale nationalsang«

Udtrykket »den lokale nationalsang« blev formuleret i et svar i spørgeskemaundersøgelsen 1999. Det gjaldt Erik Bertelsens »Blæsten går frisk over Limfjordens vande« fra 1939. Som en tilflytter bemærker: »*Den skal åbenbart synges ved enhver lejlighed*«. »*Blæsten går frisk*«, svarer en anden, »*fordi det gør den*«. Erik Bertelsen var født på Harboøre, og hans sang er fuld af blæst, bølger, mågeskrig, luft, stri-

dighed, udve, fart, uro, blå humør og kuling – fra Hals til Harboøre, hvilket med den fremherskende vindretning vil sige i modvind. Hovedparten af de sange, som folk fremhæver som særligt vestjyske i spørgeskemaundersøgelsen, er sange om landskabet, et landskab som man kender og ser for sig, mens man synger. Andre tjener til at understrege det som man selv opfatter som udtryk for et særligt vestjysk sindelag, for eksempel selvværdet og selvbestemmelsesretten i »*Jyden han er stærk og sej*«. Den blev skrevet i 1846 af den jyske digter St.St. Blicher og synges på dialekt. Den handler om aldrig at give fortabt, om at være langsom i vendingen, om stædighed og om slægtsarven.

Folk i Vestjylland har et forhold til det at synge. Mange har et større udvalg af sangbøger og bruger dem til møder og foredrag og ved sammenkomster i hjem og skole, og mange kender teksterne til en række sange udenad. Det at synge er noget, man deler med andre, uanset om det foregår hjemme eller ude, og det tjener til at fastholde og videregive de værdier, der findes i lokalsamfundet, f.eks. glæden ved landskabet eller enigheden om de særlige vestjyske værdier.

Også de unge har en række lokale favoritter – sange med countrygruppen Tørfisk, med folkrocksangeren Johnny Madsen og gruppen West for Wrist, der alle kommer fra Thyborøn og Harboøre. Lederen af det sidstnævnte band har oven i købet skrevet en sang, hvis tekst er inspireret af »*Jyden han er stærk og sej*«; den handler om hans far, som »*var fisker, han var jyde, han var stærk og han var sej*«. Disse moderne rock- og countrysangere optræder ved lokale begivenheder, for eksempel ved byfester og ved rockfestivalen Haze over Haarum, der har været afholdt på Harboøre siden 1980. Mange af deres tekster forholder sig til lokale fænomener som havet, vejret, fi-

skeriet, det at spise tørfisk eller køre med den lokale jernbane VLTJ.

Et væsentligt kapitel er den åndelige sang. Den udfolder sig i nutiden ved møder i missionshuse og i hjemmene, ved det årlige teltmøde, som Indre Mission afholder på Harboøre, og ved den store Gospelfestival hvert andet år i Lemvig. Sangtraditionen har rødder tilbage til den hernhutiske og pietistiske vækkelse i Vestjylland i 1700- og 1800-tallet. Herfra hentede den indremissionske vækkelse i slutningen af 1800-tallet både sit personlige Gudsforhold med Jesus i hjertet som det altafgørende og den »glade sang« om omvendelsen og frelsen. Fra slutningen af 1800-tallet har man haft særlige sangbøger som et supplement til salmebogen, først den såkaldte *Harboøresangbog* og siden den stadig brugte *Hjemlandstoner*. Titlen skal forstås i overført betydning, »hjemland« vil sige »hjemme hos Gud«.

En karakteristisk sang er »Lys udi Mørke, Sømand«, der findes i *Harboøresangbogen* i 1890, og som i 1980'erne blev brugt som fast morgensang på Fiskeriskolen i Thyborøn. Den rummer en realistisk skildring af en lille flok sømænd i en redningsbåd omgivet af frådende bølger, uvejrets gru og den vilde orkan, midt på havet i nattemørket. Men dagen gryr og stormen lægger sig, og man ser land. I sidste vers går det hjemad mod frelsen, og Jesus står selv ved roret. Frelst er man, selv om »Verden, Synd og Satan mod mig storme og slaa«.

En iøjnefaldende stor del af det lokale sangrepertoire forholder sig således til det lokale særpræg – til den vestjyske natur, til havet, til billeder med rod i en konkret virkelighed som havne, skibe, storm og bølger, fyrtårne og redningsbåde. Billederne kan bruges meget direkte, som virkelighedsnære udtryk for tilværelsen i Vestjylland, eller som billeder på det kristne liv. Det er stærke metaforer, der er let aflæse-

lige for folk, der har deres liv på og ved havet, eller som bor så tæt ved det, at det ikke kan undgå at påvirke ens opfattelse af tilværelsen, selv om man er landmand eller maskinarbejder.

Det vestjyske natursyn

Naturen spiller således en afgørende rolle, når man skal give en karakteristisk af en særlig vestjysk identitet. Det er derfor væsentligt at prøve at indkredse et vestjysk natursyn. For mange vestjyder er naturen grundlaget for det daglige liv og arbejde. Det gælder landmænd og fiskere, lastoptagere på havnen, entreprenører, folk på maskinstationer eller ingeniører på Kystdirektoratets hovedkontor i Lemvig. For mange er naturen noget man bruger; det er ikke en smuk ramme om en udflugt med madkurven eller for at beundre solnedgangen eller et dramatisk stormvejr. Som det blev udtrykt af en meddeler i Bøvlingbjerg under et interview: »*Det er nok kendetegnende, at det gør vi ikke, vi vestjyder. Vi tager jo ikke sådan til havet for at opleve et stormvejr. Vi ved jo hvordan det er*«. Meddeleren tilføjede dog ved nærmere eftertanke, at folk, der bor tæt ved havet, har for vane at gå til havet næsten hver dag – »*De skal lige ned og se*«. Og hvad er det man skal se? Om havet har taget noget af kysten, eller om der skulle være drevet noget interessant i land.

Det er det samme brugersyn, der ligger bag fritidsfiskernes og jægerens opfattelse af naturen. Er der noget at fange eller noget at skyde? Eller bag landmandens, når han går en tur langs markskellet for at se, hvordan afgrøderne trives.

Mange vestjyder har et meget »hverdagsagtigt« syn på naturen, hvilket dog ikke forhindrer, at de også i fulde drag nyder at gå en tur i skoven eller langs havet eller bare hjemme i mar-

kerne. Samtidig føler mange en slags ejendomsforhold til den vestjyske natur, sådan som det markant udtrykkes i »kampen om naturen«. Det er »vores« natur, og vi vil gerne selv bestemme, hvordan den skal bruges. Det kommer fint frem i det førnævnte læserbrev med overskriften »Harry – en ægte vestjyde«. Læserbrevet var skrevet af borgmesteren i Skjern til støtte for venstrepolitikeren Harry Jensen, formand for Udvalget for Teknik og Miljø i Ringkjøbing Amtsråd. Brevet lød således: »Hvor er det befriende at følge en amtspolitiker, der – på trods af diverse regler og paragraffer – tør tænke sine egne tanker og blandt andet fremføre, at ingen ved bedre end os selv, hvor og hvordan vi som vestjyder skal færdes i den vestjyske natur. Harry Jensen får ikke altid ret, men han kæmper altid bravt for sine vestjyske synspunkter. En kamp der er til gavn for Vestjylland, for Ringkjøbing Amt og for Skjern Kommune. Derfor får han min stemme den 20. november«.

I al sin korthed et ret udtrykfuldt portræt af en vestjyde. Det sammenfatter billedet af det vestjyske selv-værd og ønsket om selvbestemmelse, det markerer betydningen af »kampen om naturen« og beskriver de vestjyske kampstrategier samt utilbøjeligheden til at overholde »givne lovbestemmelser«.

Dette jordnære og uromantiske natursyn suppleres af en meget realistisk opfattelse af naturens kræfter, af naturens overmagt. Hvis man skal trække linierne lidt hårdt op, kan man sige, at det ikke er naturen i almindelighed, der er vigtig for den vestjyske identitet, men det er den barske og voldsomme natur – og vejret.

Vejrets betydning for selvopfattelsen kan ses af, at begrebet også er blevet brugt som en metafor på det åndelige plan – »et åndens vejr« siger man om vækkelserne i Vestjylland i 1800-tallet.

Det er havet og stormvejret, der har skabt de store fortællinger i Vestjylland – »Den store Ulykke« på Harboøre i 1893, hvor 26 fiskere druknede samme nat, Lilleøre redningsbåds forlis i 1897 og Hvide Sande redningsbåds forlis i 1951, hvor besætningerne omkom, den store storm i 1981, hvor havet brød igennem klitter og diger, samt senest ulykken på redningsdamperen Vestkysten i 2000, hvor et besætningsmedlem mistede livet under forsøg på at redde besætningen på et nødstedt skib. Det er begivenheder, der er blevet markeret med store mindehøjtideligheder kort efter begivenheden, men som også mindes ved 50- og 100-års dagen. Det gælder senest redningsbådsulykken i Hvide Sande, som blev markeret i december 2001 med mindehøjtidelighed på Nørre Lyngvig kirkegård, kransenedlæggelse ved den mindesten, der blev rejst på havnen efter ulykken og en minde-sammenkomst i Fiskeriets Hus i Hvide Sande. Begivenheden fik over flere dage helsides presseomtale i *Ringkjøbing Amts Dagblad*. Disse begivenheder er ikke bare tragiske hændelser, men rummer hver gang et etisk budskab – et budskab om at være parat til at ofre sit liv for næsten, selv når man skal kæmpe til det yderste mod en overmægtig natur. Skulle man glemme disse begivenheder i det daglige, vil man blive mindet om dem gennem en række af mindesten ude i landskabet langs kysten.

Vestjyske værdier

Værdier kan betragtes som en slags ballast, som man skal have for at kunne holde kursen, selv om det blæser, for nu at blive i skibsmetaforerne. Det er en indre viden om, hvad der er godt for mennesket – det vil sige for én selv og det samfund man lever i. En fælles etik, der hele tiden sættes ord på. Der



Fig. 6. I Ringkøbing Amts Dagblad får de store lokale mindehøjtideligheder en passende spalteplass. Den 10. december 2001 gjaldt det 50 års mindedagen for Hvide Sande redningsbåds forlis. Ifølge avisen sagde en af talerne, at »mindesammenkomsten i dag viser vores børn og børnebørn, at det skete ikke er glemt, og aldrig vil blive glemt«. Således er både selve højtideligheden og pressens dækning af den med til at sikre, at de store vestjyske fortællinger bevares og gives videre til nye slægtled (Foto: Johan Gadegaard).

kan være værdier, der særlig findes i små lokalsamfund – og som vestjyder deler med folk i samfund med samme struktur. Men værdierne kan kobles sammen og vægtes forskelligt og blive til et specifikt regionalt værdigrundlag.

Hvad er så den særligt vestjyske »model for eksistensen«, som gør at man kan forstå sig selv og finde den rette vej i livet? Som det er fremgået er det godt at kende sit eget værd, det er godt at bestemme selv, og det er godt at være flittig. Men det skal afbalanceres af en grundlæggende ydmyghed – en ydmyghed der ikke skal forveksles med underdanighed, som er en negativ egenskab efter vestjysk opfattelse, eller beskedenhed, som er en dyd.

Denne særlige ydmyghed kommer

aldrig frem i mødet med myndigheder af nogen art – hverken med fortidens herremænd eller med nutidens styrelser, fagfolk eller interesseorganisationer. Her står man, som vi har set, stejlt på sit.

I Bøvling Sogn lever stadig »myten« om, hvordan det gik til, da Bøvling Valgmenighed blev oprettet i 1875. I 1874 skulle sognet have ny præst, og den overvejende del af befolkningen ønskede en grundtvigsk præst. Man vidste at det kunne stille sig vanskeligt, eftersom en lokal valgt folketingspolitiker ønskede at fremme partiet Højres og Indre Missions sag og var kendt for at gøre sin indflydelse kraftigt gældende. Der blev derfor samlet underskrifter ind, og to af sognets velanskrevne bønder rejste til Køben-

havn for personligt at overrække kongen deres andragende. Historien om, hvordan de to vestjyske bønder trådte frem for kongen er bevaret i en senere beskrivelse: »Kongen mødte i audiensen i generalsuniform med sablen slæbende efter sig. Mads Agger oplæste adressen og bad kongen svare herpå. »Er denne præst venstremand?«, spurgte kongen. »Ja, det tror jeg, han er«, svarede Mads Agger. »Hører han til de såkaldte grundtvigianere?« spurgte kongen. Hertil svarede Mads Agger: »Ja, det er derfor vi ønsker ham som præst«. Kongen gav sig så til at omtale de såkaldte grundtvigianere og Grundtvigs person, på en måde som tydeligt viste at kongens kendskab til det, der var på tale, var meget ringe; da kongen tav, tog Mads Agger ordet. »Må jeg spørge Deres Majestæt, ved Deres Majestæt i grunden, hvem Grundtvig var eller hvad det var, han ville udrette i det danske folk? Deres Majestæts ord vidner ikke derom«. Så sprang bomben. Kongen reagerede straks over for den djærve vestjyske bondes ord. Han vinkede med hånden audiensen hævet. »Henvend Dem til min minister«. Da de kom til denne, var svaret: »Nej«.

Der blev som ventet udpeget en indremissionsk præst til sognekirken, men året efter havde de grundtvigske bøvlingsbønder bygget en valgmenighedskirke for indsamlede midler og ansat deres egen kandidat som præst. Bøvlingsbonden Mads Agger talte således kongen imod – og historien fortælles stadig i sognet nu 125 år senere. Over for en sådan myndighed, som kongen personificerede, var der ingen vestjysk ydmyghed; her gjaldt det noget så betydningsfuldt som ens selvbestemmelsesret.

Ydmygheden kommer derimod frem på *det indre plan* i religionen – i mødet med Gud. Vestjylland har været og er stadig præget af stærke åndelige strømninger. På Lemvigegnen har Indre Mission og de grundtvigske valg-

menigheder gennem de sidste mere end hundrede år været en naturlig del af dagligdagen for en meget stor del af befolkningen. Det er noget man individuelt har måttet tage stilling til – for eller imod, med eller ikke-med? For grundtvigianerne kan det være et spørgsmål om at løse sognebånd til en åndsbeslægtet præst eller melde sig ind i en af de særlige valgmenighedskirker. Indre Mission har som nævnt sine rødder i pietismen og især i den herrnhutiske vækkelse, som prægede Vestjylland fra 1730-40'erne og frem. I disse åndelige bevægelser er der tale om en personlig og ofte offentlig omvendelse – det sande trosliv findes i hjertet og i forholdet til Jesus. Det var denne grundlæggende ydmyghed, søstrene Bache Lauridsen gav udtryk for, da de havde set udsendelsen om deres forretning *Damernes Magasin*. De gjorde sig klart, at hvad de havde opnået i deres liv, var givet dem af Guds hånd, og at man derfor måtte føle sig ydmyg og ikke stolt, når ens livsværk blev fremhævet.

Ydmygheden kommer også frem på *det ydre plan* i mødet med naturen og vejret. Havet og stormen kan faktisk få én til at vælte – og enhver vestjyde ved, at havet har taget og stadig tager mange menneskeliv. Man kan tale kongen imod som Mads Agger, men man kan ikke tale havet imod. Der er magter som er stærkere end en selvbevidst vestjyde.

Det er derfor Bovbjerg er så stærkt et fokuspunkt på Lemvigegnen. Her møder man for alvor havet og stormen. Bovbjerg er stejlt og byder havet trods – men selv om det er beskyttet af høfder, kan man hver vinter se, hvordan det har måttet give sig for overmagten. Store lerskred hænger faretruende halvvejs nede på den høje klint, og havet har gnavet i roden af skrænten og kastet rundt med høfdeblokkene.

På toppen af Bovbjerg ligger Bovbjerg Fyr, flankeret af Trans og Fer-



Fig. 7. Bovbjerg Fyr med mindestenen for kongebesøget i 1826. Lidt nord for fyret blev mindestenen for politikeren Chr. Berg afsløret i 1902; i sin tale citerede kultusminister J. C. Christensen – en anden af partiet Venstres vestjyske førere – et vers om vestjyden med følgende ordlyd: »Han tror, ja hvem kan vel falde paa sligt? Men saadan er han nu skabt. Han tror, han har en usvigelig Pligt, til aldrig at gi' fortabt«. Mindestenen blev ifølge en lokal overlevering med vilje placeret i nærheden af kongestenen, men i et noget højere liggende terræn, for at vise at folkestyret stod over kongen (Foto: Lemvig Museum 2000).

ring Kirker, stærke metaforer for de store magter – naturens og troens. Her står også mindestenen for egnens store politiker, venstremanden C. Berg, der repræsenterede bønderne i de voldsomme politiske kampe i 1880'erne. På mindestenen står hans valgsprog: »Gå aldrig på Accord med Uretten« – en opfordring, der stadig taler til det vestjyske sindelag. En anden mindesten er sat over fyringeniør Grove, der var initiativtager til hofdebyggeriet i 1870'erne. Denne sten er omkranset af en lang række mindre sten med årstal for stormfloder fra middelalderen til nutiden; de fortæller beskueren om havets overmagt.

Bovbjerg rammer som et slag alle sanser – man ser, hører, føler, lugter og

smager blæsten og havet. For mange mennesker sammenfatter dette sted naturens kræfter, vejret, historien, kunsten og de karakteregenskaber, som er de væsentligste i opfattelsen af den regionale identitet. Det er et landskab, der rummer en vigtig fortælling om Vestjylland – et mentalt billede, der er sammenvævet af relationer og værdier, som ikke umiddelbart kan ses. Ikke så mærkeligt, at det er det sted, som folk på Lemvigegnen først og fremmest viser deres gæster. Det er også det sted, hvor man tager »kongen« hen. Det skete første gang i 1826, og begivenheden er markeret med en mindesten lige vest for fyret. Og det er sket ved alle konge- og dronningebesøg på egnen siden. Man har en tydelig

fornemmelse af, at en rigtig vestjyde vil tænke: »Lad os vise kongen noget, som er stærkere end ham«.

Konklusion

»En rigtig vestjyde« har sine rødder i Vestjylland. Identiteten kan bringes med i bagagen, hvis man flytter væk; men man kan ikke blive vestjyde, hvis man er født og opvokset et andet sted. Vestjyder har en klar opfattelse af »os« og »dem«. Det gælder forskelle mellem Vest- og Østdanmark. Det gælder forskelle mellem vestjyder på den ene side og thyboer mod nord, den midtjyske befolkning mod øst og sønderjyderne mod syd. Og det gælder inden for selve den vestjyske region, hvor de særligt vestjyske træk bliver mere markante jo nærmere man kommer til Vestkysten. Folk opererer selv med begreber som »en rigtig vestjyde« eller »en ægte vestjyde«, hvilket vil sige en person, som tænker sine egne tanker, kæmper for sine synspunkter, er flittig, har et vestjysk natursyn, arbejder for sin egen og regionens selvbestemmelsesret og som ved, at man af og til må bøje sig for en virkelig overmagt. En ægte vestjyde er til at få øje på; han – eller hun – har en mening og kan med en markant og lun replik få tingene sat på plads.

Forestillingerne om, hvad der er rigtigt og forkert, justeres hele tiden – gennem anekdoterne, revyviserne, debatten på møder om naturen, i de lokale og regionale medier, i de »store fortællinger« om skæbnefællesskab i regionen. Forestillingerne påvirkes også af mødet med omverdenen. Vestjyderne opfattes ikke længere som »de ædle vilde«. Set fra storbyområder i Østdanmark er Vestjylland langt ude – kedeligt, befolket af »bonderøve«. Det afspejles i, at de fleste unge lægger deres eventuelle vestjyske dialekt væk, når de begynder på en videregående ud-

dannelse i universitetsbyerne – selv om den vestjyske identitets iboende pålidelighed, flid og orden i økonomien godt kan bruges til at skaffe sig en lejlighed for næsen af de andre studerende.

Den regionale identitet har sin baggrund i det særlige bebyggelsesmønster og den erhvervsstruktur, der har præget området gennem flere hundrede år. Den er blevet forstærket i 1800- og 1900-tallets kamp mellem centralmagten og regionen særlig omkring infrastrukturen, og de store naturfredninger og udlægning af fuglereservater ved de vestjyske fjorde i 1980'erne og 1990'erne har yderligere bidraget til at skærpe konflikten mellem »øst« og »vest«. Det er derfor »kampen om naturen« bliver et væsentligt tema, når det gælder om at undersøge fænomenet vestjysk identitet i nutiden.

Vestjysk identitet skal således i høj grad opfattes med naturen, vejret og de store kræfter som ramme for fortolkningen. Det er her man henter sit udkomme og bruger sin fritid, her man henter sin selvforståelse og sin forståelse – eller mangel på samme – af andre mennesker, som ikke er vestjyder. Det er det man synger om, taler om, følger intensivt med i, opfatter som et livsvilkår. Vestjysk særpræg og vestjyske værdier indskrives sig i én stor fortælling, der handler om mennesket og det daglige brød, om mennesket og overmagten og om en altid nærværende grænse mellem liv og død.

Om undersøgelsen

Artiklen bygger på et undersøgelsesmateriale, som primært er indsamlet af Lemvig Museum fra 1999 og frem. Det omfatter omkring 250 besvarelser af spørgeskemaundersøgelsen fra 1999, interviews, observationsrapporter, avisudklip, arkivmateriale fra diverse foreninger og sagsforløb m.v. Undersøgelsen er løbende blevet formidlet gennem en række foredrag, der hver gang har givet anledning til diskussion med publikum.

De to delundersøgelser af henholdsvis sang og musik i Vestjylland og af festivalen Haze over Haarum er blevet udført af Mette Lund Andersen og Britt Lehrmann, studerende ved Institut for Arkæologi og Etnologi ved Københavns Universitet. Mette Lund Andersen har i 2001 og 2002 arbejdet videre med undersøgelsen om »kampen om naturen«, hvortil også mag.art. Poul Høst Moustgaard tidligere har bidraget.

Museumsinspektørerne Marian Ploug, Varde Museum, og Anneken Appel, Vejle Museum, har udført spørgeskemaundersøgelser af regional identitet efter samme model som Lemvig Museum, formidlet dels i museumsårbogen *Mark og Montre* (Varde 2000) og ved en temadag (Vejle 2001). I foråret 2002 gennemfører Tønder Museum en tilsvarende spørgeskemaundersøgelse.

Endelig har et tværfagligt netværk af danske museums- og arkivfolk, dialektforskere m.v. afholdt en række diskussionsmøder med temaet regional identitet i 2000 og 2001. Netværket ledes af Ellen Damgaard, Lemvig Museum.

Ovenstående artikel er publiceret på engelsk i *Ethnologia Scandinavica* 2002.

Litteratur

- A.N. Andersen: Bidrag til en Medicinal Topografi over Skodborg og Vandfuld Herreder (Lemvig Lægedistrikt), København 1908.
- Ellen Damgaard: *The Far West of Denmark*, *Ethnologia Scandinavica* 19, 1989.
- Ellen Damgaard: Vestjysk særpræg og vestjyske værdier, FRAM 1999. Fra Ringkøbing Amts Museer.
- Åke Daun: *Svensk Mentalitet*, Stockholm 1998.
- Billy Ehn og Orvar, Löfgren: *Kulturanalys*, Stockholm 1982.
- Karen Elberg og Jørn Guldborg: *Hjemstavn. Studier i det regionales betydning i kultur og kunst*, Odense Universitetsforlag 1997.
- Steen Bo Frandsen: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*, Aarhus Universitetsforlag 1995.
- J.C. Hald: *Ringkjøbing Amt. Reprografisk udgave*, Holstebro 1833.
- Carina Kullgren: *Ack Värmeland. Regionalitet i diskurs och praktik*, Göteborg: Etnologiska institutionen 2000.
- Annemette Pedersen: *Bed og arbejde – et studie i vestjysk kultur og vestjyske værdier*, Upubliceret speciale ved Center for Nordiske Studier, Odense Universitet 1997.
- Marian Ploug: *Vestjyder – os selv og de andre!*, *Mark og Montre. Årbog for Ribe Amts Museer* 2000. Ribe Amts Museumsråd.
- Erik Pontoppidan: *Danske Atlas* bd. 4 og 5, København 1768-69.
- Uffe Østergaard (red.): *Dansk identitet?* Aarhus Universitetsforlag 1993.

Materielle statussymboler hos sjællandske bønder i 1700-tallets første halvdel

Martin T. H. Bork

Fortid og Nutid, december 2002, s. 278-297

På trods af de meget ensartede livsvilkår og det tætte samliv fæstebønder levede under før landboreformerne, var der under overfladen relativt store forskelle selv på lokalt plan. Med udgangspunkt i en konkret landsby, vises forskelligheder på det materielle plan blandt bønderne i landsbyen. Med skifteregistreringer som kilde undersøges gårdfæsternes brug af statusmanifesterende symboler. Der tegner sig en række mønstre i familiernes indbo, som udtryk for forskellig materiel status, men også som udtryk for en relativt stor diversitet i den materielle kultur. Det viser sig bl.a., at sengene med indhold har spillet en betydelig rolle som statussymboler.

Martin T. H. Bork, født 1971, stud.mag.art i historie ved Københavns Universitet. Har bl.a. skrevet »Priser og bytteforhold i den sjællandske hovedgårdsøkonomi i det 18. århundrede«, Dan H. Andersen m.fl. (red): *Landbrug, Lokalhistorie og Langt fra Danmark. Festskrift til Erik Helmer Pedersen*, Odense 2002.

Den traditionelle histories fremstilling af forarmede, undertrykte og ved hjemstavnens fastholdte bønder i det 18. århundrede er på det seneste nuanceret en del. Dybdegående intensive undersøgelser af mindre afgrænsede lokalområder har vist så store variationer og ofte modsatrettede interesser hos bondebefolkningen, at det traditionelle indtryk af en på mange områder stort set homogen bondegruppe ikke længere lader sig fastholde.

Et begreb som handelsbønder har været anvendt om en gruppe bønder, som adskilte sig fra andre og optrådte som mellemhandlere mellem leverandører og opkøbere.¹ »Fatalister« og »stræbsomme« er endnu andre begreber om bønder, hvis formål er at rette opmærksomheden på de indbyrdes forskelle og konflikter, som præger bondemiljøer.² Selve begreberne bonde eller landmand har også været genstand for en undersøgelse, som har vist, at de ikke er entydige, men at der også i

1700- og 1800-tallet blev knyttet ganske bestemte indholdsmæssige værdier til begreberne, og at begrebsindholdet ændredes over tid.³

Selvom landbohistorikeren Fridlev Skrubbeltrang også fandt forskelle og variationer blandt landbobefolkningen, var hans fokus og analytiske tilgang ikke rettet mod en dybere kulturel forståelse af disse forskelle. For Skrubbeltrang var landbohistorien et politisk og økonomisk projekt. Han undersøgte landbobefolkningens levevilkår og skrev de fattiges og undertryktes historie. Han fokuserede derfor på undertrykkere og undertrykte frem for på den interne diversitet. Dette fokus har stærke rødder og præger stadig meget af den landbohistoriske forskning.

Inspirationen fra den historiske antropologi og diskussionen om forståelsen af det anderledes har flyttet fokus fra årsag/virkningsforhold til et fokus på kulturelle betingelser og udtryks-

Fig. 1. Skafterup landsby før udskiftningen i 1798. I forhold til mange af de øvrige landsbyer under Holsteinborg gods, var Skafterup en forholdsvis stor landsby. Fra landsbyen udgik vejene mod syd til Bisserup med 15 gårde, mod nordvest til Nyrup med fem gårde, mod øst til Spjellerup med 11 gårde og mod nord til Torneemark med 17 gårde. Rundt om landsbyen lå markerne, som blev dyrket indenfor fællesskabets rammer (Matrikelarkivet: Skafterup byes jorder 1798).



former. Sagt på en anden måde kan ændringen i fokus formuleres som en undersøgelse af *leveys* frem for konkrete *levetilkår*. De forskellige kulturelle udtryksformer ses som et udslag af ikke bare forskellige fysiske og økonomiske betingelser, men også af et forskelligt socialt-, traditions-, og intersemæssigt tilhørsforhold.

Selvom der emnemæssigt er forholdsvis stor forskel mellem forskningen i levetilkår og forskningen i *leveys*, er det ofte de samme kilder som benyttes, blot læses de på en anden måde. Da Annaleshistorikeren Emmanuel Le Roy Ladurie i 1975 pludselig emnemæssigt skiftede kurs og udgav et epokegørende historisk værk om middelalderlandsbyen Montaillou med en blanding af metoder fra såvel historie som antropologi, var det på baggrund af et kendt inkvisitionshistorisk kildemateriale, udnyttet på en anden

– og på det tidspunkt helt ny – måde.⁴ Frem for at skrive inkquisitionens historie søgte han efter udsagn i retsprotokollerne, som fortalte om landsbyboernes sociale relationer og traditioner.

I denne artikel vil jeg forsøge at udnytte et kendt kildemateriale på en utraditionel måde. Dødsboskifter efter bønder har hidtil mest været benyttet kvantitativt som udtryk for gruppens velstandsniveau eller til bestemmelse af bestemte genstandes udbredelse geografisk. Jeg har imidlertid læst en række dødsboskifter kvalitativt i et forsøg på at fravryste dem oplysninger om bøndernes materielle kultur med henblik på at bidrage til en nuancering af 1700-tallets klassiske fæstebønder. Spørgsmålet er simpelt formuleret: Hvor ens boede bønderne?

I denne sammenhæng forstår jeg materiel kultur som det sæt af indforståede symboler og meninger, som

knytter sig til de enkelte fysiske genstande. Jeg vil i artiklen søge mønstre i bøndernes bohøve, som i konteksten efter min mening blev defineret som meningsbærende. Det er disse symbol-ladede genstande, jeg er interesseret i.

En landsby som mange andre

Undersøgelsen lægges i landsbyen Skafterup i perioden ca. 1723 til 1755. Skafterup ligger i Sydvestsjælland, og hørte under grevskabet Holsteinborg. Landsbyen minder på mange måder om enhver anden godsadministreret landsby fra samme periode. De i fællesskab dyrkede marker omkransede gårdene, som lå tæt langs landsbyens gader med kort afstand til gadekæret. I Skafterup havde hver gård det samme jordtilliggende på lidt over fem td. hartkorn, og fæstebønderne ydede den samme landgilde og småredsel. Landsbyen bestod i første halvdel af 1700-tallet af 18 gårde, seks huse og en skolemesterbolig. 11 gårde var firlængede, mens syv var trelængede. Stuehusene varierede fra otte til 15 fag dvs. fra ca. 14 meter til ca. 26 meter. Til sammenligning var husene i Skafterup kun på seks fag dvs. ca. ti meter hver.⁵

Sammenligninger af skifternes aktivmasse med andre undersøgelser tyder på, at bønderne i Skafterup var relativt mindre velhavende end den gennemsnitlige sjællandske bonde. Skrubbeltang har beregnet gennemsnitsformuen og gennemsnitsgælden for 11 sjællandske godsområder.⁶ Både formue og gæld er gennemsnitlig omkring 30 rdl. (ca. 20%) lavere i Skafterup end i Skrubbeltangs materiale. Karen Schousboe har undersøgt den gennemsnitlige formue hos gårdmandsboerne under Holsteinborg Gods i perioden 1750-1760.⁷ Hun finder en gennemsnitsformue på 170 rdl. Også i forhold til dette tal var bønderne i

Skafterup mindre velhavende. Her var gennemsnitsformuen 136 rdl. i den undersøgte periode – altså 25% lavere. Alle de nævnte gennemsnitstal dækker dog over store variationer såvel lokalt som regionalt.

Jeg har undersøgt så mange af landsbyens 18 gårde som muligt inden for perioden. I nogle tilfælde blev en gård skiftet mere end én gang i perioden. I de tilfælde har jeg brugt det tidligste skifte som grundlag for min undersøgelse, idet jeg fandt en relativ stor overensstemmelse mellem gårdens inventar i de efterfølgende skifteopgørelser. Jeg har registreret i alt 22 skifter fra Skafterup i perioden (Tabel 1).⁸

Kildemæssige problemer

Skiftematerialet i de danske godsarkiver er sjældent brugt forskningen. Det skyldes til dels, at der knytter sig en række kildemæssige problemstillinger til brugen af materialet. Først og fremmest stilles der ofte spørgsmålstejn ved, hvor fyldestgørende skifteprotokollerne er.⁹ Det hævdes, at dødsboet i mange tilfælde var tømt for genstande af værdi inden godsets skifteforvalter kom på besøg. Dyr – især stude – udgjorde ofte boets væsentligste aktiver.

En del af de øvrige problemer knytter sig til spørgsmålet om skifternes kildeværdi i forhold til bøndernes formueforhold. Interessen drejer sig i det tilfælde om indboets værdiansættelse. Problemet er, at vurderingerne i skifteprotokollerne ofte var langt lavere end den reelle auktionsværdi. Bønderne vil således forekomme fattigere, end de ofte var. Det hævdes ligeledes, at boopgørelserne sjældent er fra fæstebøndernes »gode tid«. I de fleste tilfælde gik længere tids alderdom, sygdom eller svaghed forud for bondens død. Det er således et nedslidt bo, som registreres.

Tabel 1. Skifter fra Skafterup.

Skiftedato	Afdødes fornavn	Afdødes efternavn	Skiftenummer
19.03.1723	Thomas	Jørgensen	1
10.10.1724	Johanne	Olufsdatter	2
11.12.1724	Karen	Rasmusdatter	3
03.12.1725	Jens	Hansen	4
01.03.1728	Maren	Laursdatter	5
01.10.1728	Dorthe	Laursdatter	6
17.06.1729	Magrete	Mikkelsdatter	7
31.10.1729	Ellen	Hansdatter	8
22.05.1730	Ole	Pedersen	9
31.08.1730	Anne	Knudsdatter	10
04.11.1730	Anne	Christensdatter	11
02.06.1738	Morten	Jensen	12
10.11.1738	Ellen	Nielsdatter	13
01.08.1741	Niels	Pedersen	14
25.01.1745	Niels	Olesen	15
16.11.1745	Peder	Hansen	16
29.12.1746	Kirsten	Pedersdatter	17
04.08.1750	Peder	Pedersen	18
09.11.1751	Karen	Jacobsdatter	19
10.11.1751	Rasmus	Christensen	20
24.07.1754	Kirsten	Nielsdatter	21
08.10.1755	Mathias	Pedersen	22

Når det er sagt, må det føjes til, at det danske skiftemateriale er meget omfattende og kontinuerligt. Der er trods alt værdifulde oplysninger at hente ved en systematisk forskningsindsats. En af kvaliteterne ved det danske skiftemateriale er, at indboet blev registreret rum for rum. Det skaber en helt speciel mulighed for at »træde ind« hos bonden og udnytte dette i en analytisk sammenhæng. På den ene side er problemerne i materialet afgjort til stede. På den anden side har problemerne forskellig relevans i forhold til problemstillingen.

I forhold til spørgsmålet om hvorvidt boet var tømt for værdi inden registreringen, mener jeg ikke, at mulighederne for tømning var så store, som kritikerne hævder. Godsadministrationen havde som oftest et stort og godt kendskab til godsets bønder. Ikke blot førte man nøje regnskab med bøndernes restancer til godset, i mange tilfælde førte ledelsen også lister over gode og dårlige, arbejdsomme og dovne bønder. Et brev fra godsforvalter Garb på Holsteinborg illustrerer dette kendskab til bønderne: »[En bonde i Venslev har overfaldet en anden.] Efter loven

*kunde hand vel tilfindes at bøede for haargraeb og jord skuf 36 rd foruden at bøede for huus freed. Men som mandens maadelige tilstand ikke taaler saa stoere udgiffter og er desuden temmelig stræbsom, saa indstilles underdanigst om han ikke høynaadigst maae modereres til enten at staae i gabe stokken eller riide træe hæsten samt at betale til sognets fattige 1 til 2 rd.*¹⁰ Godset havde interesse i, at fæstegårdene blev drevet godt og forsvareligt. Gårdene var godsets ejendom, og »huslejen« blev betalt i landgildeydelse, som kun kunne inddrives, hvis gårdene blev drevet virksomt. På den baggrund var det en fordel for godsledelsen at have nøje kendskab til bøndernes personlige egenskaber og forhold.¹¹ Af den grund mener jeg der var grænser for, hvor store værdier det kunne lykkes at udtage af boet.

En synsforretning over fæsternes personlige forhold under Holsteinborg Gods, udarbejdet i 1758, vidner helt konkret om et godt kendskab til godsets bønder.¹² En synsforretning gav ikke umiddelbart anledning til økonomiske byrder for bønderne, hvorfor opgørelsen ikke gav bønderne et direkte incitament til at skjule hvad de ejede. I denne synsforretning gennemgås og karakteriseres de enkelte fæsteres forhold og ejendele. Som et fingerpeg om, hvorvidt det var almindeligt at udtage dyr af boet før boreregistreringen, har jeg sammenlignet det gennemsnitlige antal dyr i skiftematerialet med det gennemsnitlige antal dyr i synsforretningen. Resultatet ses af tabel 2. Hvis

der systematisk blev udtaget dyr af dødsboerne, bør det gennemsnitlige antal dyr i skifterne være lavere end i synsforretningen.

Det modsatte synes at være tilfældet. Det gennemsnitlige antal dyr er konsekvent lavere i synsforretningen end i dødsboerne. Det meget lave tal for kvæg i synsforretningen kan skyldes kvægpestens nylige hærgen. Det skal også nævnes, at synsforretningen blev udarbejdet om vinteren i februar måned, hvor dyreholdet normalt var mindre end om sommeren. Det gennemsnitlige dyrehold i dødsboerne er på den anden side ikke et »sommertal«, men et gennemsnitstal for alle årtiderne bestemt af hvornår bønderne døde. Jeg kan ikke på baggrund af tabel 2's tal hævde, at der typisk blev udtaget husdyr før boreregistreringen.

I forbindelse med min gennemgang af skiftematerialet fra Skafterup, har jeg registreret op til tre skifter fra samme gård i den behandlede periode. I disse tilfælde har jeg fundet en tydelig overensstemmelse mellem bohavet fra gang til gang. Også af den grund tyder skifterne ikke på en systematisk unddragelse, med mindre det stort set var det samme, som blev udtaget hver gang. Alligevel er der ingen tvivl om, at skifteforretningerne i mange tilfælde ikke er fuldkomne. Det er f.eks. bemærkelsesværdigt, at det kun er halvdelen af skifterne fra Skafterup, som indeholder beklædningsgenstande. Selvfølgelig fandtes der også tøj på de øvrige gårde, men enten var det udtaget og fordelt til arvingerne inden registreringen, eller også så skifteforvalteren i nogle tilfælde bort fra disse dagligdags effekter.

Mange af de nævnte kildemæssige problemer knytter sig til spørgsmålet om bøndernes formueforhold. Ved en kvalitativ udnyttelse af kilderne er det ikke formålet at finde rige og fattige bønder. Den forskellige materielle konsumtion hos bønderne kan lige så-

Tabel 2. Gennemsnitlig antal dyr på Skafterups gårde.

	Heste	Kvæg	Får	Svin
Skifter 1723-55	9	7,7	12,3	9,3
Synsforretning	8,4	3,6	7,6	3,4

vel komme til udtryk gennem relativt billige indbogenstande. Jeg ser således ikke umiddelbart noget problem i, at enkelte særligt værdifulde genstande evt. blev udtaget af boet før registrering. De mønstre i den materielle kultur, som jeg søger, er ikke kun afhængige af enkeltgenstande, men må formodes at gennemsyre store dele af indboet.

I forbindelse med en karakteristik af bøndernes materielle kultur er det største problem i skifterne de forskelligartede beskrivelser af indboet. Ofte er beskrivelserne ikke særligt sigende. En kiste kunne f.eks. både være af ege- eller fyrretræ, have lås og nøgle, være bemalet, have metalbeslag eller være kort eller lang. I den forbindelse må der udvises forsigtighed med en alt for vidtgående fortolkning af enkeltgenstande på baggrund af beskrivelserne i skifterne. Ofte kan værdiansættelsen af den enkelte genstand dog ved indbyrdes sammenligninger antyde materialet, typen og kvaliteten af genstanden.

Regionale forskelle

Før jeg ser nærmere på bohavet på de enkelte gårde i Skafterup, skal jeg kort sammenligne disse gårdes indbo med indboet fra gårde i andre områder. Jan Steen Jacobsen har i en artikel undersøgt indboet på gårdene i den nordvestsjællandske landsby Hølkerup i slutningen af 1700-tallet.¹³ I forhold til inventaret på gårdene i Skafterup havde gårdene i Hølkerup flere genstande af tin – især tallerkener. Forskellen skyldes måske et generelt højere velstandsniveau i 1700-tallets sidste halvdel. Det er også kendetegnende, at de fleste gårde i Hølkerup havde bilæggerovne, mens gårdene i Skafterup havde kakkellovne. Forskellen består formentlig i ordvalget frem for en egentlig fysisk for-

skel. Stolehynder var meget udbredt på gårdene i Skafterup i modsætning til gårdene i Hølkerup, hvor der tilsyneladende ingen var. Bortset fra disse forskelle var landbrugsredskaber og typen af det øvrige indbo forholdsvis ensartet på gårdene i Skafterup og Hølkerup.

Palle Ove Christiansen har i sin disputats udskrevet indboet fra en enkelt gård i Gørslev på Midtsjælland af »middel kvalitet« fra 1765.¹⁴ Landbrugsteknologisk var gården i Gørslev på et højere niveau end gårdene i Skafterup og Hølkerup. Disse gårde havde alle en enkelt plov og de fleste en enkelt harve, mens gården i Gørslev havde hele tre harver – to af jern med 6 bulle (rækker af tænder) og én af træ. I det hele taget var gården i Gørslev velassorteret i arbejdsredskaber, men samtidig havde den, ligesom gårdene i Skafterup, en del andet indbo. Det meste af dette indbo var placeret i kammeret eller køkkenet, som var særdeles veludrustet. På gårdene i Skafterup er der en tendens til, at det meste indbo var placeret i stuen.

Bevæger vi os over Sundet til Skåne finder vi større forskelle i indboet i forhold til de nævnte danske gårde. Börje Hanssen har i sin bog om Österlen konstrueret et typisk gårdinventar på en gård fra Skåne i sidste del af 1700-tallet.¹⁵ Mens de danske gårde havde to eller tre senge i stuen, havde gården fra Skåne kun én. Antallet af dyner i hver seng var også forskelligt. Mens sengen på gården i Skåne kun havde to dyner – en overdyne og en underdyne – havde sengene på de danske gårde typisk to underdyner og en overdyne. Endvidere var antallet af vogne og slæder langt højere på gården fra Skåne end på de danske gårde. Inventaret på gården i Skåne knyttede sig i det hele taget mest til gården som arbejdsplads. Værktøj, redskaber og husgeråd var i højere grad repræsenteret end nips og pyntegenstande.



Fig. 2. Sparsomt indrettet køkken. Køkkenet var på sjællandske gårde placeret direkte i den store skorsten. På ildbænken ses bl.a. en ildtang og en trefod. Oven over hænger en grydekrog. Bagest ses indfyringen til bageovnen højere oppe. Varmen fra bilæggerovnen i stuen blev holdt ved lige fra køkkenet (location: Frilandsmuseet, Foto: Louise Mengers).

Disse få eksempler viser, at der kunne være større eller mindre variationer i gårdenes indbo mellem forskellige lokaliteter inden for et forholdsvis lille geografisk område. Nogle af forskellene kan henføres til forskellige fysiske vilkår, andre må søges i forskellige kulturelle traditioner.

Indboet på gårdene i Skafterup

Selv indenfor rammerne af en enkelt landsby viser der sig forskelle på gårdene imellem. Gårdenes fysiske størrelse og indretning i Skafterup var forskellig. Antallet af beboede rum (stue, kamre og køkken) varierede fra to til seks. På

Tabel 3. Fordelingen af udvalgte genstande på gårdene i Skafteerup.

Nr.	Sengesteder i stuen		Lagener i stuen		Hovedpudder		Hynder				Kister						
	Fyrretræ	Egetræ	Blårgarns	Hørgarns	I kamre	I stue	Uspec.	Flo-sede	Kalveskind	Uldne	I stue	I kamre	-med beslag/lås/nøgle	Fyrretræskiste	I stue	I kamre	-med beslag/lås/nøgle
22	2		x		1	3+6								2			
20	2		x		1+2												
18	1	1	x		2+2									2			
17	1 ^A	1	x		4+5	1		3			2	1		1		2 ^A	
16	2	1	x		2+2												
15	3 ^A		x		1+2+2						1	1				1 ^A	
13	1	1	x		4+5	4					2	2		1			
11		2	x		3+3	3		1	3				1			2	1
10		2	x		1+2	5					2	2					
9		3	x	x	2	2+4+6	1	2			2	2					
8	1 ^A		x	x	2	2+3	3				1	1					
7	1 ^A		x		2		2	1									
5		2 ^B	x	x	1	3+5	5				1					1 ^A	
3	1	1	x	x	2	4+5	5	2				1				1	
2		2	x		1+2	2+2	4									1 ^B	
1	1	1	x	x	4	4		3			2	2		2			1

A = Af fyrretræ efter vurderingen at dømmes

B = Af egetræ efter vurderingen at dømmes



Fig. 3. Stuelænge af sammenbygget fir-længet gård fra det østlige Midtsjælland, som den så ud ca. 1800. Stuevinduerne ses til højre for indgangen (location: Frilandsmuseet, Foto: Louise Mengers).

de mindste gårde var der blot en stue og et køkken, mens der på den største gård var stue, køkken, to kamre, et mindre kammer og et drengekammer. Sammenligner vi antallet af registrerede genstande fra gårdene, varierer mængden fra 64 til 218. Det var ikke den mindste og største gård, som havde henholdsvis 64 og 218 genstande. Faktisk havde de to mindste gårde med kun to beboede rum henholdsvis 92 og 100 genstande, mens den største gård med seks beboede rum til sammenligning kun havde 129 genstande. Der er således ikke umiddelbart nogen sammenhæng mellem antallet af rum og antallet af genstande. En lille gård kunne have mange ting, mens en stor gård kunne være sparsomt indrettet og udstyret.

Udover de beboede rum var der til de fleste gårde i Skafterup knyttet et huggehus¹⁶ med redskaber og værktøj, samt øvrige længer hvor vogne og visse redskaber var placeret. Desuden havde nogle gårde genstande placeret på loftet og i kælderen.

Ved en umiddelbar gennemgang af bøndernes indbo i Skafterup synes indboet at være meget ensartet. En blanding af mange nødvendige brugsgen-

stande og få undværlige luksusgenstande, men går vi ned i detaljen, er der selv inden for denne landsby relativt store og betydelige variationer. Analyseres sammenhængen i indboet gårde imellem, viser der sig nogle mønstre, som sikkert ikke er tilfældige.

Bondens gård var både et hjem og en arbejdsplads. Indboet kan derfor groft opdeles i effekter, der knytter sig til gården som arbejdsplads og effekter, der knytter sig til gården som hjem. Jeg koncentrerer mig her om det indbo, der knytter sig til gården som et hjem. Disse genstande finder vi oftest i stuen eller i tilstødende kamre. Stuen var på mange måder et vigtigt rum; her stod det store bord, hvor husstandens medlemmer indtog dagens fleste måltider. Gårdmanden sad for bordenden, og karlene på bænken langs vægen på den ene side af bordet. Kvinderne og pigerne stod op langs den anden side.¹⁷ Langs væggen modsat bordet stod ofte to såkaldte sengesteder, hvor manden og konen på gården sov. Desuden var der i den såkaldte krog mellem bilæggerovnen og den ene seng, plads til stole, rokke, en kiste eller en slagbænk. Stuen var også det sted, man opholdt sig om aftenen in-

Fig. 4. Krogen mellem bilæggerovnen og en seng blev ofte brugt som spindeplads. Her ses desuden en vugge (location: Frilandsmuseet, Foto: Louise Mengers).



den sengetid. Her strikkede, spandt og kartede kvinderne, mens mændene f.eks. reparerede og udbedrede småskader på redskaberne.¹⁸ Stuen var også gårdfamiliens ansigt udadtil. Det var her naboer eller fremmede blev budt ind og opvartet, alt imens de skabte sig et indtryk af familien på gården gennem de ting, som stod i stuen. Det var således ikke ligegyldigt hvad man så, når man kom ind i bondens stue. Der var knyttet status og social prestige til meget af stuens inventar. Ved at fokusere på forskellene i indboet mellem de enkelte gårde, får vi indtryk af bredden i den materielle kultur, inden for hvilken bønderne markerede status og tilhørsforhold gennem fysiske symboler.

Karen Schousboe peger i en artikel på, at den opsparing, som det var muligt at tilvejebringe for en fæstebonde havde to funktioner.¹⁹ Dels skulle den sikre et fornuftigt generationsskifte i landbruget. Det var nødvendigt at have startkapital og indfæstningspenge, når man fæstede gård. Dels havde opsparingen en parallel funktion som statussymbol i lokalsamfundet. Opsparingen blev typisk anbragt i dragt-

og bordsølv og sølvpenge, men også i heste og kreaturer. De materielle statussymboler var med til at styrke kreditværdigheden og anseelsen af den formuende bonde. Kreditværdigheden var vigtig i datidens tætte landsbyfællesskab, som var præget af naturalieøkonomi: »En sådan traditionel naturalieøkonomi medførte nemlig tætte kontakter til naboerne, typisk underbygget af gensidig hjælp og langfristede lån af rede penge, redskaber, sæd, tækkehalm o.m.a. Fundamentet for sådanne lån må selvfølgelig være en stadig styrket »kreditværdighed«, hvor betoningen ligger på den kontinuerligt bekræftede pålidelighed.«²⁰ Schousboe finder altså, at det inden for bondens materielle kulturelle opfattelse blev tillagt værdi at eje især sølv, heste og kreaturer: »Opsparingens form (...) [var] et vigtigt udtryksmiddel i den kulturelle kommunikation i lokalsamfundet blandt bønderne« – konkluderer Schousboe.²¹

Hos bønderne i Skafterup finder vi stort set intet sølv. I et enkelt skifte (nr. 11) registreres et »lidet sølf bægere« til 1 rdl. 2 mark, men ellers intet. Det er selvfølgelig muligt, at alt sølv i

hvert eneste tilfælde var udtaget af boet inden registreringen. Andre genstande kunne også være tillagt symbolværdi. Noget tyder på, at sengene og deres indhold af sengetøj har spillet en vis rolle i bøndernes kulturelle kommunikation i Skafterup.

I den frømtalte synsforretning fra 1758 over bønderne i Skafterup blev bl.a. deres indbo gennemgået.²² Det er interessant, at bøndernes senge og sengetøj er anført blandt andet mere værdifuldt bohav som vogne, bryggerkedler og ovne. Beskrivelsen af sengene er ikke særlig udførlig, men dog udspecificeret i forhold til resten af indboet. Sengene er f.eks. beskrevet således: »2 senge med slette og daarlige klæder udi«, eller »2 sænge med skikkelige klæder udi«, eller »en stakkels sæng med nogle faae og ringe klæder udi.« Det har tilsyneladende været tillagt betydning, hvordan senge og sengetøj tog sig ud. Resten af indboet blev blot slået sammen under ét og karakteriseret som f.eks. »slet«. Antallet af senge hentyder uden tvivl til dem, som stod i stuen. Hvad der fandtes af senge til tjenestefolk og børn, var tilsyneladende ikke interessant.

Selvom ophavsmanden til synsforretningen var godsforvalter og ikke bonde, så var han dog en mand, som boede på landet og omgikkes bønder til daglig. Med sig på synsforretningen havde han faktisk to bønder, som skulle stå inde for rigtigheden af oplysningerne. Lad os se lidt nærmere på de omtalte senge hos bønderne.

Senge og sengetøj

I de tilfælde sengenes træsort er beskrevet drejer det sig om fyrre- eller egetræ. Egetræssengene var typisk højere værdisat end fyrretræssengene. De senge, som var placeret i kamre eller i køkkenet blev ofte blot benævnt »sengested«. Af og til også om materia-

let var fyrre- eller egetræ. Disse senge var til børn og tjenestefolk eller evt. aftægtsfolk. Slagbænken i stuen blev også benyttet som seng. Sengene i stuen var de fineste og mest veludrustede. De optog en stor del af stuens plads og blev set af alle besøgende. Disse senge er som regel altid beskrevet mere udførligt – dvs. med angivelse af, om de var af fyrretræ eller egetræ, farver på sengetøjet osv. Nogle var af billigt fyrretræ, mens andre var af det solide og noget dyrere egetræ. Ikke så få var med himmel og forhæng. I tabel 3 har jeg opdelt skifterne i forhold til sengens træsort.

Mange gårde havde både fyrre- og egetræssenge i stuen. Gårdene i skifte nr. 1, 7 og 8 havde kun én seng i stuen mens gårdene i skifte nr. 9, 15 og 16 havde hele tre senge. I skifte nr. 9 var alle af egetræ heraf én med himmel. Gården i skifte nr. 11 havde to egetræssenge i stuen begge med himmel. Gårdene i skifte nr. 1, 7, 8, 15, 20 og 22 havde alle udelukkende senge af fyrretræ, mens gårdene i skifte nr. 2, 5, 9, 10 og 11 udelukkende havde senge af egetræ. Selvom flere af gårdene havde både fyrre- og egetræssenge i stuen, synes træsorten at spille en rolle for, hvilket sengetøj der lå i dem.

Lagerne kunne have tre forskellige kvaliteter, men var altid lavet af hør. Hørtaverne gennemgik en langvarig forarbejdningsproces for at blive til det endelige hørgarn. Efter blødgøringen på en brage blev de grove, træagtige dele skættet af taverne på en skættefod med en skættehånd. Affaldsproduktet – det såkaldte skættefald – blev af fattige familier brugt til skættefaldslagener. Af disse fandtes ingen i Skafterup. I den efterfølgende proces blev blårene sorteret fra på en hegle. Blårene var i princippet også et affaldsprodukt, men blev meget ofte brugt til blågarnslagener. Ved en stadig kæmning på heglen kunne hørgarnet opnå nærmest silkeagtig kvali-

Fig. 5. To sengesteder med himmel og forhæng. Sengene var som her ofte placeret langs væggen modsat vinduerne ud mod gårdspladsen. Dyner og puder i både stribet og hvidt stof (location: Frilandsmuseet, Foto: Louise Mengers).



tet.²³ Det endelige hørgarn var den fineste kvalitet, og blev kun sjældent »spildt« på lagener. I tabel 3 fremgår fordelingen af blågarnslagener og hørgarnslagener i Skafterup.

Samtlige undersøgte gårde havde blågarnslagener i én eller flere af stuenes senge. Kun fem gårde havde de fine hørgarnslagener, men samtidig havde disse gårde også blågarnslagener. Gården bag skifte nr. 11 havde ikke hørgarnslagener i stuen, men til gengæld fandtes der (formentlig i en kiste) fire hørgarnslagener, hvoraf det ene var med kniplinger.

Der er ikke nogen entydig sammenhæng mellem oplysningerne om sengetype og lagentype. På den ene side var der i skifte nr. 3 både en seng af fyrretræ og egetræ i stuen, og hørgarnslagenet lå i sengen af egetræ. På den anden side var der i skifte nr. 1 og 8 kun en seng af fyrretræ i stuen. Alligevel havde begge disse gårde de fine hørgarnslagener at rede op med. Hørgarnslagenerne i de øvrige skifter lå tilsyneladende alle i egetræssenge, men faktisk lå der også meget ofte blågarnslagener i egetræssengene. Det synes således ikke at være betydningsfuldt, om

lagenet var af blågarn eller hørgarn, måske fordi lagenet alligevel lå skjult under flere dyner og hovedpuder. Lad os se lidt nærmere på disse effekter, som jo netop lå synligt i sengene.

Langt det mest almindelige var, at hver seng indeholdte én overdyne – som regel af olmerdug – samt to underdyner af hamp-, hørlinned eller uld. Dertil kom som oftest to hovedpuder. Selvom det normalt antages, at linned af hamp hørte til i fattige hjem, så synes der ikke at være den sammenhæng på gårdene i Skafterup. De fleste gårde havde mindst én underdyne af hamp. Faktisk omtales kun eksplicit to underdyner af hør, nemlig i skifte nr. 9 og 11, men i skifte nr. 11 fandtes også underdyner af hamp. I mange tilfælde beskrives underdynerne blot som lavet af linned. Både hør og hamp blev betegnet som linned, men vurderingsprisen antyder at de fleste var af hamp.

Én overdyne og to underdyner var langt det mest almindelige. Enkelte senge kunne indeholde tre underdyner, men det var kun undtagelsesvis. Derimod finder vi relativt store variationer i antallet af hovedpuder eller

hoveddyner (jeg opfatter disse ord synonymt). I tabel 3 har jeg angivet antallet af hovedpuder i sengene.

Det ses tydeligt, at det mest almindelige var to hovedpuder i hver seng såvel i kamrene som i stuen. I kamrene, hvor tjenestefolkene ofte boede, var antallet af hovedpuder generelt lavere end i stuesengene. Antallet var enten én eller to puder. I et enkelt tilfælde fire puder. I stuen var variationsbredden større. Fra én og helt op til seks puder forekom. Man kunne tilsyneladende nøjes med én enkelt pude, når man skulle sove, så når nogle havde mange flere, må puderne have haft en vis betydning. Ikke mindst når disse mange puder netop lå i de fine senge i stuen.

De mange hovedpuder i sengene kan skyldes, at der lå flere mennesker i hver seng. I enkelte tilfælde udspecificeres de to senge i stuen, som henholdsvis mandens og konens. Det er muligt, at de hver især i perioder har haft et antal børn liggende ved sig, men det ændrer ikke ved det indtryk de mange puder gav andre af, at der var mere end nok til alle.

Spørgsmålet er, om der er en sammenhæng mellem de gårde, som havde egetræssenge, hørgarnslagener og mange puder. Ved en gennemgang af skifterne har jeg fundet, at sengene i stuen, som eksplicit var af fyrretræ i gennemsnit havde 2,5 puder, mens sengene, som eksplicit var af egetræ i gennemsnit havde 3,3 puder. Det normale antal puder i fyrretræssengene var to, mens det for egetræssengene var fire. Der synes således at være en tendens til, at de fine senge af egetræ havde mange puder. En hovedpude blev normalt vurderet til 1, 2 eller 3 mark. Det samme som et par messinglysestager eller en hel fyrretræsseng. Sammenhængen er imidlertid ikke entydig, men peger i flere retninger. På den ene side viser skifte nr. 9 et tydeligt og logisk mønster. Her var tre

egetræssenge i stuen (den ene med himmel). Gården var også en af de få med hørgarnslagener. I de to af sengene lå henholdsvis fire og seks hovedpuder (den tredje seng var tilsyneladende tom). Ser vi nærmere på selve skifteoplysningerne fra skifte nr. 9 viser det sig dog, at egetræssengene ikke konsekvent var redt med hørgarnslagener. På den anden side viser skifte nr. 22 et modsat mønster. På denne gård var der henholdsvis fire og seks hovedpuder i stuesengene, men familien ejede ikke hørgarnslagener, ligesom de to senge i stuen var af fyrretræ. Selvom der således ikke kan påvises en entydig sammenhæng, er der dog en tendens.

Sengeomhæng var udbredt på de materielt rigere gårde. Det kan undre, at man brugte omhæng, som jo skjulte, hvad der måtte findes af fint sengetøj og puder i sengene. Ved nærmere eftersyn af de enkelte skifter viser det sig faktisk, at omhængene ofte blev brugt på de senge, som ikke havde de fleste puder. Flere af de gårde som havde mange puder i sengene, havde slet ikke omhæng til dem. På gården i skifte nr. 5 var der to senge i stuen. Den ene havde tre puder, mens den anden havde fem puder. Kun sengen med tre puder havde omhæng. De fem puder i den anden seng var altså synlige. Denne sammenhæng giver mig anledning til at mene, at omhæng til sengene nok var fint og ejeværdigt på linje med hovedpuder, men at omhænget, hvis det var trukket for, måske mest blev brugt til at skjule de manglende symboler i sengene i form af mange puder.

Før vi igen kravler ud af bondens seng, vil jeg pege på nogle bemærkelsesværdige forskelle i farverne på sengetøjet. Det klassiske bondesengetøj var stribet i én, to eller måske tre forskellige farver. I Karoline Graves' erindringer skriver hun om dynernes farver: »*Vadmelet og Hvergarnet og Lær-*

redet og Drejlet og de pæne uldne, stribede Dynevaar, som altid var med hvid Bund og helst stribede med flere Kulører«. ²⁴ Selvom hun skriver om 1800-tallet, kan farvetraditionen formentlig føres længere tilbage. Langt de fleste dyner i Skafterup havde udelukkende blå striber, men andre farver, f.eks. røde og grønne, samt dyner og puder uden farver forekom også. En kombination af røde og blå striber var også at finde. Det sidste dog kun i fire skifter, nemlig nr. 5, 9, 11 og 17. Disse dyner lå i senge med tre eller seks hovedpuder i.

I fyrretræssengene var farverigdommen mindre end i egetræssengene. Generelt var dyner og puder i fyrretræssengene enten blåstribede eller uden farver. I egetræssengene havde stort set alle dyner og puder striber i enten blå, røde, sorte, grønne eller gule farver eller en kombination af disse. Skifte nr. 9 er usædvanligt, idet to hovedpuder havde tre farvede striber nemlig grønne, røde og blå. Desuden havde gården en enkelt underdyne med gule striber og tre hovedpuder med gule striber eller render. Den ene hovedpude med gule render passede til egetræssengen, den lå i, som var malet med gule striber. Den gule farve findes udover skifte nr. 9 kun i skifte nr. 11, hvor et sengeomhæng er beskrevet således: »Hiemgiort brand guult med mynstre omhæng«. Netop skifte nr. 9 og 11 adskiller sig fra mange af de øvrige skifter mht. senge og sengeudstyr. Den gule farve optræder som en supplerende farve på disse to gårde, hvor der i forvejen var et rigt udvalg af farver.

Det samlede indtryk af gårdenes sengesteder skal her kort opsummeres. Karakteristikken er på ingen måde dækkende for alle sengene på gårdene, men den giver et groft billede af den materielle kulturs forskellige udtryksformer og de materielle værdier, som den indeholdt. Stuens senge

var de bedste og mest veludrustede. Ofte blev sengetøjet i tjenestefolkenes senge blot betegnet som gammelt pus i betydningen gamle lasede eller dårlige sengeklæder. ²⁵ Stuens senge var enten af fyrretræ eller egetræ. Egetræssengene var normalt de mest veludstyrede. Her lå typisk flest puder, ligesom farverne på sengetøjet var i forskellige kulører. Lagenets kvalitet synes ikke at have haft den store betydning. Kun få personer lå på de bløde og fine hør-garnslagener. Antallet af puder og sengetøjets farver, synes især at være betydningsbærende og værdsat hos bønderne.

Fine flossede hynder

Også andre af stuens genstande synes at have haft en vis symbolsk betydning. Ved sammenligningen af skifterne fra forskellige områder ovenfor fandt jeg det bemærkelsesværdigt, at der på gårdene i Skafterup ofte fandtes hynder. Kai Uldall har i en undersøgelse af dødsboskifter fra Lyngby i perioden 1669-75 også fundet hynder hos en gruppe bønder: »De mere velhavende ejede flamskvævede hynder med brogede figurer eller blomsterornamentik, og da den slags hynder især og senest blev vævet i Skåne, var de snarest importeret derfra«. ²⁶ Hynderne i Skafterup er ikke så detaljeret beskrevet, men har måske tjent det samme symbolske formål. I hvert fald er det ikke hos alle bønder, vi finder hynder. Hynder bruges normalt til at sidde på, for at gøre sig det behageligt. Det er ikke en forudsætning for at sidde ned, at man har en hynde, men det er komfortabelt. En hynde har således ikke nogen grundlæggende praktisk funktion, men er snarere en luksusgenstand. Normalt blev en hynde vurderet til omkring 4 skilling – ikke en stor sum, men var hynden såkaldt »flossede« blev den gerne vurderet til 1 eller lidt over

1 mark. En »flossede« hynde skal forstås som en hynde med lang luv, altså lodden overflade – som regel af uld.²⁷ Disse hynder var altså forholdsvis værdifulde. Af andre højt vurderede hyndetyper finder vi en »ulden syet hynde med kalfskind under« til 12 skilling, en »blaa pudehynde« til 1 mark samt to »ulden vævede hynder« til 1 mark stykket.²⁸ De gårde, som havde hynder, havde fra to og helt op til syv hynder. Fem gårde havde slet ingen hynder. Bortset fra gården i skifte nr. 22 havde disse fem gårde højst to puder i hver seng. Nogle af hynderne blev vurderet i sammenhæng med den stol, som hynden lå i, mens andre ikke optræder i sammenhæng med noget. Vi må forestille os, at nogle af hynderne lå på bænken langs bordet. Lad os se på, hvilke gårde, der havde hynder, og hvilke typer hynder de havde (tabel 3).

Det fremgår af tabellen, at 11 gårde havde hynder. Ti havde uspecificerede hynder, mens fire havde flossede hynder og to kalveskins- eller uldne hynder. Gården bag skifte nr. 1 havde udelukkende de dyre, flossede hynder mens de øvrige gårde, som havde flossede hynder, også havde de billigere uspecificerede hynder. Gården i skifte nr. 3 havde hele syv hynder – heraf to flossede. Det er værd at bemærke, at alle de gårde – undtagen gården i skifte nr. 7 – som havde flossede hynder også havde fire, fem, eller seks hovedpuder i sengene. Det er nærliggende at forestille sig, at det at have især mange hynder, som grundlæggende ikke havde en nødvendig praktisk funktion, skabte indtryk og anseelse blandt andre bønder på linie med hovedpuderne, især hvis hynderne var uldne eller flossede.

Kister til opbevaring

Kisterne var ligesom sengestederne dominerende møbler i bøndernes stuer og kamre. Hvis det var vigtigt, hvor-

dan sengene så ud, kunne vi forestille os, at det også var vigtigt, hvordan kisterne så ud, og hvilken træsort de var lavet af. I kisterne lå som regel tøj og linned samt garn. I tabel 3 har jeg fordelt kisterne efter træsort og tilbehør. Kisterne var ofte placerede i både stue og kamre.

Det ses, at fyrretræskisterne næsten aldrig var beskrevet som havende beslag, lås og nøgle. Derimod var egetræskisterne ofte med begge dele. Selvom der var en overvægt af egetræskister i stuerne, stod der også ofte fyrretræskister. Der er ikke nogen tydelig tendens til, at de gårde som havde egetræskister i stuen, havde fyrretræskister i kamrene. Selvom tendensen ikke er entydig, så ser det nærmest ud til, at enten havde man kisterne stående i stuen eller også havde man dem stående i kamrene – uanset træsorten. På gården i skifte nr. 1 ser vi f.eks. hele fire kister i stuen – to af egetræ og to af fyrretræ. Til gengæld havde man ingen kister i kamrene. På gården i skifte nr. 11 havde man tre kister som alle stod i kamrene uanset træsort. Den eneste gård, som synes at have et tydeligt mønster på tværs af lokalerne, er gården i skifte nr. 17, som havde to egetræskister og to fyrretræskister. Egetræskisterne var placerede i stuen – den ene var sort. Fyrretræskisterne var placerede i kammeret ved stuen.

Ser vi nu på, om der er en sammenhæng mellem de gårde, som havde egetræssenge og egetræskister og dem der havde fyrretræssenge og fyrretræskister, ser der ikke ud til at være nogen sammenhæng. Ikke mindst fordi mange gårde havde begge dele samtidig. Der er heller ikke nogen sammenhæng mellem de, der havde egetræskister, og de der havde mange puder og hynder. De materielt fattigere gårde havde blot ikke så mange kister som de materielt rigere gårde. På den baggrund finder jeg, at hvis kisterne

spillede en rolle som statussymbol, så var antallet af kister vigtigere end kisternes træsort, ligesom det ikke var vigtigt, hvor de stod placeret. Jeg finder det imidlertid ikke klarlagt, om kisterne spillede en vigtig rolle som symboler. De havde snarere en praktisk opbevaringsfunktion. De, som tilsyneladende ikke havde noget at fylde i kisterne, ejede ikke kister.

Hjemme hos Ole og Zidse

I gennemgangen af gårdens indbo, tegner der sig nogle mønstre, hvor visse gårde adskiller sig fra andre på en række områder. Især tre gårde skiller sig ud. På den ene boede Ole Pedersen og Zidse Hansdatter.

Hos Ole og hans kone Zidse på gården i skifte nr. 9 kunne de dække et pænt bord med drejlsdug og tinfade. Kom der en nabo eller slægtning på besøg blev vedkommende måske budt på et krus øl eller brændevin, som familien selv bryggede. Fra bordet kunne gæsterne se de tre egetræssenge med de op til seks hovedpuder i, hvoraf flere var med de usædvanlige gule striber, som også var malet på en af sengene. Desuden var der i stuen en stol med ryg, hvori der lå en hynde. To andre hynder, som måske lå på den store bæk langs bordet, var flossede. Stuen må have været stor, for foruden de tre senge var der plads til to egetræskister med jernbeslag. I stuehuset var der både køkken, stue, kammer og øverstekammer. 12 fag var stuelængen på, og selvom gården ikke hørte til de største i Skafterup var det ikke nogen lille gård, Ole og Zidse besad.

Ole havde kort tid inden sin død købt sig en ny hat, som blev vurderet til hele to mark. Den erstattede en gammel udtjent hat, som kun blev vurderet til 8 skilling. Han har næppe båret hat under markarbejdet, men snarere haft den på, når han drog til

markedet. Foruden sin nye hat havde han måske også sin nye hvide vadmelstrøje med tinknapper og et par skindbukser på, når han drog af sted. Måske var det stude, Ole drog til markedet med. I hvert fald havde han flere stude på gården end nogen af de andre bønder. En stud kunne indbringe helt op til 12 rdl. i årene før Oles død.²⁹ Til sammenligning tjente en skovfoged ved Bregentved gods 12 rdl. i løn om året i 1750'erne.³⁰ I sine skildringer fra Midtsjælland fra 1770 skriver August Hennings: »Græsfedningen af Stude er meget indbringende og giver Bønderne den bedste Indtægt (...) Velstaaende Bønder fede fra 5 til 10 Oxer om Aaret, købe dem om Foraaret og sælge dem igen om Efteraaret«. ³¹ Ekstraindtægten fra studesalget forklarer måske den høje materielle standard, vi finder hos Ole og Zidse og et par andre familier. Börje Hanssen peger på kreaturhandelen som en væsentlig faktor for bøndernes bevidsthedshorisont.

Bønders aktivitetsfelter som forklaring på forskellig materiel standard

Börje Hanssen har på et meget detaljeret niveau undersøgt bøndernes aktivitetsfelter og markedsrelationer i Österlen i Sverige.³² Han opdeler bøndernes aktivitetsfelter i et primært og sekundært aktivitetsfelt. Det primære aktivitetsfelt er karakteriseret ved den aktivitet (arbejde, ægteskabspartnere, gaveudveksling mm.), som foregår indenfor landsbyens grænser. Det sekundære aktivitetsfelt er karakteriseret ved den aktivitet (først og fremmest handel), som foregår udenfor landsbyens grænser.³³ Det var inden for rammerne af det primære aktivitetsfelt, at kulturelle forskelle fra egn til egn blev skabt. Der var meget få interpagane relationer (relationer mellem bønder fra forskellige steder) in-



Fig. 6. Dyner og puder i forskellige typer striber og farver lagt til skue i en udtræks-seng (location: Fri-landsmuseet. Foto: Louise Mengers).

den for de primære aktivitetsfelter, mens de bønder, som ofte deltog i det sekundære aktivitetsfelt også var dem, der blev påvirket af modestrømninger, nye idéer og lignende, fordi de havde mange udadvendte kontakter. Det var imidlertid ikke ligegyldigt hvilken form for aktivitet, der foregik i det sekundære felt i forhold til de relationer, som havde betydning for den kulturelle diffusion. Hanssen skelner mellem det, man kunne kalde en åben og lukket form for kontaktrelationer. De lukkede former foregik mellem bønder og håndværkere, bissekræmmere osv. og medførte ikke højfrekvente kontakter. Handelen her foregik ofte ved varebytning. Bonden medbragte korn og fik andre varer i bytte. De åbne former foregik på markeder med livlig kreaturhandel. Denne handel skabte højfrekvente relationer mellem urbane og pagane mennesker: »Hermed ses ikke blot at markedet udgjorde et brændpunkt for kontakterne mellem urbane og pagane mennesker, men også at det i de analyserede tilfælde formidlede vareudvekslinger fra urbane produktionsenheder til pagane konsumenter«. ³⁴ En af årsagerne til

den mere åbne karakter af relationerne på kreaturmarkederne var, at handelen med kreaturer i høj grad foregik med rede penge: »Kreaturhandelen bør altså have foregået som kontanthandel, hvorved forholdsvis store summer omsattes. En del af pengene anvendtes til indkøb, hovedsagelig af urbane håndværksvarer.« ³⁵ Hanssen ser således kreaturhandelen som en indikator på en mere moderne livsform, som også kom til udtryk i den materielle kultur gennem urbane varer.

Konstrueret opdeling af Skafterups bønder

Hanssens teori kan måske forklare, hvorfor det netop er på gårdene med de fleste kreaturer, især stude, vi finder et sammenfald af flere karakteristiske indbogenstande som tintallerkener og tinfade, som var mere værd end tilsvarende af træ, messinglysestager, som heller ikke var hver mands eje, mange hovedpuder, flerfarvede dyner, hynder osv. Det er især gårdene i skifte nr. 3, 9 og 11, som adskiller sig på en række områder, og det er også disse

gårde, som på skiftetidspunktet havde flest kreaturer. Husdyrholdet på skiftetidspunktet er naturligvis kun et øjebliksbillede af forholdene.

Som modsætning til de tre – lad os kalde dem urbant orienterede – bondefamilier var der en gruppe, som næsten udelukkende havde produktionseffekter. Hos denne gruppe, som består af gårdene bag skifte nr. 15, 16, 18, 20 finder vi flest fyrretræssenge, men også et par egetræssenge, som dog ikke var højere værdisat end fyrretræssengene. På disse gårde var sengetøjet oftest uden farver – kun bleget lyst i solen. I sengene lå der højst to hovedpuder, på stolene ingen hynder og på bordene ingen messinglysestager eller genstande af tin.

Stuelængerne var for de fleste små. Nogle havde blot et køkken og en lille stue uden ret mange møbler. Af produktionseffekter havde de stort set det samme som de fleste andre gårde i Skafterup. De havde det, som skulle til for at drive gården.

Bønderne i denne gruppe havde formentlig deres primære aktivitetsfelt i Skafterup. Der er ikke mange genstande, som tyder på en bredere horisont.

Imellem disse to poler finder vi en del gårde, som er kendetegnet ved en mangfoldighed af specielle effekter. Nogle havde mange hynder, andre drikkeglas og glasflasker. Nogle havde krus (med og uden tinlåg), andre små skrin, atter andre messinglysestager. Det som var fælles for størstedelen af disse familier var de blå striber på sengetøjet. Et par familier havde dog også røde striber på dynerne.

Afslutning

En kvalitativ nærlæsning af skifteregistreringerne fra Skafterup viste mønstre i beholdningen af indbo på de forskellige gårde, som giver os et ind-

blik i, hvad man inden for den materielle, kulturelle bevidsthed fandt, var meningsfuldt at eje. Hvor smal denne bevidsthedsramme end må virke i dag, var den dog bred nok til at skabe forskelle indenfor. At omgive sig med materielle værdier kendetegner ikke kun nutidens såkaldte materialistiske samfund, men blev også tilstræbt i 1700-tallets bondesamfund.

På et overordnet niveau kan fæstebønder i Danmark ses som en homogen gruppe, med visse fælles karakteristika både materielt og mentalt. På et mere detaljeret niveau har jeg vist, at fæstebønderne i en enkelt landsby, på trods af de meget ensartede vilkår, de som fæstere under samme hovedgård og med et ensartet jordtilliggende levede under, havde både vilje og evne til at adskille sig fra hinanden gennem behovet. Der var små, men betydningsfulde, forskelle i indboet blandt Skafterups fæstegårdsfamilier. Forskellene tegner et billede af et differentieret samfund, hvor nogle var materielt bedre stillede end andre. De familier, som formåede det, ejede genstande som blev tillagt symbolværdi, og som blev sat frem i stuen til skue for besøgende. Jo mere, desto bedre. Min undersøgelse bidrager således til opfattelsen, som den blev skitseret indledningsvis, af et på mange områder differentieret bondesamfund, og til en nuancering af forestillingen om det homogene bondesamfund. Dette eksisterede kun på overfladen. Selvom en reduktion af nuancerne i et samfund kan have sine fordele, afhængig af problemstillingen, kaster det homogene bondebegreb skygger over den diversitet, som øjensynligt prægede fortidens bondesamfund.

Selvom det ikke har været hensigten med denne artikel at lede efter forskellige livsstile, er det dog fristende at sammenligne de kategorier jeg har fundet i den materielle kultur, med de livsstile Palle O. Christiansen fandt

blandt bønderne under Giesegaard Gods.³⁶ Umiddelbart synes det nærliggende at sidestille de urbant orienterede bønder med Christiansens »stræbsomme bønder«. En del af det, som ifølge Christiansen kendetegnede de stræbsomme bønder, var den uafhængighed af godset de søgte ved at betale ydelser til tiden. Dette kendetegn finder jeg ikke hos de urbant orienterede bønder i Skafterup. Kun gården i skifte nr. 3 var gældfri. De to andre havde endog meget gammel gæld til godset, som i alt beløb sig til henholdsvis ca. 13 og 16 rdl. De sociale kategorier i de to områder kan imidlertid alligevel vise sig at være de samme, selvom kendetegnene er forskellige. Der må dybere undersøgelser til for at klarlægge disse forskelle.

Jeg har ovenfor behandlet bondekulturen i Skafterup på baggrund af en synkron tilgang til bøndernes materielle kultur, men selvom datidens bondesamfund på mange måder var relativt statisk, kan de ca. 32 år undersøgelsen strækker sig over reelt give et forkert billede af de bondetyper, jeg har karakteriseret. Konsekvensen af min synkron opfattelse af perioden er, at jeg sammenligner inventar fra skifter i 1720'erne med inventar i skifter fra 1750'erne. Det giver naturligvis en fare for at overse eventuelle kvalitative ændringer i bohavet inden for perioden.

Et andet problem består i, hvorvidt Skafterups 18 fæstegårdfamilier er interessante i en bredere sammenhæng. Gårdinventaret fra en enkelt landsby er et meget spinkelt grundlag at udsige noget generelt om bønder på. Jeg har imidlertid ikke valgt at se Skafterups fæstebønder som repræsentative for alle landets bønder, men derimod som repræsentanter for én måde at leve på, som var meget almindelig før landboreformerne. De livsvilkår og de strukturer af social og kulturel art, som kan findes i Skafterup, må formo-

des at have gyldighed for andre sammenlignelige landsbyer. Dermed ikke sagt, at en lignende undersøgelse i andre landsbyer ville klarlægge de samme materielle mønstre og symboler. Genstandes symbolværdi defineres forskelligt i en konkret kontekst. Den vigtigste erkendelse er ikke, hvilke konkrete materielle genstande bønderne gjorde brug af som symboler, men derimod *at* de gjorde brug af genstande som symboler.

Jeg har, om end på et lille grundlag, vist, at bønder søgte at adskille sig fra hinanden gennem visse materielle statussymboler, og har der igennem bidraget til opfattelsen af et heterogent bondesamfund. Det står efter min mening klart, at vi lige så lidt som at tale om et ensartet landboliv i forhold til de formelle kategorier – gårdmænd, husmænd og inderster – kan tale om en homogen gruppe af fæstebønder. Det er gennem denne erkendelse, der kan skabes et helhedsindtryk af det varierede levede liv hos datidens bønder. Konsekvensen af det heterogene bondesamfund er, at det næsten umuliggør en karakterisering af en typisk bonde. Meget af den hidtidige forskning omkring bønderes livsvilkår bygger på antagelsen om en typisk bondelivsform. I lyset af det heterogene bondesamfund reduceres anvendeligheden af denne forskning. Den fulde konsekvens af bøndernes forskellige livs- og udtryksformer må tages, og således må det i højere grad præciseres *hvilke* bønder der undersøges.

Noter:

1. Johannes Møllgaard: Bønder og handel i Salting 1680-1780, Bol og By nr. 2, 1997.
2. Palle Ove Christiansen: Culture and Contrast in a Northern European Village, Journal of Social History, vol. 29, 2/1995. Artiklen har baggrund i kapitel 4 i værket: A manorial world. Lord, peasants and cultural di-

- stinctions on a Danish estate 1750-1980, Kbh. 1996.
3. Peter Henningsen: Begrebet »landmand« og det danske landbrugs moderniseringsproces, Fortid og Nutid, nr. 4, 2001, s. 273-294.
 4. Emmanuel Le Roy Ladurie: Montaillou. En middelalderlandsby og dens mennesker, Forum 1986.
 5. Gårdenes og husenes antal længer og fag fremgår af en synsforretning fra 1758, Landsarkivet for Sjælland (herefter LAS): Holsteinborg godsarkiv. Materiale til en godsbeskrivelse.
 6. Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og Inderste. Studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660-1800, Kbh., 1940, s. 190.
 7. Karen Schousboe: Kistefæ. Opsparingens form og funktion hos 1700-årenes fæstebonde, Folk og kultur, 1981, s. 40, note 20.
 8. Holsteinborg godsarkiv. Skifteprotokoller 1701-28, 1729-37, 1738-58, LAS.
 9. Sigurd Jensen: Det 18. aarhundredes Bondeskifter og deres kildeværdi, Fortid og Nutid, bd. 12, 1937-1938 samt Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og Inderste, Kbh. 1940, s. 189 og 163 ff.
 10. Ole H. Christensen: Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784-1792, Kbh. 1982, s. 58.
 11. Om godsledelsens kendskab til karle og bønder se: Palle O. Christiansen: Kampen mod fæstegården. Forvaltere, kvinder og unge mænd i et østdansk godsområde, Claus Bjørn & Benedicte Fønnesbech-Wulff (red.): Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800, Skipperhoved 2000, s. 263-276.
 12. Holsteinborg godsarkiv: Materiale til en godsbeskrivelse, LAS.
 13. Jan Steen Jacobsen: »Fremmede ting«. Om bondegårdens inventar og købmænds og markedsfolks varer i det 18. århundredes Nordvestsjælland, Bol og By nr. 2, 1997.
 14. Palle Ove Christiansen: A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a Danish estate 1750-1980, Kbh. 1996, 182ff.
 15. Börje Hanssen: Österlen. Allmoge, köpsta-folk & kultursammanhang vid slutet af 1700-talet i sydöstra Skåne, Östervåla 1977, s. 20 f.
 16. Hüggehuset var sædvanligvis ikke en selvstændig bygning, men lå i den ene ende af stuehuset.
 17. Kai Uldall: Hvad Lyngby-Taarbækfolk ejede. Fra dødsboskifter 1718-20, Lyngbybogen 1965.
 18. Ingvor Ingvorsen: Fortællinger om gammelt sjællandsk bondeliv, Kbh. 1918.
 19. Karen Schousboe, som ovf. anført.
 20. Sst., s. 36.
 21. Sst., s. 39.
 22. Se note 12.
 23. Om hørrens forarbejdning, se Ingvor Ingvorsen: Fortællinger om gammelt sjællandsk bondeliv, Kbh., 1918, s. 67.
 24. Karoline Graves: Ved Halleby Aa, Kbh. 1921.
 25. Ordbog over det danske Sprog, Gyldendal 1937, bd. 7, s. 154.
 26. Kai Uldall: Hvad Lyngby sognefolk ejede. Fra dødsboskifter 1669-75, Lyngbybogen 1966, s. 35.
 27. Ordbog over det danske Sprog, Gyldendal 1976.
 28. Disse tre typer findes henholdsvis i skifte nr. 11, 13 og 11.
 29. Prisen er et vægtet gennemsnit for salgspri-sen på stude i slutningen af 1720'erne. Op-lysningen stammer fra Den prishistoriske database, Institut for historie, Københavns Universitet.
 30. Bregentved godsarkiv. Regnskaber 1750-55, LAS. Lønningen ændrede sig i øvrigt ikke inden århundredets udgang.
 31. J. Bloch: Landbrug og Bondeliv i Midtsjæl-land 1770. Skildringer af Dr.jur. Aug. Hen-nings, Fra Arkiv og Museum bd. 1, 1899-1902, s. 172.
 32. Börje Hanssen, som ovf. anført.
 33. Sst., s. 31 ff. og 70 ff.
 34. Sst., s. 209.
 35. Sst., s. 227.
 36. Som note 2.

Det danske landskab fra istiden til år 2500

En kort historie

Af *Thorikild Kjærgaard*

Fortid og Nutid, december 2002, s. 298-305

Kulturlandskabets historie er for øjeblikket genstand for stor opmærksomhed. De fleste understreger i denne forbindelse diversiteten, de mange forskelle, nuancerne. I denne artikel søges tværtimod det fælles bag kulturlandskabets mangeartede fremtrædelsesformer. Der argumenteres for, at der indtil nu kun kendes tre forskellige typer kulturlandskab – naturens landskab, bondens landskab og industriens landskab – og at de alle tre har været bestemt af samfundets måde at skaffe energi på; tre kulturlandskabstyper afspejlende hver sit energiregime: »Simpel organisk økonomi«, »avanceret organisk økonomi« og »fossil økonomi«. Afslutningsvis diskuteres, om fremtiden vil bringe en fjerde grundform eller om man vil forblive inden for de kendte grundformer. En mulighed på længere sigt er en tilbageglidning til grundform nummer to (bondens landskab).

Thorikild Kjærgaard, f. 1945, dr.phil., lektor i socialhistorie ved Ilisimatu-sarfik/Grønlands Universitet, Nuuk. Har i *Fortid og Nutid* tidligere bl.a. publiceret artiklerne »Gårdmandslinien i dansk historieskrivning« (1979) og »Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden« (1976). Disputatsen *Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning* fra 1991 (2. udg. 1996; eng. udg. 1994) er en radikal nytolkning af de danske landboreformer og det danske kulturlandskab.

Det danske landskab har været beboet, siden isen trak sig tilbage cirka 13.000 år før vor tidsregning. I begyndelsen levede menneskene som jægere og samlere af og i landskabet, som det var. Senere blev de bønder, og landskabet omformedes til et sindrigt produktionsapparat. Der var identitet mellem landskab og produktionsapparat. Med industrialismen blev produktionen løsrevet fra landskabet, der herefter har kunnet defineres som det rum, hvori et højkomplekst, stadigt foranderligt produktionsapparat rent fysisk er placeret, og hvori menneskene har deres huse. Det danske land-

skabs historie falder i tre klart adskilte faser: naturens landskab (13.000-4000 f.Kr.), bondens landskab (4000 f.Kr.-1800 e.Kr.) og industriens landskab.¹

1. Simpel organisk økonomi: naturens landskab (13.000-4000 f.Kr.)

Naturens landskab bestod i cirka ni tusinde år. I denne tid, der var præget af global opvarmning, forandrede den danske natur sig fra en postglacial, delvis græsklædt tundrasteppes isprængt



Fig. 1. Naturens landskab som Joakim Frederik Skovgaard forestillede sig det i 1909. I den bibelske myte er det slangen, der bryder idyllen. I virkelighedens verden var det befolkningsvæksten, som for 6000 år siden fordrev vore forfædre fra det frie, paradisiske liv som jægere og samlere for i stedet at henslæbe livet her på jorden som bønder (Joakim Frederik Skovgaard: *Eva og Slangen*, Aarhus Kunstmuseum. Foto: Fotograferne Poul Pedersen / Ole Hein Pedersen).

busk- og kratområder og lidt spredt skov med pil, birk, fyr, gran, ene og lærk, således som man i dag kan møde det på Grønland, til tæt, tempereret urskov med lind som det dominerende træ på Øerne og i Østjylland, mens Vestjyllands mere næringsfattige og sandede områder også gav plads for birk og hassel. Klimaet blev stadig mildere og var en overgang (7000-4000 f.Kr.) en anelse varmere end i dag, middeltemperaturen i juli måned lå på 19-20 grader Celsius. Dyrelivet, der i den postglaciale periode var præget af en eksotisk gigantisme med tårnhøje, ti tons tunge uldhårede mammutter, næsehorn og hærdebrede steppebisoner, afløstes, efterhånden som klimaet blev varmere og skoven langsomt groede til, af rensdyr, elsdyr og kæmpehjør-

te, der senere fik følgeskab af uroksker, europæisk bison, vildheste, rådyr, kronhjorte og vildsvin. Den tempererede urskov var navnlig præget af kronhjorte, rådyr og vildsvin. Menneskenes rolle i dette storslåede skuespil, hvor naturen gennemløb en række forvandlinger, var i hovedsagen passiv. De tog, hvad der var af spiselige bær og frugter, gravede rødder, fiskede og gik på jagt. Simple jagt- og fangstredskaber udgjorde sammen med ilden det arsenal af hjælpemidler, de rådede over. Ild er formentlig nu og da blevet brugt til at indkredse flokke af dyr under jagt, men hovedsagelig blev den brugt til madlavning, til at varme sig ved og som beskyttelse mod vilde dyr. Økonomien kan karakteriseres som en simpel organisk økonomi.

2. Avanceret organisk økonomi: bondens landskab (4000 f.Kr.-1800 e.Kr.)

Naturens landskab var paradisisk og generøst. Men der var ikke plads til ret mange i Paradis, og efterhånden som menneskene opfyldte hele kloden, blev naturens landskab mindre og mindre paradisisk. Hvor man tidligere havde fået dejlige, fede fisk, masser af skaldyr og vildsvinesteg med bær og frugter til dessert, måtte man, efterhånden som århundrederne skred frem og befolkningstallet langsomt, men uafvendeligt øgedes, tage til takke med mindre lækre sager. Mængden af blade, rødder, biller, insekter og småfisk tog til, således som bl.a. køkkenmøddingernes endeløse bjerge af affald vidner om. Løsningen var landbrug, som gav mulighed for en mere effektiv udnyttelse af arealet. De første sikre tegn på landbrug i Danmark stammer fra 3900 f.Kr., og i løbet af få århundreder var landet forvandlet til et landbrugssamfund. Naturens landskab blev erstattet af bondens landskab, jæger- og samlersamfundets simple organiske økonomi af en avanceret organisk økonomi. Skov blev fældet og jord ryddet for at give plads til nye, hidtil ukendte planter importeret fra Mellemøsten. Byg, havre og rug begyndte at præge landet, der i løbet af få århundreder forandredes til uken-delighed, både med hensyn til form, farve, lugt og lyd. Hertil bidrog også de forskellige foderplanter, som blev brugt til de ligeledes fra Mellemøsten importerede husdyr – kvæg, får, geder og svin. Der kom gærder, der kom frugthaver, der kom bier og bistader, der kom kultsteder, efterhånden også købstæder, havne og veje, så overskudsprodukter kunne afsættes og salt til konservering såvel som andre fornødenheder indføres og distribueres. Men alt sammen nøje tilpasset det sta-

dig mere intensive og stadig mere omsiggribende agrare produktionssystem. Skoven – det der var tilbage af den, og det var, efterhånden som tiden gik, mindre og mindre – blev som græsningsområde for dyrene en del af det agrare produktionssystem. Linden, det gamle karaktertræ i Danmark, trængtes tilbage og erstattedes af egen, der bedre tålte de græssende dyr. Den lysåbne græsningskov med storkronede ege, som vi i dag kan gøre os en forestilling om i Dyrehaven nord for København, var en karakteristisk del af det danske landskab fra bondestenalderen til slutningen af 1700-tallet. Bondens landskab var et intensivt produktionslandskab baseret på energien fra det indfaldende sollys, der med fotosyntesen som energikonvektor fik planterne til at vokse.

Et højdepunkt i udnyttelsen af landskabet som produktionssystem nåedes i anden halvdel af 1700-tallet, hvor det takket være en række nye afgrøder som kløver og (lidt senere) kartofler, markant forbedret jordbehandling og markant forbedrede sædskifter lykkedes at aftvinge landskabet et hidtil uset antal kalorier. Hvor der før landbruget næppe boede mere end 40.000 løst organiserede mennesker i Danmark, var der ved slutningen af 1700-tallet 20-25 gange så mange, som levede i en raffineret og højt udviklet, gennemorganiseret stat med biblioteker, teatre, opera, kunstakademi og universitet såvel som domstole, skoler, hær og flåde. Set udefra var det agrare landskab en stadig frodigere, en stadig tættere, en stadig mere intenst blomstrende have, set indefra en aldrig hvilende arbejdslejr med fattigdom som et uomgængeligt grundvilkår for de fleste. Ikke uforståeligt var Biblens fortælling om uddrivelsen fra Paradiset til det hårde liv på jorden, hvor man skulle tjene sit brød i sit ansigts sved, blandt dem, der sagde 1700-tallets danskere mest. De fleste vilde ele-



Fig. 2. Bondens landskab som det fremstod ved slutningen af den avancerede organiske økonomis periode. Ikke en plet ligger uudnyttet hen (Jens Juel: Landskab ved Gentofte, 1790'erne. Maleri i privateje. Foto: Niels Elswing/Nationalmuseet).

menter fra naturens landskab – tæt urskov og store jagtdyr – var væk allerede i vikingetiden, de allersidste stumper forsvandt i løbet af 1700-tallet, hvor det sidste vildsvin og den sidste ulv blev skudt.

3. Fossil økonomi: Industriens landskab (fra 1800)

Naturens landskab og bondens landskab var dybt forskellige. Men de var begge baseret på fotosyntese. I naturens landskab udnyttede mennesket – i konkurrence med andre rovdyr på toppen af fødekæden – det overskud, der spontant opstod; i bondens landskab var naturen omskabt til et pro-

duktionssystem, hvor hver eneste kvadratcentimeter var indrettet på at producere så stort et overskud af kalorier som muligt. Afhængigheden af fotosyntese som energikonvektor var en ultimativ begrænsning på bondens landskab. Alle gamle landbrugssamfund, også det danske, havde frygten for en dårlig høst som medspiller, og ingen undgik perioder med sult og alvorlig underernæring.

Det var derfor et gennembrud af – som det hurtigt skulle vise sig – verdenshistoriske dimensioner, da det i 1700-tallet lykkedes at lægge grunden til et produktionssystem, der ikke baserede sig på det overskud, der kunne vrides ud af naturen ved hjælp af det indfaldende sollys, men på fossil ener-

gi, urtidens mægtige skove, som var bevaret dybt under jordens overflade i form af stenkul – altså stadig fotosyntese, men fotosyntese, som havde fundet sted for mange millioner år siden. De omfattende tekniske problemer, der var forbundet ikke bare med brydning af stenkul i store mængder, men også med deres brug, havde hidtil sat en effektiv bom for udnyttelsen af kul. Disse forhindringer blev alle overvundet i løbet af 1700-tallet, således at stenkul herefter kunne udvindes i ubegrænsede mængder og anvendes til alle formål, herunder ikke mindst hyperenergikrævende processer som udsmelting af jern og drift af dampmaskiner, en anden af tidens skelsættende innovationer.

Hvor jern hidtil havde været en dyr og knap råvare, der skulle udsmeltes med trækul, og som den organiske fotosyntese-økonomi kun kunne tillade sig i meget begrænset omfang, flød det glødende metal fra slutningen af 1700-årene ud af de kulfyrede britiske højovne i hastigt stigende mængde. Mens en jernbane førhen var utænkelig, simpelthen fordi det nødvendige stål ikke kunne købes for penge, kunne der nu anlægges lige så mange jernbaner, det skulle være. Ved 1800-tallets begyndelse var der endnu ikke bygget så meget som en kilometer jernbanespor, ved århundredets slutning var der en million, som omspændte verden og også lagde sit net ud over Danmark. Der kunne bygges lokomotiver, jernbanevogne, stålskibe og vævemaskiner i uanede mængder, der kunne anlægges lige så mange fabrikker, stålværker og kraftværker, man ville, og der kunne konstrueres lige så mange tunneler, broer, havne og veje, man orkede. Først langsomt og næsten usynligt, senere hurtigere og synligt for enhver opbyggedes fra slutningen af 1700-tallet et kolossalt produktionsapparat, baseret på stenkul og stål i forbindelse med avanceret teknologi.

Det industrielle produktionssystem kunne, som frigjort fra fotosyntesen, placeres næsten hvor som helst. Det kunne lægges i de gamle byer, København blev hurtigt en stor industriby. Men det kunne også lægges alle mulige andre steder, hvor man kunne få kul frem, således skød fabrikker med rygende skorstene op i de stationsbyer, der opstod langs de nye jernbaner. Inddragelse af et andet fossilt brændstof – olie – og den stadig mere omfattende brug af elektricitet gennem det 20. århundrede forstærkede og tydeliggjorde det industrielle systems uafhængighed af lokale organiske ressourcer. Landsbyer, som ingen havde hørt om før, og som ingen særlige forudsætninger havde – Holeby på Lolland og Elsmark på Als – blev hjemsted for gigantvirksomheder som B&Ws dieselmotorfabrik og Danfoss. Danfoss kunne imidlertid lige så godt have ligget ved Holstebro eller ved Sejerøbugten, og B&Ws dieselmotorfabrik kunne have ligget på Mors, på Bornholm eller for den sags skyld ved Glostrup, det ville ikke have gjort nogen forskel.

Helt uafhængigt af solen er industri-samfundet dog ikke, det har brug for mad. Men landbruget er totalt ændret. Hvor bondens landskab i de første årtier af industrialiseringens periode lå tilbage tilsyneladende uberørt af den nye tid, er det i det tyvende århundrede, især efter 1950, blevet en del af det industrielle landskab. Den intime sammenhæng mellem produktion og lokale forudsætninger for optimal udnyttelse af fotosyntesen er væk. Landbruget i Nordsjælland er stort set nedlagt, og der er knap en ko tilbage på de fede sjællandske jorder, som gennem århundreder var centrum for dansk malkekvæg. I dag er det i det sandede Vestjylland, forhen et lavproduktionsområde, at kvæget findes, og skulle man en dag få lyst til at flytte det til Læsø eller for den sags skyld til Fær-

øerne eller Grønland, vil det ikke være noget problem, thi det agroindustrielle kompleks kan levere ubegrænsede mængder af foderstoffer og gødningsstoffer hvor som helst; ligeså med svineproduktionen. De gamle regler for sædskifte, der var fastlagt for at optimere udbyttet, følges ikke længere. Monokultur, som aldrig sås i bondens landskab, fordi den ribber jorden for næringsstoffer, specielt kvælstof, er i dag almindelig. Det vekslende tavl af marker med forskellige afgrøder er forsvundet og erstattet af ensformige strækninger med korn. De manglende indtægter på næringsstofsiden dækkes gavmildt af den fossile økonomis energitunge gødningsindustri. Energi-regnskabet for landbruget har været negativt siden 1970'erne, der bruges cirka dobbelt så mange kalorier i landbruget, som der udvindes. Landbruget, der tidligere producerede den energi, som resten af samfundet levede af, er selv blevet forbruger og æder med af fortidens oplagrede energi.

For levestandarden har frigørelsen fra den organiske økonomi og dermed fra fotosyntesens fodlænker været en velsignelse. Vi er i dag seks-syv gange så mange som for 200 år siden, alligevel har vi en levestandard, som ligger mange gange over 1700-tallets. Det er blevet svært for os, der lever nu, at forestille sig, hvordan menneskene levede på den anden side af den uendeligt dybe kløft, der går gennem historien ved år 1800.

4. Fremtidens landskab (til år 2500)

Spørgsmålet om, hvordan fremtidens landskab kommer til at se ud, afhænger først og fremmest af, om det industrielle produktionssystem med sine fabrikker, sine svinefarme, sine monokulturelle flader, sine stærkt trafikerede motorveje, sine broer, sine luft-

havne og sine øvrige infrastruktur- og kommunikationsanlæg som højspændingsledninger, mobiltelefonmaster og lagerhaller kan opretholdes, og i givet fald: med hvilken intensitet?

Et afgørende spørgsmål er her fremtidens energiforsyning. Når det drejer sig om olie, som bærer det nuværende fossile produktionssystem, er der næppe tvivl om, at dens tid er forbi, selv de allermest optimistiske skøn giver ikke olieøkonomien mere end 50 år, og de fleste regner med 15-20 år. Alt efter hvordan man vurderer chancerne for alternative energikilder (sol, brint, vind, A-kraft, naturgas) og alt efter i hvilket omfang man er parat til – trods markante forureningsproblemer – at geninddrage stenkul i energiforsyningen, eventuelt forvandlet til flydende brændstof ved hjælp af nanoteknologi, og alt efter i hvilket omfang det er muligt at forhindre Kina og Indien i at bruge ressourcer i samme omfang som Vesten, kan man spørge sig, om ikke et faldende energiforbrug pr. person må antages at høre til en af de mest sikre prognoser for det nye århundrede – langt sikrere end prognosen om en uafbrudt stigende verdensbefolkning frem til omkring år 2050, der ellers rangerer blandt de sikreste.

Falder energiforsyningen markant over de kommende årtier, vil det betyde, at det produktionssystem, der nu så godt som fuldstændig har frigjort sig fra naturen, i et eller andet omfang genforankres i denne. Det er svært at sige, om vi i løbet af 2030'erne og 2040'erne falder tilbage til et niveau nogenlunde svarende til 1950'erne, hvor energiforbruget var 20-25% af det nuværende, eller om vi måske falder helt tilbage til et niveau, der minder om 1920'erne, hvor energiforbruget var 10% af det nuværende – eller om vi måske falder endnu længere tilbage.

Kan vi nøjes med at falde tilbage til 1950'erne, vil følgerne være relativt små. Charterbranchen vil blive redi-



Fig. 3. Det industrielle landskab. Danfoss-filial ved Flensborg, et par km syd for den dansk-tyske grænse. I den organiske økonomis periode (før år 1800) ville et landskab som dette være utænkeligt. Da lagde man ganske vist også produktionsanlæg midt i skovområder, men det var for at få brændsel, og anlægget bestod i reglen kortere end de optimistiske igangsættere håbede. Et glasværk eller et mindre jernudsmeltningsanlæg kunne rasere et mægtigt skovområde på få år. I den fossile økonomi, hvor landskabets ressourcer ikke længere indgår som produktionsfaktorer, og hvor den geografiske placering derfor er tilfældig eller bestemt af rent sekundære hensyn, f.eks. æstetiske eller – som her – toldbarrieren mellem Tyskland og Danmark i 1950'erne, kan fabrikker ligge midt i en skov, uden at der fældes et træ (Foto: Danfoss, ca. 1960).

mensioneret, det samme vil bilflåden, og det industrialiserede landbrug må lægges om; landbruget vil igen blive nødt til at producere energi i stedet for at forbruge energi, hvad der med de i dag til rådighed stående bioteknologiske muligheder kun kan realiseres ved at gå tilbage til et kløverbaseret, økologisk selvopretholdende dyrknings-system, som man kendte det indtil cir-

ka 1955. Et Morten Korch-agtigt landskab med rød-hvide kløvermarker, summende bier og græssende kvæg, hvor end øjet vender sig, vil komme tilbage. Skal vi helt tilbage til 1920'erne, forsvinder flyvemaskiner og privatbiler så godt som fuldstændigt med yderligere, ganske betragtelige virkninger for landskabet, herunder for vejnettet og for bebyggelsesstrukturen, hvor den

suburbane, privatbilsafhængige udvikling, som begyndte i 1960'erne, kan forventes rullet tilbage. Til gengæld vil landets havne blomstre op, det samme vil jernbanerne. Man må håbe, at faldet bagud standser på et niveau, som ikke ligger meget lavere end 1920'erne. Jo nærmere vi kommer den skrækindjagende afgrund, der skiller os fra vore forfædre ovre på den anden side af år 1800, jo vanskeligere bliver det, og jo større og mere truende bliver de, som det synes, uundgåelige sociale og politiske konsekvenser af den tilpasning af samfundet til mindre fleksible og mere indskrænkede økologiske grundbetingelser, som må antages at blive det nye århundredes største og vanskeligste opgave.

Om de landskabsmæssige konsekvenser af et fald tilbage til 1820'ernes eller måske 1790'ernes energiniveau er det næppe muligt at danne sig blot nogenlunde retvisende forestillinger. Et sådant tilbagefald synes dog heller ikke at være umiddelbart forestående, idet der er rigelige kulforekomster til de næste to-tre hundrede

år. Eventuel genkomst af en solbase-ret organisk økonomi vil tidligst komme på tale hen mod midten af det tredje årtusinde.

Note

1. Opdelingen af historien i tre faser er inspireret af den britiske historiker E.A. Wrigley, se bl.a. hans *Continuity, chance and change: The character of the industrial revolution in England* (Cambridge 1988) og hans bidrag til XXXIV. settimana di studi del Istituto internazionale di storia economica »Francesco Datini,« Prato, april 2002 (Atti Delle Settimane Di Studi e Altri Convegni, 34: Economia ed Energia. Secc. XIII-XVIII (under udgivelse)). Afsnittet om naturens landskab bygger hovedsagelig på Kim Aaris-Sørensen: *Danmarks dyreverden gennem 20.000 år – fra mammutsteppe til kultursteppe* (udstillingskatalog, Zoologisk Museum 2001). Bemærkningerne i sidste afsnit om fremtidens energiforsyning er bl.a. baseret på *Newsweek* 8.-15. april 2002 (særnummer: *The Future of Energy*) og på *Sokkelspeilet*. Norsk oljetidsskrift (udg. af Oljedirektoratet) 2002:3 (særnummer om de næste 100 år, hvori en optimistisk artikel om mulighederne for at omdanne stenkul til flydende brændstof vha. nanoteknologisk katalyse).

Vejen til Thrinakria

Samtale med Bjarne Stoklund om europæisk etnologi i fortid og nutid

Interview ved Peter Henningsen

Fortid og Nutid, december 2002, s. 306-321

Inden for den sidste snes år er der i Danmark sket store forandringer med faget europæisk etnologi. Hvor det tidligere kendetegnedes af empirisk arbejde med førmoderne bondekulturer, ofte med afsæt i historisk-geografiske, kulturøkologiske eller funktionalistiske forklaringsmodeller, er det nu i stigende grad under omdannelse til et fag, der ikke så let lader sig definere. Det skyldes særligt indflydelsen fra etnologen Thomas Højrup's strukturelt orienterede etnologi med begrebslogisk fokus på stats- og livsformer. Senest kommer dette til udtryk i Højrup's bog *Dannelsens dialektik*, der udkom i foråret 2002. I anledning af disse nye perspektiver for etnologien har *Fortid og Nutid* sat tidligere professor ved etnologi, Bjarne Stoklund, stævne til en samtale om hans virke inden for faget og om hans syn på den nye drejning. Ved sin tiltrædelse i 1971 holdt han forelæsnin-gen »Europæisk etnologi mellem Scylla og Charybdis« (bragt i *Fortid og Nutid* bd. XXIV, 1971), hvori han lancerede en række personlige ønsker for fremtidens etnologi. Spørgsmålet er nu om etnologien, som Stoklund ønskede, undgik uhyret Scylla og skæret Charybdis, og nåede sikkert i havn i Thrinakria?

Bjarne Stoklund, f. 1928, professor emer. i Europæisk Etnologi ved Københavns Universitet. Har bl.a. skrevet *Bondegård og byggeskik før 1850* (1969), *Huset og skoven* (1980), *Arbejde og kønsroller på Læsø o. 1200-1900* (1988), *Det færøske hus i kulturhistorisk belysning* (1996), *Bondefiskere og strandsiddere. Studier over de store sæsonfiskerier 1350-1600* (2000), *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur* (under udgivelse). Hertil kommer en række artikler om etnologiske og kulturhistoriske emner i danske og udenlandske tidsskrifter. Redaktør og medforfatter af »*Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*« (1999). Redigerer det internationale tidsskrift *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology*.

Du er uddannet historiker. Hvornår og hvordan blev du etnolog?

Som de fleste etnologer i min generation startede jeg med den arkæologiske interesse. Som dreng samlede jeg flint på stenalderbopladsen langs Kolding Å – jeg er født og opvokset i Kolding – og jeg havde oprindeligt tænkt mig at læse arkæologi. Men fra Nationalmuseet, som jeg korresponderede

med som gymnasiast, fik jeg desværre at vide, at der var hele 10 studerende på faget arkæologi. Så det kunne jeg godt slå ud af hovedet! Det så altså ret sort ud.

Derfor valgte jeg i stedet at læse historie da jeg tænkte, at jeg siden kunne vælge et arkæologisk orienteret speciale. Jeg begyndte så på historie og mine interesser svingede med tiden fra forhistorien til middelalderen. Se-

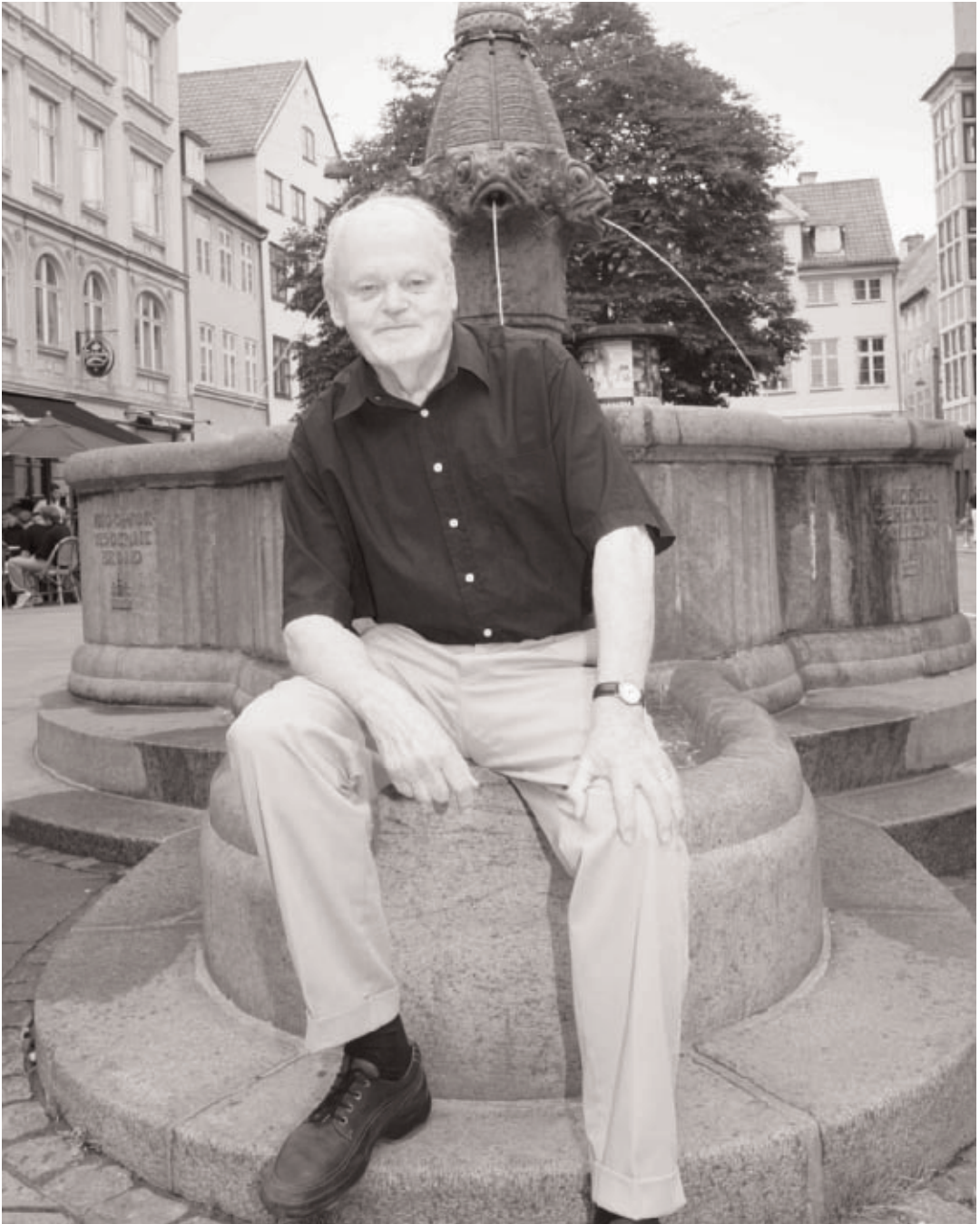


Fig. 1. Efter i mange år at have virket som museumsinspektør ved Nationalmuseet blev Bjarne Stoklund i 1971 professor i etnologi ved Københavns Universitet. Her stod han overfor den opgave, dels at bibeholde den nordiske etnologis særlige kulturhistoriske linie og dels at forny den med inspiration fra bl.a. den svenske etnologi og den amerikanske kulturanthropologi. Samtidig forsøgte han at fastholde sit engagement i den museale del af etnologien, der beskæftiger sig med bondekulturen og i særlig grad med bondesamfundets byggeskik. I de seneste år har han atter fået tid til at beskæftige sig med nogle af sine gamle interesser: bøndernes sæsonfiskerier, den færøske byggeskik og studiet af materiel folkekultur (Foto: Stig Stasig).

nere fik jeg så småt kontakter til Nationalmuseet, der var flere fra min årgang, som fik studenterjobs dér, og pludselig var der et studenterjob ledigt på noget, som hed 3. Afdeling. Jeg anede ikke hvad det var, men jeg blev klar over, at bl.a. Axel Steensberg og Tove Clemmensen arbejdede dér. Jeg vidste, at Axel Steensberg gravede landsbyer ud og lavede forsøg med høstredskaber, og at Tove Clemmensen beskæftigede sig med finere adelige møbler, og jeg havde forfærdelig svært ved at få de to ting til at passe sammen.

Jeg søgte jobbet, fik det, og blev knyttet til det, der hed Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU), og i løbet af ret kort tid blev jeg suget ind i en ny og meget spændende verden. Kort efter, at jeg var startet med noget forholdsvist kedeligt studenterarbejde, tog vi afsted på bondegårdsundersøgelser under ledelse af Svend Jespersen, og dem deltog jeg i hver sommer i en del år. Afsted på cykel rundt om i landet. Det var bondegårdene lige før »afhestningen«, hvor meget af det gamle landbrug stadig levede. Det arbejdede vi med om sommeren, og om vinteren sendte vi spørgelister ud og læste spørgelistebe-
svarelser. Allerede i det første år gik jeg – på opfordring af Svend Jespersen – igang med en »punktundersøgelse« på Læsø. Da bondegårdsundersøgelserne i 1949 med kort varsel måtte rykke ud til Læsø fandt Jespersen nemlig ud af, at jeg familiemæssigt var knyttet til øen. Der var kommet en alarm der oppefra om, at de var begyndt at rive de gamle tangtage af gårdene og sælge tangen til madrasfabrikker i Holland. Det var jo lige efter krigen, hvor der stadig var mangel på mange ting. Så jeg lavede i virkeligheden i de første år mange selvstændige ting, udarbejdede også spørgelister, selvom jeg stadig kun var studerende.

Hvornår fik du egentlig tid til at studere?

Det gjorde jeg heller ikke, og det var det frygtelige ved det. Efterhånden blev afstanden til historiestudiet på Københavns Universitet større og større. Jeg følte mig fremmed dér. Det var kedeligt, og det meste af det, der foregik, fandt jeg uinspirerende. Da jeg endelig i 1955 tog mig sammen til at blive færdig, havde jeg derfor mine kvaler med at slippe igennem eksamen. Der var bl.a. en eksamination hos Astrid Friis, hvor jeg var meget tæt på ikke at bestå. Bagefter holdt hun en straffetale ude i garderoben, hvor hun højlydt sagde, at hvis der var nogen andre til stede fra dr. Steensbergs afdeling, så ville hun meget henstille til, at de fulgte universitetsundervisningen og i hvert fald læste de relevante lærebøger. Ja, det var ikke så godt. Specialet havde jeg afsluttet på det tidspunkt. Det var lykkedes mig at finde et emne, som også interesserede mig som etnolog. Nemlig de senmiddelalderlige sæsonfiskerier. Jeg var oppe og snakke med Aksel E. Christensen om det og han var skeptisk. Men jeg gik stædigt i gang med det alligevel, og det gik faktisk fint. Jeg fik en pæn karakter for det.¹ Men jeg havde ingen kontakt med ham. Jeg sad fuldstændigt alene. Det var sådan set chancerytteri.

Du har med andre ord ikke så gode erfaringer fra din tid som historiestuderende på universitetet?

Nej, det kan man vist ikke sige. Man startede med at tage forprøve, og så fortsatte man til den endelige eksamen. Med hensyn til forprøven løb jeg og min årgang ind i en situation, hvor der ikke rigtigt var nogen til at tage sig af det nye hold studerende. Der var et professorat under besættelse. Det var det, som Aksel E. Christensen si-

den fik, og man havde ikke tænkt på at sætte nogen folk til at undervise os! Til forprøven skulle man dels have et udvalgt område og dels kildekritik, altså metodeundervisning. Vi var så heldige til metodeundervisningen, at man udpegede John Danstrup, som senere blev kendt som en udmærket radiokommentator. Dengang var han en lovende middelalderhistoriker, og selv om vi var langt henne i semesteret gav han sig tid til at holde nogle utroligt inspirerende forelæsninger om humanioras stilling ved afslutningen af 2. Verdenskrig. Dér fik vi historie sat ind i en bred humanistisk sammenhæng. Det var fantastisk spændende. Hvorfor han da også blev kaldt op til Astrid Friis og fik en næse for, at han spildte sin tid med at undervise i ting, der var irrelevante. Det var faktisk det bedste, jeg oplevede på historiestudiet. Ellers var og blev det en ørkenvandring, hvilket jo også hang sammen med, at mine interesser lå et andet sted.

Det var altså på Nationalmuseet, at du levede det faglige ud?

Ja, jeg blev faktisk uddannet som etnolog på Nationalmuseet. Det, vi blev oplært i, kaldte vi etnologi. Det hed Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, og de folk jeg arbejdede sammen med kaldte sig etnologer. Men faget eksisterede ikke på universitetet. Det gjorde det derimod i Sverige, og meget af inspirationen kom faktisk derfra. Sådan som det var i 1950'erne var Nationalmuseet et meget inspirerende sted. Bl.a. fordi man kørte med en lang række store projekter, og på de projekter kunne man bruge studenterarbejdskraft. Projekterne blev derfor til en slags uddannelsesinstitutioner. Alene på dr. Steensbergs afdeling var der på det tidspunkt hans egne store udgravninger i Store Valby² – hvor jeg også var med på et tidspunkt – og så var der de etnologi-

ske undersøgelser med spørgelisteindsamling, der var bondegårdsundersøgelserne, der var herregårdsundersøgelser, der var saneringsundersøgelser i det indre København. En række store projekter var i gang. Og det er klart, at det var en forsknings- og undervisningsinstitution på en helt anden måde end det Nationalmuseum, der eksisterer i dag.

Var man på den tids nationalmuseum bevidste om, at man repræsenterede en særlig uddannelse, der ikke var institutionaliseret på universitetet?

Jeg tror i og for sig nok, at man var bevidst om det. Man havde en fælles identitet som etnologer, og det var altså et fag, som ikke eksisterede på universitetet. Jeg ved heller ikke, om man forestillede sig, at det var et fag, der i det hele taget kunne etableres på universitetet. Det var noget man blev uddannet til via mesterlære. De fleste var uddannede historikere, nogle med geografi som bifag, men Svend Jespersen var f.eks. filolog med dialektspeciale.

Hvor kom begrebet etnologi fra?

Der var sådan set to termer, som blev brugt side om side. Næmlig folkelivsforskning – det gamle romantiske begreb – og så etnologi. De var synonymmer. De blev begge brugt i Sverige, og i Sverige havde man allerede fra 1920'erne en lærestol – nemlig Sigurd Erixons – i Stockholm. Hos Sigurd Erixon lavede man også systematisk indsamling med spørgelisteudsendelser osv. og Svend Jespersen havde været hos ham og hentet inspiration, da han skulle starte de etnologiske undersøgelser i Danmark. Begrebet etnologi var direkte kopieret fra de svenske undersøgelser. Så der var helt klart en svensk inspiration.



Fig. 2. Store Valby-udgravningen, 1949. Bjarne Stoklund sidder yderst til højre (foto i privateje).

Der var altså ikke nogen inspiration fra f.eks. Troels-Lund og Hugo Matthiessen?

Det kan man ikke sige, at der var. På den anden side hørte etnologerne jo også hjemme i det der brede kulturhistoriske miljø, som først og fremmest samledes omkring Dansk Historisk Fællesforening og tidsskriftet *Fortid og Nutid*. Her var der i de år et større tværfagligt miljø, hvor også folkekultur i bred forstand blev studeret og diskuteret. Man interesserede sig selvfølgelig for Troels-Lund og hans »Dagligt Liv«, men jeg tror ikke, at Hugo Matthiessen kom meget dér. Hans aristokratiske væsen trivedes bedst i Dansk Selskab for Kulturhistorie, som var mere eksklusivt. Det var med Christian Elling og sådan nogen. Det var de mere »udsøgte« kulturhistorikere, som kom der.

Der var med andre ord ikke nogen forbindelse mellem etnologerne og den Hugo Matthiessenske form for kulturhistorie?

Hugo Matthiessen så med dyb foragt på etnologerne. Det kan jeg godt fortælle dig. Det oplevede jeg selv i forbindelse med min Læsøundersøgelse. Da blev jeg nemlig klar over, at der lå et manuskript på Nationalmuseets 2. Afdeling, som var meget væsentligt for det, jeg var i gang med. Det var skrevet i 1856 af en distriktslæge på Læsø – et fantastisk godt manuskript som Signe Mellemggaard nu har udgivet – og det gik jeg over for at låne, og det var mester Hugo – som vi kaldte ham – der havde ansvaret for biblioteket og arkivet. Jeg var ung og naiv. I vores korte samtale sagde jeg bl.a., at det manuskript jo egentligt burde ligge ovre på de etnologiske undersøgelser,

og det skulle jeg aldrig have gjort. Han blev rasende og lod mig tydeligt forstå, hvad han mente om dem ovre på den anden side af gården og også, at han jo i virkeligheden havde skrevet, hvad der var af interessant at skrive om de dele. Så jeg vil ikke sige, at min holdning til Hugo Matthiessen var alt for positiv de første år. Det er den først blevet senere.

Kan man sige, at den form for kulturhistorie som etnologer lavede var i opposition til den kulturhistorie, som Hugo Matthiessen lavede, og som jo var meget mere kompilerende?

Ja, det tror jeg egentlig godt, man kan sige. De opfattede sig selv som mere videnskabelige. De havde en metode og først og fremmest et kortlægningsprincip og den diffusionistiske kulturopfattelse, mens Hugo Matthiessen opfattedes som halvt skønlitterær, men der stod da stor respekt omkring ham alligevel. Og jeg må endnu engang understrege, at min egen opfattelse siden hen er ændret radikalt. Det kom bl.a. til udtryk, da jeg fra 1980 med inspiration fra den historiske antropologi trak den danske kulturhistoriske tradition med skikkelser som Troels-Lund, Hugo Matthiessen og Vilhelm Grønbech ind i instituttets faste undervisningsprogram.

Hvad var dine fremtidsplaner, da du blev færdig med historie i 1955? Skulle du ud og være gymnasielærer?

Fra jeg startede studiet havde jeg indset, at dér havnede jeg såmænd nok. Men efter at jeg havde fået foden indenfor på Nationalmuseet kunne jeg godt se, at der måtte være nogle mere spændende muligheder. I de første år efter jeg havde taget eksamen arbejdede jeg på de etnologiske undersøgelser, hvor jeg var på en timesats, som ikke

var blevet reguleret i mange år. Det arbejdede jeg med om eftermiddagen. Dertil havde jeg et formiddagsjob som arkivar på Arktisk Institut, der var et privat foretagende, som lå ude i Charlottenlund i en gammel skibsredervilla. Der sad jeg bl.a. og ordnede Danmark-ekspeditionens arkiv. Det var ganske spændende.

I midten af 1950'erne skete der så det, at man startede noget, der hed Humanistisk Udvalg for Grønland, som skulle i gang med systematiske undersøgelser på Grønland. Inspirationen hertil kom fra Verner Goldschmidt, som senere startede kultursociologien. Han havde nemlig lavet samfundsvidenskabelige undersøgelser på Grønland som forberedelser til den nye straffelov på Grønland, der kom i 1954. Det projekt blev jeg knyttet til og meningen var – og det lød jo vældigt lovende – at jeg skulle et år til England og have en efteruddannelse som socialantropolog, og så skulle jeg et år til Grønland og sidde ude på et udsted og lave »community studies«. Så på det tidspunkt var jeg meget stærkt på vej til at gå over i Grønlandsforskningen. Men desværre skete der det, som så ofte sker, nemlig at pengene ikke slog til. Optimismen havde været for stor, og planerne måtte indskrænkes.

I 1958 døde Svend Jespersen, min chef på de etnologiske undersøgelser, og jeg satte derfor næsen op efter at kunne overtage den ledige stilling. Samtidig kom der også en nyoprettet stilling på Frilandsmuseet. Så havde jeg pludselig to muligheder. Og jeg vidste, at lederen på Frilandsmuseet gerne ville have mig derud.

Hvordan var konkurrencen dengang?

Chancerne for at komme udefra til en fast stilling på Nationalmuseet var ikke store. Man skulle helst have gået i »mesterlære«, men det var der som



Fig. 3. Hejseapparatet monteres, 1961.
Det færøske hus, som Bjarne Stoklund havde købt til Frilandsmuseet, lå på et meget utilgængeligt sted og det krævede både snilde og slid, at få det bugseret over i det skib, der skulle fragte det til København (foto i privateje).

sagt også en del historiestuderende, der gjorde. Så der var andre kandidater i systemet, tildels med andre specialer i den meget sammensatte afdeling. Og jeg var helt klart ikke Steensbergs yndlingskandidat. Han ville have en anden. Jeg havde jo arbejdet sammen med hans værste modstander Svend Jespersen. Det hører med i billedet, at de to ikke kunne med hinanden og havde helt forskellige opfattelser af, hvordan tingene skulle gøres. Jeg var helt klart Svend Jespersens mand. Men det lå også i luften, at det at komme ud på Frilandsmuseet ikke var noget ønskejob. Kai Uldall, der var leder derude, havde ikke noget godt ry. Han var vanskelig at samarbejde med, blev der

sagt. Så jeg slog mig i tøjret, for jeg ville jo helst have den stilling på det, der dengang hed Nationalmuseets 3. Afdeling.

Jeg blev så hasteindkaldt til et møde hos Nationalmuseets direktør Johannes Brøndsted, og vi var ikke kommet ret langt hen i mødet før han sagde: »Stoklund, når De bliver inspektør, og det bliver De, så er De underlagt den direktorale myndighed, og hvis jeg siger »Flyt ud«, så flytter De ud«. Jeg kan tydeligt huske ordene. Det var flot formuleret, som Brøndsted jo kunne det. Og der var heller ingen tvivl for mig. Jeg smækkede hælene sammen, sagde ja tak, og flyttede til Frilandsmuseet med bange anelser. Men det kom faktisk til at gå rigtigt godt. Uldall og jeg

fik et fortrinligt samarbejde. Han var meget vidende og meget spændende, og vi havde mange fælles interesser ud over Frilandsmuseet. Stillingen på 3. Afdeling blev i øvrigt overført fra NEU til købstadsundersøgelserne, og for mit vedkommende blev Grønland lagt på hylden. Jeg nåede aldrig længe-re op i Nordatlanten end til Færøerne.

Så kom du ud på Frilandsmuseet og fik her grundlagt din interesse for bondebygninger?

Jeg havde jo tidligere deltaget i bonde-gårdsundersøgelserne, men mine egne forskningsinteresser havde ligget på andre felter og var bl.a. baseret på den spørgeliste om død og begravelse, som jeg havde udarbejdet som student. Men da jeg kom ud på Frilandsmuseet »rykkede« bygningerne ind. Og det var jo ikke bare bygningerne som sådan, det var også bygningerne i en kultur-historisk sammenhæng. Det første hus jeg blev sat til at gøre færdig – selv-stændigt – var det lille hjulmagerhus fra Kalvehave, som jeg senere skrev en bog om.³ Det var simpelthen et fanta-stisk hus fordi det i virkeligheden var muligt at skrive 300 års kulturhistorie på baggrund af det. Man kunne koble iagttagelser i den velbevarede bygning med oplysninger fra et rigt kildemateriale. Selv husets »byggeregnskab« dukkede frem af arkivpakkerne: Rytterbonden Mikkel Rasmussen fik i 1693 udleveret så og så mange stykker tømmer til bygning af et seks fags rytterhus, og det stemte fint med den nummerede kerne, som stadig kunne ses i huset. Det vil altså sige, at selv i en så konkret og praktisk opgave, som det at gøre huset fra Kalvehave færdigt, lå en masse forskningsmuligheder, som jeg straks greb fat på. Der var tid til forskning mellem alle de praktiske opgaver, tid til at man tog på arkiver, og der var et stærkt ønske om, at

der blev skrevet om bygningerne. På Frilandsmuseet var jeg fra 1958 til 1971 og det var en fantastisk periode, hvor der var penge til at flytte huse – vi havde en ny indvielse næsten hvert år. Så jeg har haft fingrene i en meget stor del af de huse, som står derude.

Lige da jeg startede derude blev Frilandsmuseets areal fordoblet. Hele den nordlige ende. Det betød, at nogle af de gamle bygninger skulle holde flyttedag og det gjaldt bl.a. Færøhuset. Og Færøhuset havde vi det ikke så godt med. Det var nemlig en kopi, hvis kerne var en udstillingsbygning, der var blevet lavet til en koloniudstilling i Tivoli i 1905. Efter udstillingen havde Bernhard Olsen købt det. De karakteristiske færøske stenvægge bestod af danske vandreblokke og ikke af færøske sten. Det så forkert ud, og huset havde heller ikke de detaljer i konstruktionen, som et rigtigt færøsk hus skulle have. Så jeg fik allerede året efter min ansættelse chancen for at tage til Færøerne og rejse rundt fra bygd til bygd for at finde et ægte færøsk hus, der kunne erstatte kopien. Og det var jo en fantastisk opgave for en grøn ny-ansat.

Hvordan greb du det an i praksis?

Heldigvis kunne museet alliere sig med en arkitekt – Curt von Jessen – som var fortrolig med Færøerne og den traditionelle byggeskik, og han og jeg rejste rundt sammen. Vi blev særdeles godt modtaget; færingerne er gæstfrie folk, så vi fik lov til at måle og fotografere i de gamle huse. Vi hørte bagefter, at der havde været lidt snak bag vores ryg oppe på Norderøerne. Der var nogen der ringede til hinanden og sagde, at man ikke skulle leje en motorbåd ud til de folk der. Det var ikke så lang tid efter Klaksvigoprøret,⁴ så der lå stadig nogen ting og ulmede. Men det var en fantastisk tur, og det endte med at vi valgte et ubeboet hus, der lå på et af de

allermest utilgængelige steder. Det var lidt dristigt og jeg stod ret alene med den endelige erhvervelse, for da var arkitekten rejst hjem, og der var kun en dårlig radiotelefon-forbindelse til Danmark dengang. For at få fat i Uldall ringede jeg en søndag formiddag, idet jeg regnede med, at han nok stadig lå i sengen, og det lykkedes da også at få fat i ham og få en meget dårlig telefonsamtale igennem: »Ja, Stoklund, De skal bare gøre, hvad De selv synes«, sagde han, og det gjorde jeg så.

Havde du noget at gøre med Axel Steensberg i den periode, hvor du arbejdede på Frilandsmuset?

Nej, det havde jeg egentlig ikke, men han støttede min ansøgning om et kandidatstipendium, som jeg havde i to år – fra 1964 til 66 – for at arbejde med materialet fra Læsø. Jeg var ikke en af de museumsfolk, som han primært trak på i universitetsundervisningen. Først i 1967 blev jeg engageret til som undervisningsassistent at planlægge og gennemføre en undervisning, som lagde op til en ekskursion til Vestnorge.

Det hang selvfølgelig også sammen med, at jeg forholdt mig temmelig kritisk til den måde, hvorpå han drev faget Materiel folkekultur, som etnologi- en kom til at hedde som universitetsfag. Han kørte det som det, det hed. Nemlig som materiel folkekultur. Det var meget »down to facts«, og meget håndfast. De studerendes valg af specialeemner var snævre og meget lidt perspektiverede overhovedet. Det var et decideret konferensfag med meget få studerende, tutoriseret af Steensberg selv, indtil den nye udvikling begyndte omkring 1968. Kort før han gik af, begyndte han dog at tage tilløb til at afholde nogle mere systematiserede kurser. Men typisk nok var det kurser, som var decideret museale.

Det var kurser i forskellige genstandsområder. Hans egne forelæsnings gennem flere år handlede specifikt om agerbrugsredskaber. Etnologi var for Steensberg helt klart et museumsfag, og kun det.

Mente han ikke, at museumsfolk også havde brug for at tænke tingene ind i en kulturhistorisk sammenhæng?

Ikke, hvis man skal slutte ud fra den måde, faget blev drevet på. Og dog. En anden side af hans virksomhed i 60'erne var bogprojektet *Dagligliv i Danmark*. Det var tænkt som en fortsættelse af Troels-Lunds *Dagligt liv i Norden i det 16. årh.*, et forsøg på at føre det op i tid. Men i modsætning til Troels-Lunds enmandsværk var der tale om et *teamwork*, udført til dels af hans egne elever. Så man kan sige, at dette projekt på en måde blev en del af institutundervisningen, og det var jo kulturhistorie med et langt bredere sigte. Så han underviste på en måde i begge retninger. Derimod havde han ikke meget til overs for svensk etnologi.

Steensberg gik ret pludseligt af i 1969 som en reaktion på studenteroprøret og den nye universitetsordning med dens studenterindflydelse. Væksten i studentertal og demokratiseringen af universitetet kunne han ikke have med at gøre og det var det, der fik ham til at tage det drastiske skridt at gå af, selvom han ikke var særligt gammel. Studenterne stillede faglige krav, som han ikke ville leve op til. Der blev f.eks. stillet krav om en ordentlig studieplan, om en perspektivering af faget og om en teoretisering. Helt klart stadig med Sverige som forbillede. I de år etableredes i øvrigt også NEFA som en faglig studenterorganisation, der hentede inspiration fra de andre nordiske miljøer.

Jeg tror ikke Steensberg var interesseret i, at bruge sin tid på masseun-

Fig. 4. August 1961.
Bjarne Stoklund
overvåger flytningen
af det færøske hus
(Foto i privateje).



dervisning. Det var hans tid for kostbar til. Han ønskede at fastholde det gamle universitet. Men jeg må understrege, at jeg aldrig har kendt ham særligt godt. Jeg var ikke på bølgelængde med ham, vi havde forskellig kemi, som det hedder i vore dage. Men der er jo andre, som har haft det dejligt med Steensberg. Mange studenter var meget glade for ham. Så det kan lige så godt have været min som hans fejl.

Steensberg kom i øvrigt ikke til min tiltrædelsesforelæsning og ved en senere lejlighed, hvor jeg forsøgte at invitere ham, lod han forstå, at han ikke ønskede at sætte sine ben på instituttet, »så længe Mogens Fog og studenterne havde magten«. Sådan. Kategorisk. En klar politisk udmelding. Den rettede jeg mig så efter en årrække

indtil – jeg kan ikke huske hvornår – vist nok i begyndelsen af 1980'erne, jeg lavede en seminarrække om bonden og landskabet, og havde forskellige folk med udefra. Her kom Steensberg ind og talte om sine undersøgelser i Borup Ris.⁵

Du blev Steensbergs afløser som professor på instituttet. Hvordan gik det til?

Ja, det var jo noget overraskende, ikke mindst for mig selv, og den første tid var temmelig hård. Meningen havde jo været, at det skulle have været Holger Rasmussen, som blev professor. Steensberg havde selv peget på ham. Det vidste jeg godt, da jeg søgte stillingen, men jeg søgte alligevel, fordi jeg tænkte, at så let skulle det alligevel ikke gå.

Der skulle også være nogle modkandidater. Så Ole Højrup og jeg lagde begge billet ind. Og så var der en ansøger til, nemlig Sigurd Schoubye. Han var seminarielærer og museumsmand i Tønder. En stor specialist i sølv. Og så skete der det overraskende, at Holger Rasmussen alligevel ikke søgte, men foretrak at forsætte som leder af Nationalmuseets 3. Afdeling. Det fik Schoubye, som var den eneste doktor, til at føle sig meget sikker på, at så blev det ham, der blev professor. Og han udtalte bl.a. til den lokale presse i Sønderjylland, at når han blev udnævnt, så ville han blive boende i Tønder og pendle eller hvad det nu hed dengang.

Den første tid efter min udnævnelse var faktisk en hård tid. Da Holger Rasmussen ikke meldte sig som ansøger, kunne jeg læse i den Berlingske, at »universitetet fik ikke den rette mand«. Og at der var mange rundt om i landet, der havde den samme mening, havde jeg en klar fornemmelse af i starten. Det var en uheldig løsning med denne Stoklund.

Men det var vel også overraskende for dig selv, at du fik stillingen?

Ja, det var det da. Jeg var jo styrtet ud i noget, jeg egentligt ikke følte mig kvalificeret til. Jeg var museumsmand, og det havde jeg tænkt mig at fortsætte med. Jeg kom på Frilandsmuseet bare to år før Uldall gik af, og han ville gerne have haft mig som sin efterfølger. Men jeg kunne ikke konkurrere på antal publikationer og andre kvalifikationer med den anden ansøger til lederstillingen, Peter Michelsen, som var nogle år ældre og museumsinspektør ved 3. Afdeling, altså Nyere Tid. Så det blev ham, der fulgte Uldall. Og jeg kendte ham godt og fik et udmærket samarbejde med ham. Det var egentlig en meget god kombination. Han tog al besværet med

at administrere og søge penge, og jeg kunne lave alt det sjove. Men alligevel sidder man jo som nr. 2, og som årene går bliver man mere og mere jævnaldrende, så jeg havde nok et vist behov for at se mig om efter noget andet. Da professoratet så kom, tænkte jeg, at det ville jeg prøve at søge.

Steensberg gik altså af i vrede – midt i en omvæltning – og det var den situation, du trådte ind i, så at sige fra gaden?

Helt fra gaden var det vel heller ikke. Jeg kendte dog en del til faget, og havde som nævnt i de sidste par år inden Steensbergs afgang haft noget undervisning. Jeg kendte også studenterne. Jeg var nemlig på en ekskursion til Norge med dem i den »varme« sommer 1968, så jeg vidste godt, hvad der var på vej, og sympatiserede for så vidt med dem, som det gik på det rent faglige. Det studenteroprør der fandt sted i Brede var jo ikke et politisk »oprør«. Det var udelukkende fagligt. De var såmænd meget konservative, mange af de etnologistuderende dengang.

Da du så kom til som professor og skulle holde din tiltrædelsesforelæsnings, som jo er en vigtig programmerklæring, valgte du at bruge metaforerne fra Odyséen om Scylla og Charybdis. At faget etnologi altså stod i fare for at blive ødelagt af udefrakommende tendenser. Hvad var det du specifikt tænkte på her?

Ja, det var en programmerklæring. Helt klart, og som jeg selv læser den, så går den på en fornyelse af faget, en åbning over for inspiration fra nabofag, fra ting der foregår generelt i den humanistiske og samfundsvidenskabelige verden. Men det er også et forsøg på at sige, at vi skal fastholde vores egen faglige identitet.

Er det du siger i forelæsningsen, at du vil forny faget, gøre de ting som Steensberg ikke ville, men samtidig holde fast ved det gamle, som var godt? Få det nye integreret?

Ja, det var sådan set målsætningen, sagt meget kort.

Hvordan gik det så med det projekt? Undgik faget Scylla og Charybdis? Nåede I som Odysseus frem til Thrinakria?

Det er nok lidt svært at sige, men jeg synes til en vis grad, at det lykkedes. Det var helt klart min målsætning ikke at prøve at støbe faget i mit eget billede, om jeg så må sige. Jeg var klar over, at jeg var museumsmand med en lang faglig tradition i ryggen, og jeg ville personligt fortsat blive ved med at beskæftige mig med den førindustrielle bondekultur, og jeg ville prioritere den materielle kultur som på det tidspunkt absolut var på vej ud. Men jeg ville ikke forsøge at gøre det til selve faget, men i stedet åbne for nogle nye og fornuftige indflydelser fra anden side. Og det kan ikke være nogen overraskelse, at det blev en inspiration fra Sverige. Vi fik fra starten et godt samarbejde med instituttet i Lund, takket være min jævnaldrende kollega, Bringéus. Og den vigtigste person i det samarbejde blev Orvar Löfgren. Han var ung og lovende på det tidspunkt, og var lige flyttet fra Stockholm til Lund. Ham gjorde vi til ekstern lektor, og han fik en meget stor indflydelse i den første del af 1970'erne. Han er en karismatisk person og en god underviser og dertil hurtig til at lancere nye, spændende ideer.

Hentede etnologien i 1970'erne primært sin inspiration fra Sverige?

I starten i hvert fald, og der var som sagt et nært samarbejde med Lund. Men bag denne inspiration lå en orien-

tering mod engelsk socialantropologi, navnlig i den særlige udformning, som den fik hos Fredrik Barth i Bergen. Hvis vi ser bort fra de teoretiske positioner, så gælder det en prioritering af feltarbejde og samtidsundersøgelser. Men etnologien i Brede – det var der, vi holdt til dengang – har nu også sin egen profil, som bl.a. består i en større fastholden ved den historiske orientering i såvel forskning som undervisning. I 1970'erne havde vi en bølge af studier i 1800-tallets kulturhistorie, »Det glemte århundrede«, som det hed i det programskrift, som jeg redigerede i 1976.⁶ Det var også i den periode, vi registrerede og analyserede bondedagbøger, som »kilder til dagliglivets historie«. ⁷ Og i 1980'erne fik kulturhistorien en ny kraftig indsprøjtning med historisk antropologi og mikrohistorie, denne gang med inspiration fra Frankrig og Italien.

Hvornår kom livsformsbegrebet og den strukturelt orienterede etnologi ind i billedet?

Den lanceres med Thomas Højrup's store bog om *Det glemte folk* i 1983.⁸ Men starten ligger fem år før, da Thomas som student blev knyttet til Niels Boje Groths og Johannes Møllgaards projekt om regionalplanlægning og levevilkår for Statens Byggeforskningsinstitut. Den empiriske del af undersøgelsen fandt sted i Salling, men parallelt hermed arbejdede Thomas med de teoretiske implikationer i en studiekreds ledet af Helmuth Hansen og Anders Boserup. Man kan sige, at den strukturelle livsformsanalyse voksede frem i krydsfeltet mellem Sallingundersøgelsen og Helmuth Hansen-seminarerne.

Men det er vigtigt at fastslå, at begrebet livsform på den tid brugtes alment af etnologerne som betegnelse for de sammenhængende, men forskellige helheder i menneskers liv. Sådan

brugtes det af Palle Christiansen i *Fire landsbyer*, som kom i 1980, og et par år efter i bogen om *En livsform på tvangsauktion*.⁹

Fik Thomas Højrup's bog om livsformerne nogen umiddelbar indflydelse, da den udkom i begyndelsen af 1980'erne?

Den får en meget stor indflydelse i et meget bredt felt. Især på de sociale uddannelser, hvor man tager imod livsformsbegrebet med kyshånd, for her har man en anvendelig opskrift på, hvorfor folk er forskellige. Men ofte havner man i at bruge livsformerne som et klassifikationsredskab. Man anvender faktisk bogen på lige præcis den måde, man ifølge Thomas ikke kan bruge den.

Hvordan modtog etnologerne Thomas Højrup's projekt? Forstod I hvor han ville hen med disse begrebslogiske konstruktioner?

Det var jo en ny og helt anderledes måde at bedrive etnologi på, og mange af os så med skepsis på det. Helt klart. Der var en almindelig bred forståelse for den empiriske del af projektet og også for, at vi her havde et materiale som kunne vise politikerne hvad der sker, når man lovgiver hen over hovedet på folk. Her var en etnolog på græsrodsplan, der viste hvordan folk tænkte. Det var umiddelbart let forståeligt og lå helt i tråd med det, som skete med etnologien i dens drejning mod en nutidsetnologi. Derimod var der mange, der godt kunne undvære de begrebslogiske udredninger, som for Thomas i virkeligheden var det vigtigste.

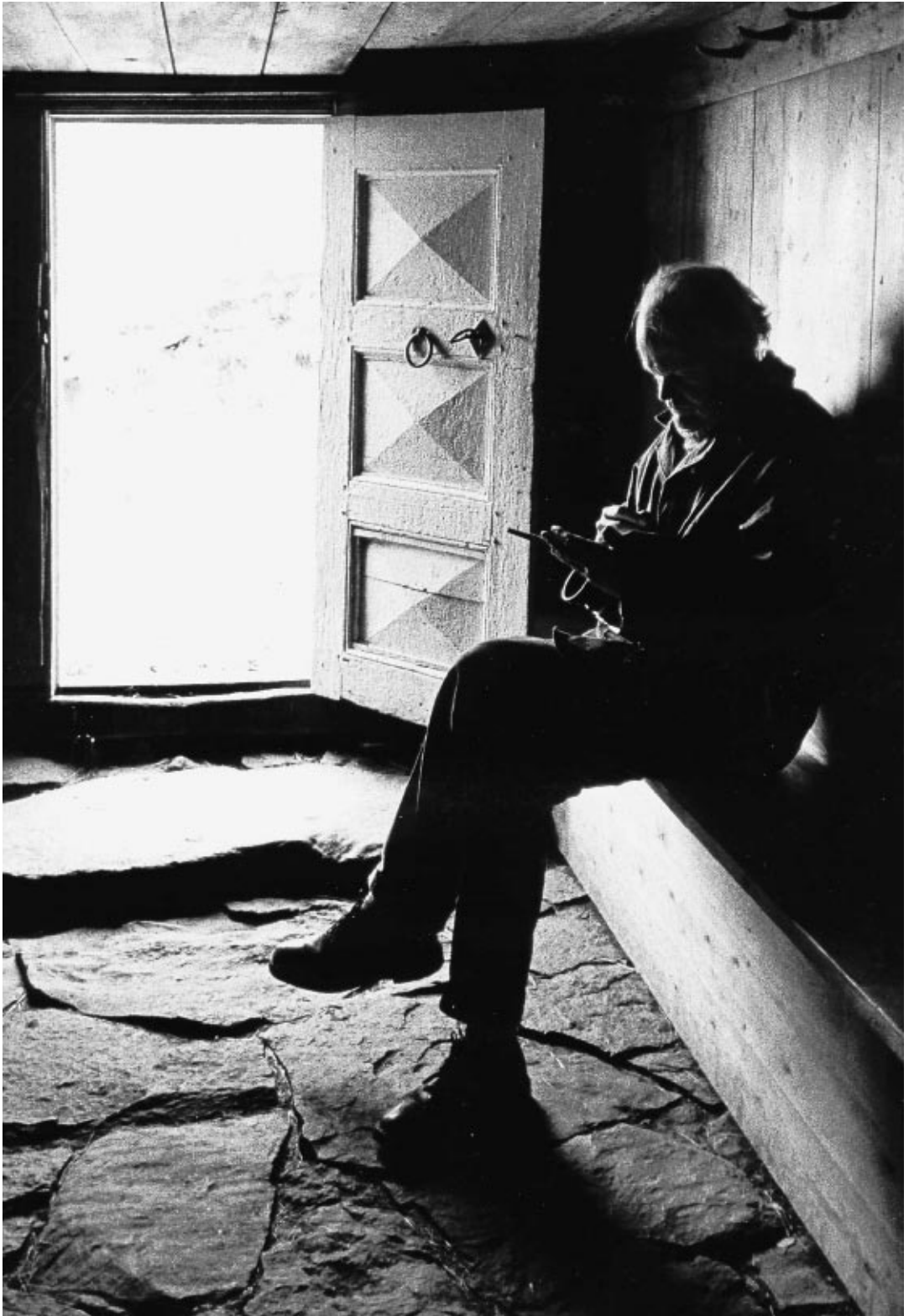
Er Thomas Højrup's bog et led i samme trend som Palle O. Christiansens Fire landsbyer?

Det kan man godt sige – en hel del af den er i hvert fald – og det er heller ikke tilfældigt, at *Fire landsbyer* også opererer med livsformsbegrebet som noget helt centralt. Men defineret på en anden måde. *Fire landsbyer* har jo den baggrund, at der blev nedsat en landsbykommission – en kæmpekommission, hvor en hel masse organisationer var repræsenterede ligesom der var nogle outsiders med. En af dem var mig. Det gav instituttet en platform, hvorfra vi kunne pege på nytten og nødvendigheden af at lave etnologiske undersøgelser, der fortalte noget om, hvad der foregik ude i landsbyerne. Hvad det var for nogle problemer, de stod overfor, og måske også anviser nogle løsningsmuligheder. Det var det, der blev til Palle Christiansens bog.

Er Fire landsbyer og Det glemte folk lavet sideløbende med hinanden, således at man kan sige, at der fandt en kamp sted om at definere begrebet livsform? Mellem Palle Christiansen og Thomas Højrup?

Ja, sådan set. Thomas Højrup monopoliserede jo i virkeligheden et begreb, der som nævnt var alment blandt etnologerne. Palle Christiansen brugte det. Johannes Møllgård brugte det. Men så kom Thomas og gav sin meget specifikke og meget teoretiske definition på, hvad begrebet livsform betød. Og i løbet af ganske få år blev begrebet livsform mere eller mindre uanvendeligt for de ikke-strukturelt orienterede etnologer – eller hvad man nu vil kalde dem.

Fig. 5. For bedre at forstå det færøske hus' kulturhistoriske placering var det nødvendigt at udvide perspektivet til hele det vestnordiske kulturområde. På en studierejse til Island i 1974 er Bjarne Stoklund her blevet fotograferet i den gamle stavbyggede »skåle« på gården Keldur, hvor han er i færd med at gøre byggetekniske notater (Foto af Peter Ottosson i privateje).



Det er altså situationen i dag. Hvis vi nu skal prøve at komme med en konklusion – nu kan jeg jo ikke lade være med at drille: Næede etnologien så nogensinde frem til Thrinakria? Eller blev faget fanget, ikke af Scylla eller Charybdis, men af noget helt tredje?

Lad os sige det på den måde, at vi løb på nogle hidtil ukendte skær. Til forståelse af situationen i dag hører også den amputation af faget, som skete, da Palle Christiansen – der var indstillet som min efterfølger i professoratet – følte sig tvunget til at forlade instituttet og søge over til historikerne. Det var jo ham, der repræsenterede den historiske tradition og inspirationen fra den nye kulturhistorie.

Ja, for det som du har stået for og bygget op er vel egentlig forsvundet i og med at den nye højrupske etnologi er ved at blive »normalvidenskaben«?

Ja, hvis den virkelig slår igennem. Det der eksisterer i øjeblikket må siges at være en blanding af den gamle og en ny etnologi. I hvert fald hvis vi ser på undervisningsdelen. Men det er på den anden side lige så tydeligt, at de studerende i deres valg af speciale- og ph.d.-emner i stigende grad kobler sig på Thomas Højrup's stats- og livsformsteori. De vælger altså studier, som har til primært formål at yde bidrag til videreudviklingen af stats- og livsformsteorien. Mere end til at belyse et interessant empirisk felt. Dette kommer absolut i anden række.

Det der sker er jo også, at man lancerer en etnologi, som er meget langt fra den gamle, både teoretisk og empirisk, og som mere ligner idehistorie og filosofi. Tager man Thomas Højrup på ordet, så er det på en måde en slags nyt »moderfag«, overordnet alle de andre, en helt ny måde at forstå og drive videnskab på. Det er et videnskabsteoretisk nybrud, som etnologien kommer

med som en gave til de andre fag. Det er i lyset af denne nye betydning af faget, at Højrup kan udnævne Aristoteles, Hegel, Clausewitz og andre koryfæer til tidlige repræsentanter for etnologien.

Det er et forsøg på at skabe en meta-teori ligesom marxismen? Men som vel ikke er koblet op på et bestemt fag?

Ja, jeg tror næsten man er gået et skridt længere end marxismen, fordi det ligger på et meget erkendelsesteoretisk plan. Marxismen beskæftiger sig trods alt med tolkninger af samfundsmæssige sammenhænge. Hos Højrup er det derimod selve måden at tænke på, det gælder. Selve måden at drive videnskab på. Her mener Thomas Højrup, at han har noget nyt at komme med, og derfor er al tidligere videnskab egentlig en misforståelse. Det er uvidenskabeligt.

Kan jeg så ikke godt konkludere, at etnologen aldrig næede frem til Thrinakria?

Jeg kan godt se, at du gerne vil have den konklusion med. Svaret vil selvfølgelig afhænge af, hvem du spørger. Men da spørgsmålet nu rettes til mig, så må jeg svare, at jeg er i tvivl. Om vi stadig er på vej, eller om vi er løbet uhjælpeligt på grund. På et hidtil ukendt skær. Men i øvrigt er der jo noget positivt i stadigvæk at være på vej. Det vil man jo gerne have. Særligt i dag. Altså, at et fag hele tiden fornyer sig. Det går jo på en vis måde i stå, hvis man når Thrinakria. Uenigheden ligger i opfattelsen af, hvor tolerancegrænsen for denne fornyelse går. I mange henseender har jeg dog lidt svært ved at finde ud af, hvad der foregår på mit eget gamle institut, så jeg må nok hellere afstå fra at stille en diagnose eller udtale mig om fremtiden.

Noter

1. Bjarne Stoklund: Bondefiskere og strandsidere. Studier over de store sæsonfiskerier 1350-1600, 2000.
2. Axel Steensberg. Store Valby. Historisk-Arkæologisk Undersøgelse af en nedlagt Landsby på Sjælland, 1974.
3. Bjarne Stoklund: Huset og skoven. Et sjællandsk husmandshus og dets beboere gennem 300 år, 1980.
4. Klaksvigoprøret er den populære betegnelse for de begivenheder, der fandt sted i Færøernes næststørste by, Klaksvig, fra foråret 1953 til slutningen af 1955. Striden opstod omkring den midlertidigt ansatte hospitalslæge Olaf Halvorsen, som under Besættelsen havde været medlem af nazipartiet i Danmark, og som den dansk-færøske hospitalsledelse derfor ikke ville give permanent ansættelse. Dette betragtedes af flere færinger som bevis på Danmarks imperialistiske adfærd, og ledte derfor til en del tumulter. Det danske politi blev således sat ind for at genoprette ro og orden, se Frede Asgaard (udg.): Klaksvigstriden bd. 1-2, 1955.
5. Axel Steensberg: Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris skov ved Tystrup sø, Sjælland, 1968; Id.: Borup, A. D. 700-1400: a deserted settlement and its field in South Zealand, Denmark, 1983.
6. Det forsømte århundrede, Arv og Eje, 1976.
7. Karen Schousboe: Bondedagbøger: Kilder til dagliglivets historie, 1980.
8. Palle O. Christiansen: Fire landsbyer. En etnologisk rapport om nutidige livsformer, 1980; Id.: En livsform på tvangsauktion?, 1982.
9. Thomas Højrup: Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering, 1983.

Anmeldelser

*Finn-Einar Eliassen, Jørgen Mikkel-
sen og Bjørn Poulsen (red.): Regional
Integration in Early Modern Scandi-
navia, Odense University Press, Oden-
se, 2001, 287 s., 300 kr.*

Det postmoderne historiesyn har bl.a. begunstiget studier som fremmer en relativisering af den nationalstatslige betragtningsmåde, og derved ændret perspektiveringen i flere nyere studier af regioner og regionalisme. I ønsket om at formidle en række etablerede, nordiske forskeres bidrag til et internationalt publikum, har Odense Universitetsforlag følgelig udsendt denne antologi med 15 bidrag iført en engelsksproget klædedragt.

Et særdeles prisværdigt initiativ i og med et fåtal af forskere udenfor de nordiske lande behersker bare ét af de nordiske sprog eller holder sig orienteret i den nordiske forskning trods der jævnligt offentliggøres kvalificerede bidrag, der også kunne have interesse i en større, europæisk sammenhæng. Og hånden på hjertet: hvor mange danske faghistorikere kan bekræfte, at de er opdateret på de seneste faghistoriske bøger og artikler fra de øvrige nordiske lande, medmindre vi taler om en meget afgrænset periode eller et ganske snævert aspekt?

I den foreliggende antologi anes det gamle dobbeltmonarki Danmark-Norge ganske tydeligt, når bidragene fra Øystein Rian (Vestfold and Telemark), Ragnhild Høgsæt (Southern Helgeland), Finn-Einar Eliassen (Mandal and its hinterland) og Atle Døssland (Northern and Middle Hordaland) sammenholdes med danske bidrag som Poul Holms (Aalborg as a regional centre, 1400-1814), Bjørn Poulsens (Middlemen of the regions. Danish peasant shipping from the Middle Ages to c. 1650) og til dels Peter Henningsens konklusion (i: *Civilizing the wilderness. The social and agricultural transformation of West Jutland, 1750-1850*).

De svenske områder er dels repræsenteret med John P. Maarbjergs bidrag om handlen fra de (i dag finske) sydligste sogne på østsiden af Den botniske Bugt i anden halvdel af det 16. århundrede, Åke Sandströms om »Ploughing burghers and trading peasants. The meeting between the European urban economy and Sweden in the sixteenth and seventeenth centuries« samt Peter Aronssons mere teoritunge »The nature of states and regions. Reflections on territory in Swedish historiography.« Hermed være ikke sagt, at Aronssons bidrag ikke er et af de mest betydningsfulde, da han faktisk får pirket ved det, der kunne kaldes en akilleshæl for pro-

jekter omhandlende regional integration: Begrebsanvendelsen, når vi forlader fædrelandshistoriens trygge univers.

Er det de aktuelle eller de historiske administrative inddelinger, der skal være afgrænsningen? Eller måske snarere de naturlige, de geografiske eller de sprogligt/kulturelle, når vi bevæger os bort fra de riger og lande som megen historieskrivning mere eller mindre bevidstløst har adopteret som en logisk afgrænsning? At institutionspolitiske og økonomiske årsager, f.eks. på de lokale arkiver og museer, oftest vil begunstige bestemte ennemæssige eller tidsmæssige afgrænsninger nævnes kun for fuldstændighedens skyld. Problemet er hos Aronsson illustreret ved en påpegning af hvorledes kommunalreformene i 1974 – der bragte sammenslutninger til en række svenske land- og bykommuner – medførte en efterfølgende forventning om nyskrivning af by- og kommunehistorier. Et andet eksempel på regional histories grænsedragningsproblemer gives med figur 2.1 i Aronssons eget bidrag, der ud fra Per-Göran Johanssons D-opsats i *Historia: Sveriges protoindustri* (1993) viser protoindustrielle områder i Sverige. Den lille skånske by Bjärnums møbelindustri medtages på linje med hele Älvdalen og Sjuhäradsbygden, hvilket fint repræsenterer hvilke områder, der har haft faghistorikerens opmærksomhed, hvad der nu ikke kan anses som repræsentativt for Sveriges regioner i nyere tid. Ydermere tillægger Aronsson det faginterne perspektiv, at man til eksempel ser på hvad der er blevet anset for konstituerende for den blandt fagfolk omdiskuterede grænse mellem Øst- og Vestsverige (Fig. 2.2). På figuren ses der tydelige forskelle på en sådan grænses placering, når den baseres på forskellige kulturgeografiske elementer (udbredelsen af okser som trækdyr, af firhulede vogne osv.); en yndet fremgangsmåde blandt svenske etnologer. Tilsvarende så de et Østsverige centreret om Stockholmsområdet og et Vestsverige centreret om København/Malmø (Øresundsområdet). En alternativ betragtningsmåde ligger bag den historisk/politiske grænsedragning, der blandt svenske historikere er central i diskussionen om Svealands fremkomst og »rikssamlingens historia«. Da denne historikerdiskussion ikke kan forudsættes udenlandske læsere bekendt og det i øvrigt forekommer uklart, hvilken linje Aronsson har tilføjet på kortet, kunne en note herom have været ønskelig. Men kort fortalt er Sydsverige i denne sammenhæng uinteressant, da Skånske Løvs område (Skåne, Halland og Blekinge samt Bornholm) i forskningen er almindeligt anerkendt som gammelt dansk interesseområde. Smålandene er mere problematiske, da de

tydeligvis udgør et meget selvstændigt område, der nok mest hensigtsmæssigt opfattes som grænselandet. Jämtland og Härjedalen på grænsen til Norge kan på mange måder karakteriseres på samme vis. Samernes Nordsverige og det senere underlagte Finland lades naturligt nok også ude af betragtning, og dermed bliver de centrale dele af det ældste Sverige det såkaldte Mellemsverige. Det er karakteriseret ved gode vandveje og frugtbart sletteland. Monumentale argumenter som Ranes Stenar – Gammelsveriges største skibssætning fra jernalderen – og Varnhem Klosterkirke i Västergötland, beliggende mellem de to store søer Vänern og Vättern, der er det middelalderlige Sveriges største kirkebygning (fuldført o. 1270), har givet fortalerne for Götaland som Svearigets vugge gode kort på hånden. Herimod står, hvad man polemisk kunne kalde stockholmernes, der med rette peger på Gamle Uppsala og Sigtuna i Uppland, nord for Stockholm, og centrale magtcentre i Mälardalen, som Birka og Adelsö, umiddelbart vest for Stockholm, som konstituerende for etableringen af et svensk kongedømme.

Aronsson benytter selv udtrykket »created regions« og præsenterer 6 niveauer for regionalitet, strækkende sig fra det altomfattende *man-kind* til det mere håndterlige og relevante *Local community (municipality, settlement unit)*. Hans afsluttende bemærkning om 1980'erne som tiden hvor nationer og nationalisme afsløredes som »imagined communities« er en god pointe, der dog også kan have gyldighed for landskabs- eller hjemstavns historie.

Personligt er bidragene fra Ole Degn (»Fairs as periodical regional centres in Denmark, 1600-1900«) og Jørgen Mikkelsen (»Merchant trade and fairs in Zealand, c.1750-1810. A study in market economy«) mine favoritter, og markedernes rolle i varedistributionen må fortsat anses for et yderst velegnet udgangspunkt for historiske studier i regioner og regionalisme. At Mikkelsens studier i de sjællandske købstadsmarkeder f.eks. viser forskelle fra søfartsbyer som Helsingør og København til indlandsbyer som Slagelse og Ringsted er måske ikke overraskende, men det forhold at såvel by- som landbefolkningen købte en stor del af deres varer på markederne er et væsentligt aspekt, når spørgsmålet om regional integration skal søges belyst.

Rummer den foreliggende antologi således ikke helt nye og ukendte forskningsresultater for den der har fulgt godt med i udforskningen af 1700-årenes nordiske lokalsamfund eller alle nye, relevante forskningsbidrag – som f.eks. Anders Haggströms *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet* (Stockholm 2000) – så er det ikke desto mindre en yderst anbefalelsesværdig bog med et velafbalanceret introduktionskapitel.

Tommy P. Christensen

Maria Adolfsson: Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet, Etnologiska Institutionen, Stockholms Universitet, Stockholm, 2000, 292 s., 200 sv. kr.

I Maria Adolfssons afhandling får man god og grundig besked om de svenske egnsbeskrivelser fra 1700- og 1800-tallet. Bogens første hovedafsnit skitserer de almene idehistoriske forudsætninger for genrens opblomstring i Oplysningstiden på baggrund af en mere kortfattet omtale af dens forhistorie i det 16. og 17. århundrede. I det andet hovedafsnit får læseren grundig besked om hvilke emner egnsbeskrivelserne især har beskæftiget sig med – og det påvises på overbevisende måde, at landbruget og håndværket samt andre erhverv og deres vilkår og muligheder lader til at have påkaldt sig størst opmærksomhed igennem hele den behandlede periode. I det efterfølgende tredje hovedafsnit drejer det sig først og fremmest om de institutioner og forfattere, der på forskellig måde har været mest aktive i udformningen af beskrivelserne af de forskellige svenske provinser.

Det mest ambitiøse, men til gengæld lidt mindre vellykkede, fjerde kapitel i dissertationen handler om de billeder af »folkelivet«, som de svenske embedsmænd, herunder ikke mindst præsterne, har tegnet. Både de tre forudgående og i øvrigt også det afsluttende femte kapitel i afhandlingen kunne sagtens være skrevet af en historiker eller idehistoriker, men i afsnittet om »Bilder av folket och folklivet« (s. 149-218) bestræber forfatteren sig tydeligvis meget på at dokumentere sit tilhørsforhold til etnologien som akademisk disciplin ved at påkalde sig diverse, mest svenske, etnologers dybe indsigter. De begrebsgymnastiske øvelser i forbindelse med opstillingen af en teoretisk ramme for undersøgelsen forhindrer dog ikke, at den efterfølgende, meget omfattende redegørelse for »de sociale benämningar«, »den sociala ordningen och samhällets organisation« samt »den rumsliga ordningen och människors interaktion« sådan som disse beskrives og analyseres af de svenske egnsbeskrivere, til gengæld rummer ganske mange interessante og tankevækkende observationer og refleksioner. Maria Adolfsson gør meget ud af at præcisere, at hun ene og alene vil beskrive egnsbeskrivernes »tankefigurer« og mentalitet, men formår alligevel at tegne et imponerende nuanceret portræt af det samfund, som disse egnsbeskrivere både beskrev og var en del af.

Det sidste, afrundende afsnit (der strækker sig over s. 219-58), har nærmest karakter af en

minibiografi over en af de mest velartikulerede svenske egnsbeskrivere, landsbypræsten Jöran Johan Öller (1740-1811), ophavsmanden til en beskrivelse af Jämshogs Sogn i Blekinge trykt i Växjö i år 1800. Ovenpå det foregående afsnits etnologiske anstrengelser forekommer denne del af afhandlingen som en særdeles levende, nærmest mikrohistorisk indføring i hvilken mening egnsbeskrivelserne kunne have for deres som regel jo også lokalt forankrede, men statsligt forpligtede udøvere.

Maria Adolffson har med denne afhandling beskrevet et meget væsentligt kapitel ikke bare i etnologiens, men en lang række discipliners tilblivelseshistorie og genealogi. Det er en glædelig overraskelse at kunne konstatere, at det er muligt at give grundig og kyndig besked om hvordan viden og magt går sammen i et sådant patriotisk oplysningsprojekt uden så meget som en eneste reference til Michel Foucault. Alligevel ville det givetvis have været en fordel hvis Maria Adolffson havde haft kendskab til den internationale forskning på området som f.eks. Justin Stagls arbejder, som hun heller ikke refererer til, men når det kommer til stykket er det vel egentlig ikke kun i disciplinen etnologi at hjemmelavet nogle gange smager bedre. Måske kan den engelsksprogede sammenfatning (s. 267-77) trods stavfejlene være med til, at den internationale videnskabshistoriske forskning alligevel ikke går glip af de resultater, Maria Adolffson er nået frem til. Det ville da f.eks. være glædeligt, hvis der var nogen der med samme ildhu og energi tog sig af de danske egnsbeskrivelser for slet ikke at tale om et sammenlignende, europæisk forsøg i denne retning.

Michael Harbsmeier

Jakob H. Zeuthen: Bogen om danske kommunevåbener, logoer og bomærker Grønland og Færøerne, Aschehoug, København, 2000, 184 s., 229 kr.

Heraldikeren Sven Tito Achen udsendte i 1982 bogen *Danmarks kommunevåbener samt Grønlands og Færøernes* med et fremragende billedmateriale og en kyndig, forklarende tekst skrevet på baggrund af en mangeårig interesse og en særdeles solid viden. I årene derefter omtalte Achen regelmæssigt nye kommunevåbener i *Heraldisk Tidsskrift*. Det var en periode, hvor der stadig blev skabt mange nye kommunevåbener. Havde Achen levet længere, end det blev ham forundt, havde han utvivlsomt udgivet en ny, opdateret udgave af sin kommunevåbenbog.

Det er derfor med interesse og forventning, man modtager en ny bog om de danske kommuners våbener. Lærer Jakob H. Zeuthens bog er

imidlertid en skuffelse. Han er ikke fagmand og henviser da også til Achens bog og til *Heraldisk Tidsskrift*, hvis man vil vide mere. Systematikken i bogen er – i modsætning til Achens, hvor våbenerne bringes i kronologisk orden – geografisk. Våbenerne vises og beskrives amtsvis. Først kommer amtskommunens våben, og derefter følger våbenerne i primærkommunerne i det pågældende amt alfabetisk efter kommunernes navne. På små kort er hver enkelt kommune lokaliseret, og areal og befolkningstal angives. Det er i sig selv udmærket. Det anføres, hvis våbenet er registreret i Patentdirektoratet (nu Patent- og Varemærkestyrelsen). I den forbindelse tænker de fleste nok på det særlige kommunevåbenregister. Men nogle af de kommunesymboler, der ikke er våbener, men logoer (og efter min mening slet ikke hører hjemme i en bog af den foreliggende art) findes ikke i dette register, men er indregistreret som varemærker. Et par våbener, der angives at være registreret, er det faktisk ikke. Derimod er nogle få registreret, som Zeuthen ikke betegner som registreret.

Desværre anvender en del kommuner i dag deres våben i en udformning, der ligger milevidt fra den korrekte version, der i sin tid blev officielt godkendt, og undertiden med forkerte farver. Det anfægter ikke forfatteren, der vist ikke har forstået, at et bestemt våben kun kan gengives med de rette farver. Om Nøragers stork skriver han: »Officielt er storken i sølv med guld næb og ben, men til daglig er den hvid med orange næb og ben«. Havde Zeuthen været heraldiker, kunne man have ventet en form for stillingtagen i dette tilfælde. Også andre steder viser hans usikre heraldiske kundskaber sig. Den åbne krone over hjortehovedet i Hørsholms våben lader han være »en dronnings rangkrone«, hvad der bestemt ikke er tilfældet. Det gule felt i Høje Taastrups våben karakteriserer han som en bjælke, men der er tale om en skråbjælke, hvis man overhovedet vil anvende termen bjælke i denne forbindelse.

Flere af amtskommunerne har i de senere år misrøgtet deres våbener ved at lade ukyndige designere forandre dem og ændre farverne. Zeuthen følger sig åbenbart kaldet til at forsvare denne udvikling – et problem, der i øvrigt nu ser ud til at ville forsvinde med årtierne. Den forkerte version af Nordjyllands Amts våben forklares som »en forenklet og mere IT-venlig udgave«; »forenklingen« består i, at løven og hjerterne gengives som hvide (sølv) i stedet for gule (guld), selv om guld (guld) faktisk er anvendt i andre dele af »den IT-venlige udgave«. Om Viborg Amts våben meddeler Zeuthen ukritisk, at det i 1998 fik et nyt design, idet baggrundsfarven gengives som hvid (sølv) i stedet for gul (guld), men »det oprindelige våben bruges stadig«. I Ringkjøbing Amt (bemærk stavemåden)

fik våbenet i 1996 »en tidssvarende grafisk udformning«; men det gjorde amtet ikke, for det, Jacob Jensen Design havde gjort, var at gengive hjortehovedet i konturstreg, hvorved der i heraldisk henseende fremkommer en anden figur. Sønderjyllands Amt fik i 1980 et yderst prægnant og historisk vel funderet våben med Slesvigs to løver holdende en Dannebrogsvimpel mesterligt tegnet af kgl. våbenmaler Aage Wulff, en af det 20. århundredes bedste heraldiske kunstnere. En fuldstændig ukyndig designer har omskabt dette værdige våben til noget, der ikke kan være mere sølle. Zeuthens forklaring er anstrengt: »I dagligdagen bruger amtet anno 2000 et mere stiliseret logo, et bomærke, som i respekt for våbenskjoldet netop »kun« er et logo« – ikke et ord om den i bund og grund skandaløse ændring. Fyns Amt og Københavns Amt har uden nogen som helst fornuftig grund ændret farverne i deres våbener. Zeuthen nøjes med at konstatere, at man på Fyn til daglig bruger »et moderniseret bomærke«, og Københavns Amts våben har fået »nyt design«. Enhver heraldiker ved, at to våbener med samme figurindhold, men med forskellige farver, er to forskellige våbener, og at farverne er afgørende for identiteten. Zeuthen afslører sig som dilettant, når han uden videre anvender termen bomærke i en bog, der vel skal foregive at være faglig. I stedet for det spændende våben med dragehoveder på en gavl, som er Vestsjællands Amts officielle våben, har bedrevidende designere leveret »det grafisk moderniserede logo« uden dragehoveder, der ses på amtets brevpapir. Frederiksborg Amts uheldige ændring af det statelige våben i de oldenborgske farver med Christian 4.'s krone mellem to træer med synlige rødder, som god heraldik kræver, til rodløse træer og en sænket krone i forkerte farver er ifølge Zeuthen »tilpasset den digitale teknik«. Kulminationen af ukyndighed nås, når Zeuthen for Bornholms Amts vedkommende oplyser, at det også fører »sit våben som et nutidigt logo: En stærkt forenklet, men stadig genkendelig grif i en firkant, der har øens facon«. Vi andre ved, at Bornholms våben aldeles ikke er en grif, men en lindorm. Og der er vel håb om, at den nye Bornholms Regionalkommune føler sig forpligtet til at videreføre det våben, som allerede Frederik 3. anvendte for at markere, at de fribårne indbyggere efter Svenskekrigene havde overladt øen til kongen. – Jeg tillader mig at henvise til min artikel »Har amterne et identitetsproblem? Lidt om at føre våben og føre sig frem« i *Historisk årbog for Roskilde Amt* 1998.

Ligesom Sven Tito Achen omtaler Jakob H. Zeuthen også det danske rigsvåben og Færøernes og Grønlands våbener. Men også her er der beklagelige fejl. Den forbedrede version af Grønlands bjørn, der blev tegnet i 1986 af Aage Wulff, tillægges Jens Rosing. Den skånske heraldiker

og våbenkunstner Jan Raneke kaldes for øvrigt på titelbladet for Jon Ranecke. Zeuthen mener, at færingerne regner våbenet med vædderen »for det danske våben for øerne«, og at et færøsk våben »med et våbenmærke bestemt af færingerne selv er for øjeblikket under revision«. Det var nyt for mig. Han hævder fejlagtigt, at Lagtinget anvender segl fra 1300-tallet med et vædderhoved. Landsstyret anvender et mærke med et vædderhoved, men det er kun nogle år gammelt og er ikke officielt fastsat. Det er vædderen som helhed, der kendes i et segl fra 1300-tallet. Zeuthen gengiver de grønlandske kommunevåbener, men mærkværdigvis ikke Torshavns.

Heraldik er kendetegnet ved enkle figurer og ikke mindst klare farver. Hvad det sidste angår, er bogen visse steder skandaløs dårlig. Guld og sølv er flere steder gengivet som brune og grå grumsede nuancer. Et eklatant eksempel er Susås våben, hvis smukke søblad ligger på en grim brunlig baggrund. Løverne i Ribes våben er blevet violette. Fanøs våben fremtræder med grågrønne og blågrønne kulører. Farverne i Ulfborg-Vembs våben er direkte forkerte. Bogens omslag med et hvidt kors på rødbrunt skal formentlig hentyde til Dannebrog.

Der er stadig behov for en bog om samtlige danske kommunevåbener.

Nils G. Bartholdy

Erland Porsmose: Kerteminde Bys Historie 1350-1659, Birgit Bjerre: Kerteminde Bys Historie 1660-1850, Kurt Risskov Sørensen: Kerteminde Bys Historie 1850-2000, Kertemindeegnens Museer, 2000, 222 + 214 + 248 s., 248 kr. pr. bind (samlet pris for alle tre bind: 648 kr.).

Fyn må vist efterhånden være den landsdel, der er bedst dækket ind af bymonografier. Ud over det voluminøse og på alle punkter enestående værk om Odense bys historie, der udkom i årene 1978-88, kan man bl.a. nævne gode og velfunderede fremstillinger om Svendborg, Fåborg og Middelfart. *Kerteminde Bys Historie* følger sig smukt ind i denne sammenhæng med sin kombination af faglig soliditet og lettilgængeligt sprog.

De tre forfattere har hver især stået for et helt bind. Erland Porsmoses beskrivelse af tiden indtil 1659 udmærker sig ved, at byens udvikling bliver sat ind i et bredt perspektiv i langt højere grad, end det er normalt for en bymonografi. Dette gælder både på nationalt og regionalt niveau, og forfatteren har især gjort meget ud af at skildre forholdet til de mange godser i oplandet. Perspektivering er mest udpræget for den ældste

tid, hvor man bl.a. kan læse om forskellige fynske bydannelser, der aldrig udviklede sig til købstæder, og om kongemagtens privilegiepolitik (herunder om de forhandlinger, der fandt sted i forbindelse med fornyelse af købstadsprivilegier). Den første privilegietildeling til Kerteminde – i 1413 – må ses som et led i Erik af Pommerns store projekt: at styrke de danske købmænd over for hanseaterne. Fiskerlejet, der på dette tidspunkt havde haft fast bebyggelse i godt 100 år, var den sidste fynske by, der fik privilegier, og Kerteminde blev fra starten af vanskeligere stillet end sine naboer. Kongen kunne kun stille et ganske beskedent jordtilliggende til rådighed, og Odense og Nyborg »afgav [ikke] mere opland end højst nødvendigt«: byen fik et læbælte på én mil i modsætning til naboernes to mil. Kerteminde kom således (som påvist af Ole Degn og Sven Lilja) til at dele skæbne med mange af de andre danske og svenske byer, der fik købstadsprivilegier i senmiddelalderen: de blev klemt inde mellem de gamle byer, som allerede havde beslaglagt de bedste ressourcer, og de fik derfor aldrig mulighed for at vokse sig til noget rigtigt stort.

Alligevel viste naboskabet med Odense sig ironisk nok at blive en fordel for Kerteminde. Byens gode naturhavn udviklede sig nemlig i 1500-tallet til at blive det vigtigste udførselssted for Odense. Regionens lensmænd benyttede også havnen i Kerteminde, og Porsmose har beregnet, at landbrugsoverskuddet fra måske 1/3 af Fyn passerede gennem denne havn under højkonjunkturen i 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Mange af Odense-købmændene opkøbte også ejendomme i Kerteminde, og nogle af dem – bl.a. den markante Niels Bager – opnåede oven i købet borgerskab i begge byer. Et sådant dobbelt borgerskab er usædvanlig meget af en sjældenhed i dansk byhistorie.

Ligesom de øvrige forfattere har Porsmose benyttet sig af et stort og varieret kildemateriale. Det er således glædeligt, at han har gjort brug af så mange forskellige kildeudgivelser. Mere bemærkelsesværdig er dog anvendelsen af Ole Nederlands omfattende transskriptioner af Kerteminde bytings tingbøger fra 1500-1600-tallet. Disse tekster er blevet brugt som kilder til så forskellige emner og problemstillinger som antallet af borgere, udviklingen i ejendomspriser, geografisk mobilitet, de hyppigste drenge- og pigenavne, afgrænsningen af byens handelsopland, Kertemindeskibes rejseaktivitet, udbredelsen af skriftlighed og bogbesiddelse, grænsen mellem tro og overtro – samt, naturligvis, hvilke adfærdsmønstre man i datiden ikke kunne anse som socialt acceptable. Porsmoses bog kan derfor også bruges som et katalog over anvendelsesmuligheder for renæssancetidens tingbøger. Men naturligvis skal tingbøgerne i mange tilfælde anvendes med stor forsigtighed, hvad Porsmose da også understreger.

Birgit Bjerre har dækket årene fra 1650 til 1850 – en periode, der blev indledt med et »*seculum fatale*«, som byens præst Nicolai Bøgh formulerede det i 1770. Før Kerteminde begyndte den virkelig sorte tid dog ikke i midten af 1600-tallet (som det var tilfældet i mange andre byer), men først omkring 1700, da Odense-købmændene endegyldigt opgav Kerteminde som vinterhavn for i stedet at satse på Odense Fjord. Bjerre kan således dokumentere, at Kertemindes toldindtægter i 1730'erne kun udgjorde 1/10 af de tilsvarende indtægter i 1670 og 1/20 af beløbet i de sidste normale år før krigen i 1650'erne. Og i 1740'erne var befolkningstallet tilsyneladende kommet ned på omkring 550 mod ca. 1000 i slutningen af 1500-tallet. Selv om byen noterede en jævn fremgang fra og med slutningen af 1700-tallet, formåede byen aldrig at genvinde sin gamle plads som en mellemstor by i det fynske bynetværk.

Birgit Bjerres fremstilling indeholder en række analyser af kirkebøger, folketællinger, brandtaksationer m.m. – alt sammen præsenteret i en passende kombination af relevante tabeller og gode eksempler. Det billede, der fremlægges af befolknings- og bebyggelsesudviklingen, svarer på mange måder til det, der kendes fra andre danske byer på samme tid, men dette forringer naturligvis ikke analysens relevans – og da slet ikke for det lokale publikum, som jo er den primære målgruppe for værket. For andre læsere er det dog måske nok så interessant, at Birgit Bjerre også gør en del ud af flere emner, som ofte bliver forsømt i bymonografier, deriblandt åndslivet, garnisonen, landbruget og fiskeriet. F.eks. giver hun et interessant indblik i de tilbagevendende konflikter mellem jordbrugerne og de personer, der ikke havde adgang til jord; konflikterne handlede især om græsningsret.

Birgit Bjerre giver også en grundig redegørelse for byens administrative apparat og dets udøvere. Det fremgår, at der var endog meget stor forskel på embedsmændenes effektivitet, hvilket belyses med nogle underholdende, men undertiden lidt anekdoteprægede eksempler. Bjerre giver desuden et klart indtryk af de negative konsekvenser af den usle aflønning af byfogederne indtil midten af 1700-tallet; mange forlod embedet i utide, og nogle forfaldt til ulovligheder. Som modsætning fremhæves årene omkring 1800, hvor der blev taget en række væsentlige kommunale initiativer, takket være den heldige kombination af højkonjunktur og tilstedeværelsen af en dygtig og energisk byfoged og en ligeså aktiv sognepræst. Den tilsandingsplagede havn var et af de store aktivitetsområder i disse år, men trods betydelige investeringer opnåede man kun små resultater med hensyn til forbedring af besejlingsforholdene, og først i 1840'erne fik Kerteminde et tilfredsstillende og tidssvarende havneanlæg. Birgit Bjerres beskri-

velse af dette anlægsprojekt følger vigtige nuancer til vores viden om den temmelig rigt facetterede udvikling inden for det danske havnevæsen i første halvdel af 1800-tallet.

Også Kurt Risskov Sørensens vægtige og vel-disponerede gennemgang af perioden 1850-2000 bærer tydeligt præg af en stor arbejdsindsats. Der tegnes et virkelig fint billede af en periode, hvor tingene skete i hastigt tempo – både i Danmark som helhed og i Kerteminde i særdeleshed – og man får samtidig et indblik i politikernes og administratorernes ihærdige og evige arbejde med at kunne tilbyde sine borgere en by, der er værd at bo. Byen er vokset betydeligt, og som så mange andre steder er grænsen mellem købstad og land efterhånden grundigt udvisket. Dog kom der tidligt restriktioner på, hvor mange huse der måtte opføres årligt. Siden 1965 har befolkningstallet været i stagnation (i kommunen som helhed).

Byens udvikling er foregået både ovenpå og under jorden; huse er skudt op eller revet ned, og vandsystemet er blevet forbedret, fra at være nærmest udueligt til at være velfungerende. Med bilens indtog midt i 1900-tallet blev dele af byen direkte ødelagt til fordel for indfaldsveje – og bilerne havde ydermere forkørselsret i en meget lang periode.

Man kan også i dette bind læse en del om forholdet til oplandet. Bogen indledes således med striden om den eventuelle inddæmning af fjorden, der dog efter flere års tovtrækkeri endte med ikke at blive realiseret. Den dårlige placering i forhold til Odense og Nyborg gav anledning til mange og lange overvejelser, da jernbanen skulle anlægges i 1900. Man ville gerne undgå yderligere konkurrence med især Odense, men det endte med, at banen fik positiv betydning for bl.a. Kerteminde-fiskernes afsætning af fangsten.

Driftige forretnings- og foregangsmænd har boet i byen, men der har også været mange, der har slået brødet for stort op – og er endt med at gå konkurs. I det hele taget har erhvervslivet undergået mange forandringer, og udviklingen har især haft store omkostninger for fiskeriet. Hvor byens indbyggere tidligere var beskæftiget inden for byen, arbejder en stor del i dag udenfor kommunen, men byen har endnu engang formået at overleve – via turisme.

Endelig fortjener Kurt Risskov Sørensen ros for sin glimrende beskrivelse af det aktive kultur- og idrætsliv, der har spillet en vigtig rolle for byens indbyggere og på sin vis har formået at binde folk sammen.

Hvert af de tre bind er underinddelt i 2-4 perioder, og de enkelte forfattere har bestræbt sig på at standardisere fremstillingens struktur inden for hver af perioderne. For bind 2 og 3's vedkommende er der faktisk fuldstændig eller næsten fuldstændig overensstemmelse mellem

dispositionerne for de enkelte perioder. En sådan strukturering kan gøre det lettere for læserne at følge et bestemt emne over tid – ligesom den tvinger forfatteren til at følge op på sin fremstilling, så et emneområde ikke bare bliver beskrevet for et tidsrum, hvor der måske foreligger et særligt godt kildemateriale. Men der kan også være ulemper i form af mange gentagelser (dette er tilfældet flere steder i bind 2), ligesom nogle overskrifter kan antage en noget diffus eller måske ligefrem vildledende karakter. I bind 2 kan man således under overskriften »Dagligliv« bl.a. læse afsnit om forskellige kongebesøg, »notable« forbrydelser og søslag, men disse hændelser udmærker sig jo netop ved ikke at tilhøre dagligdagen!

Et andet klagepunkt er det manglende noteapparat. Selv om forfatterne mange steder har omtalt kildetypen og årstallet i fremstillingen, og læserne desuden råder over en kildefortegnelse bag i hvert bind, savner man ofte en præcis kildehenvisning. Dette gælder bl.a., når man under læsningen får inspiration til at bruge et tilsvarende kildemateriale til studiet af det lokalområde, man selv forsker i. Det må dog medgives, at udgiverne har anbragt et veldokumenteret eksemplar af værket på Kerteminde Egn- og Byhistoriske Arkiv, men nogen fuldt tilfredsstillende løsning er dette bestemt ikke.

Endelig skal der lyde en stor ros for det nydelige layout, ikke mindst omslagets rødbrune farve, der går igen på skillebladene mellem de enkelte periodeafsnit i hvert bind. Man kan også nævne flere fine visualiseringer som f.eks. i bind 1, s. 15, hvor udstrækningen af det middelalderlige Kerteminde er fremhævet på et moderne luftfoto, og i bind 1, s. 42, hvor vi får et klart indtryk af de mange vådområder i byens nærmeste opland – og dermed også af de vanskelige vejforbindelser – indtil tørlægningen tog fart i 1800-tallet.

Jørgen og Stella Borne Mikkelsen

Henrik Gjøde Nielsen: Hals Skanse. Stykker af historien siden 1625, Hals Museum, Hals, 2001, 72 s., 60 kr.

Museumsinspektør Henrik Gjøde Nielsen har med denne lille bog søgt at dække behovet for en redegørelse for Hals Skanse, der ifølge forfatteren har karakter af en »foreløbig orientering«, idet en række begivenheder endnu ikke kan siges sat være ordentligt belyst.

Med sin beliggenhed – ved udmundingen af Limfjorden – kan man næsten undre sig over, at det først i 1625, under Kejserkrigen, blev besluttet af opføre en skanse med bestykning. Tilsyneladende gik det stærkt med byggearbejdet, for

da Wallensteins tropper i 1627 nåede Aalborg, satte den fjendtlige styrke over fjorden og gik løs på fæstningen, hvilket skal have kostet ca. 200 mand livet!

I årene derefter lå skansen hen som ruin, og under Torstensonskrigen fik den ingen militær betydning. Først i 1650'erne genrejste man fæstningen i udbygget form og havde desuden planer – mere blev det ikke til – om et lignende anlæg på sydsiden ved Mou. I et forsøg på at skabe vækst i området flyttedes toldstedet fra Aalborg til Hals, der året efter fik sine købstadsrettigheder – alt sammen uden nogen større effekt. Til gengæld virkede skansen som en magnet for den næste fjende, de sydfra kommende svenskere, der i 1657 nåede Limfjorden. Her de gik over ude ved Agger Tange, marcherede mod Aalborg, hvor de indtog Skansen i Nørresundby for derpå at fortsætte mod Hals. Her manglede man alt: krudt, kugler, proviant og – mod. Hovedparten af mandskabet flygtede, mens resten kæmpede forgæves mod overmagten.

Roskildefreden 1658 gav en tiltrængt pause, hvor det lykkedes en styrke på ca. 100 mand at for repareret fæstningen, indtil krigsbegivenhederne i sommeren 1658 atter førte til ødelæggelser af svenskerne. Det lykkedes dog en snarådigt kommandant at tilbagevise en svensk angreb fra søen i 1659.

Herefter forfaldt anlægget igen, og trods gode intentioner var det først under Skånske Krig, at der kom skred i byggeplanerne. Voldene blev renoveret og bygningerne indenfor blev fornyet. Skansen fik i store træk sit nuværende udseende, dog med undtagelse af forværkerne. I 1678 var 140 mand tilknyttet skansen, men under Store Nordiske Krig, blot 50. Måske et udtryk for, at tiden var ved at løbe fra skansens betydning? Under Napoleonskrigene kom der dog atter liv i skansen, der befolkedes med 60 artillerister samt håndlangere. Først fra 1807 kom det dog til sammenstød, denne gang med engelske krigsskibe på togt i indre danske farvande. Fredsslutningen afgjorde fæstningens skæbne. Fra 1816 blev det besluttet, at skansen i fredstid ikke mere skulle være bemandet, og bygningerne indenfor blev gradvist revet ned med undtagelse af krudtkammeret fra 1676 og tøjhuset fra 1812.

Omkring 1850 blev skansen omdannet til karantænestation for koleraramte, siden hen skole og forsamlingshus for den lokale afholdsforening og Indre Mission. I 1934 blev tøjhuset omdannet til kommunekontor og folkebibliotek.

Besættelsen af Danmark bragte for en tid Hals Skanse tilbage til den militære verden, da Den tyske Værnemagt oprettede en observationspost ude ved indsejlingen til Limfjorden. I 1943 blev området udbygget med kasernebygninger til o. 600 mand, mens den tyske kom-

mandant tog ophold i selve skansen. Ved Befrielsen – der lokalt trak ud til den 17. maj 1945 pga. af den tyske forholdsordre om kun at overgive sig til briterne – blev skansen hovedkvarter for Modstandsbevægelsen, derpå flygtningelejr, inden stedet i 1947 atter vendte tilbage til Hals Kommune. Efter kommunesammenlægningen blev bygningen i 1972 overtaget af Lokalhistorisk Arkiv og fungerer nu som museum.

Beretningen om Hals Skanse er lang og interessant. Forfatteren er ikke ukritisk over for skansens betydning, omend der ikke er et selvstændigt afsnit herom. Nogen større sømilitær betydning fik den aldrig, og hvad angår landkrigene synes den nærmest at have tiltrukket fjenderne frem for at holde dem væk. Fæstningens lokale betydning – for byen Hals og oplandet står derimod mere uklart. Ser man byen i dag, fremtræder den som noget særligt – en blanding mellem en landsby og en købstad? I hvor høj grad dette skyldes skansens tilstedeværelse, ligger muligvis uden for bogens intention, men det kunne være spændende at få belyst.

Bogen er forsynet med en række kort og billeder af skansen og dens bygninger, ligesom den er forsynet med noter og litteraturhenvisninger til dem, der vil vide endnu mere.

Torben Hansgaard

Birte Hjorth: Dragør Havn i 1700- og 1800-tallet, Dragør Lokalarkiv, Dragør 2002, 96 s., 148 kr.

De danske havnes historie har længe været et forsømt emne, men efterhånden er der ved at ske noget. Således har vi nu fået grundige behandlinger af havnene i bl.a. Århus (2 bind, 1990 og 1994), Marstal (2000) og Esbjerg (2001).

Den nu foreliggende bog om Dragør Havn giver en udmærket fremstilling, men til forskel fra de netop nævnte havnehistorier begrænser den sig til det attende og nittende århundrede. Med passende udblik til Dragørs søfart giver Birte Hjorth en klar og kompetent beskrivelse af byens havn og dennes folk. Den første lille havn antages at være anlagt af Amagers fiskende hollændere i 1500-tallet. Og fra denne beskedne start udviklede Dragør sig i løbet af 1700-tallet til en af kongerigets vigtigste søfartsbyer. Dens havn udvidedes gradvis, samtidig med at man sloges med de samme problemer som så mange andre steder, først og fremmest tilsanding og isgang. Dragør havn er også typisk ved de mange forbedringsprojekter, som ikke blev gennemført pga. pengemangel. Byen var derimod speciel derved, at den ikke var en købstad, og den derfor ikke blev omfattet af Poul Løvenørns store re-

form af de danske havne i 1798 med indførelse af havnekommissioner mv. Dragør Havn blev i stedet fortsat bestyret af byforstanderskabet helt frem til 1855.

En rød tråd i Birte Hjorths fremstilling er de tilbagevendende diskussioner blandt byens mænd om behovet for havneforbedringer eller ej – diskussioner, som ofte resulterede i ingenting, da byen var henvist til selv at finansiere reparationer og eventuelle nyanlæg.

Det blev dog til en hel del faciliteter gennem tiderne, og i dag er der på Dragør Havn bevaret et spændende gammelt miljø med blandt andet beghus, smedje, kogehus, pakhuse, karantænehus, lodshus med udkigstårn, stejleplads, barkekedel og en hel skurby.

Bogen er forsynet med et par siders efterskrift af Lis Thavlov om udviklingen gennem 1900-tallet. Her har nøgleordene været fiskeri, færgefart og lystsejlad. Det korte rids er desværre alt for lidt, og som læser ville man forfærdelig gerne have haft historien med om havnens forhold i det seneste århundrede.

Bogen er veloplagt skrevet, og den bygger på et omfattende utrykt kildemateriale, (som det ville have været rart med præcise notehenvvisninger til). Det er også en smuk bog, som det er en fornøjelse af læse i. Den er grundigt korrekturlæst, og så er den gennemillustreret med fine douce farvefotos af havnen og dens omgivelser.

Erik Gøbel

Christian Larsen (udg.): Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 2002, 277 s., 195 kr. Kan bestilles via www.kildeskrifter.dk.

Denne kildeudgave følger sig til *Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807*, som Kildeskriftselskabet udgav i 1999. I forbindelse med anmeldelsen af denne visitatsbog i *Fortid og Nutid* 2000:4 har jeg præsenteret biskop Balle, sat ham ind i en kirkehistorisk sammenhæng, redegjort for visitatsbogens store værdi i forbindelse med kirke-, præste-, skole-, personal- og lokalhistorie m.m. samt fremlagt nogle betragtninger over visitatsbøger som kilder generelt. Da dette alt sammen tillige har gyldighed for de udgivne visitatsberetninger 1783-1793, vil jeg her kun give dem en kort omtale og i øvrigt henvise til min tidligere anmeldelse.

Den samme høje standard for udgivelse, som kendetegnede visitatsbogen, finder man også her. Materialet er dog ikke helt ensartet, men det skal selvfølgelig ikke lægges udgiveren til

last. Men mens der for perioden 1799-1807 foreligger såvel Balles visitatsbog til eget brug og de indberetninger om sine visitatsrejser, som han pligtskyldigt indsendte til Danske Kancelli, så synes hans egen visitatsbog for perioden 1783-1793 ikke bevaret, kun indberetningerne til Danske Kancelli. Og det har betydning, for sammenholdelse af de to kildetyper i årene 1799-1807 viser, at Balle i sin egen visitatsbog var langt mere ligefrem og åbenhjertig i sine bemærkninger om præster, degne og skolelærere rundt om i sit stift end han var i sine indberetninger til kancelliet, hvor han søgte at værne om kirkens og gejstlighedens renommé. Det betyder dog ikke, at der i indberetningerne aldeles må savnes prægnante karakteristikker af præster og skoleholdere, heller ikke ufordelagtige. I forbindelse med visitatsen i Skibby i Horns Herred hedder det således: »Sognepræsten Hr. Thorsøe har god Røst og gode Gaver. Hans Prædiken var ellers ikke meget grundig. I Catechisationen [overhøring i kristendomskundskab gennem spørgsmål og svar] behøver han meere Færdighed, men viiser dog godt Anlæg og bruger den rette Maade. Degnen Sr. Aubertin synger maadelig og catechiserer uden Liv. Han er hverken flitig eller efterrettelig og fik derfor alvorlig Paamindelse« (s. 192).

Fra 1788 omtaler Balle tillige kirkernes bygningsmæssige tilstand og tillige inventarets tilstand (dette dog kun i 1788), fra 1789 skolebygningernes og fra 1791 præstegårdenes. Om Toksværd Kirke på Sydsjælland bemærkede Balle eksempelvis: »Kirken behøver Reparation, som er lovet. Ornamenterne ere heller ikke synderlig gode« (s. 106).

Balle uddelte religiøse bøger som flidspræmier, og disse bøger er blevet bibliografisk identificeret af udgiveren. Tre visitatsture blev det til i perioden, og i udgaven er der tillige optrykt Balles indberetning af 23. august 1804 om 1.-4. visitatstur. Såvel visitatsbog og visitatsindberetninger for årene 1794-98 synes desværre at være gået tabt.

Michael Bregnsbo

Niels Gustav Bardenfleth: Kridtpiber og kridtpiberygning, Sesams Forlag, København, 2002, 192 s., 299 kr.

Niels Gustav Bardenfleths *Kridtpiber og kridtpiberygning* udkom i februar 2002 og er en bog, der rigtigt egner sig til at læses en vinteraften, siddende i stuens dybe stol sammen med en god pipe tobak. På fornøjelig vis føres man ind i emnet kridtpiber, men nok så meget piberygning, og tobaksnydelse gennem tiderne – en rigtig

herreværselesbog, hvis De vil have min mening.

Bardenfleth har også i *Kridtpiber og piberygning* sin store fortælleglæde i behold – han kan lide sit emne og har vel i dag etableret sig som den, man i Danmark går til, hvis man vil vide noget om tobak og rygning. Trækkende på de tidligere udkomne tobaksbøger, ikke mindst *Tobak: tilbedt og tugtet i 500 år*, får vi også i *Kridtpiber og piberygning* først en indføring i tobakkens europæiske sejrsgang, de mange moralske forhold omkring den (lægeurt eller dårlig smag? – eller ligefrem gift, jvnf. diskussionen om tobak sovser hjernen ind i en sort slam-lignende masse) og de mange former for tobaksnydelse, naturligvis koncentreret om piber. Vi føres grundigt ind i rygeritualer og -remedier, selvfølgelig med hovedvægten lagt på kridtpiber, ja så grundigt (ikke mindst ved hjælp af gengivelse af Encyklopædiens plancher om emnet) og dog fornøjeligt, at man næsten selv er klar til at kaste sig over kridtpibefremstilling hjemme ved køkkenbordet. Hvad fru en vil sige til den brug af ovnen kan dog holde een og anden tilbage fra eksperimentet.

Kridtpiber og piberygning er dog også en samlers bog; den er en af de efterhånden mange titler i den udmærkede følge af antikvitetsbøger fra Sesam, samlet i Antikvitetsserien; Bardenfleth har bl.a. sammen med Bo Bramsen selv stået for den om snustobaksdåser. Følgelig er der en indføring i stempler fra kridtpibemagere, inden- såvel som udenlandske, mønstre og udsmykning af pibehovederne – og der er nogle ord knyttet til, hvorfor og hvordan de store centre (Gouda, Storbritannien, senere Nordfrankrig) udviklede sig og kan genkendes, hvis man nu er kridtpibesamler – eller blot en dag skulle stå med en sådan i hånden. Bogen forener således to ofte meget adskilte kulturhistoriske genrer: genstandsbogen og den brede, inkluderende fortælling.

Bogens force er for mig (som ikke-samler) dog ikke mindst billedmaterialet; bogen er uhyre rigt illustreret med billeder fra ind- og udland. Og det gør, at de små 200 sider glider ned som en leg – man skulle måske sige som en god tobak. Vi springer fra Columbus' møde med indianere til tobakshandeler i det ganske Europa, fra pibefremstillingsplancher til moralsk fordærvelige tobakshuse, fra laugsartikler fra urtekræmmerlauget i København til piberygende engelske gentlemen. Alle illustrationer er godt gengivet, og i det hele forekommer den hele overflod af illustrationer nøje valgt. Generelt er bogen præget af grundig korrekturen, og man mærker netop Bardenfleths glæde ved sit emne, der også sætter sig spor.

Kridtpiber og piberygning er hermed anbefalet til samlere – og til dem, der til tider finder sig selv rygende i den gode stol en vinteraften.

Mikkel Venborg Pedersen

Margit Egdal: Miraklet på Fyn. De Sidste Dages Hellige på Fyn og Langeland, Otterup Lokalhistoriske Arkiv og Forening, Otterup, 2002, 272 s., 250 kr.

I Margit Egdals bog får vi en lang række beretninger om, hvorfor og hvordan mormonerne udvandrede til Utah i Nordamerika. Egn for egn fremlægges der beretninger. Der fortælles om de enkelte grene, den mindste enhed i mormonbevægelsens organisation. Man sidder tilbage med et billede af, at historien i grundtræk gentager sig fra sogn til sogn, fra by til by på Fyn. Egdal har gjort bogen brugervenlig ved at anføre, hvor beretningerne kan læses i deres helhed. Det kan måske være en god ide, da samtlige beretninger er anført i moderne retskrivning. I historisk arbejde kan de jo ikke bruges i denne transskription.

Bogen er udpræget lokalhistorisk. Den henvender sig til folk med interesse for det, der skete på Fyn i 1850'erne og århundredet ud. Egdal er fuld af beundring for dem, der udvandrede. Men det fuldstændigt manglende sociologiske perspektiv efterlader læseren med en stor undren. Kilderne tages alt for meget på ordene. Det siger sig selv, at de folk, der skriver beretningerne, selv ser hændelsesforløbene som styret af en Guds finger i historien. Nok var der tale om omvendelse, men hvorfor lod mennesker i de år sig omvende? Hvad er den sociale protest i omvendelsen? Hvem var det, der lod sig omvende? Tilsyneladende husmænd og besiddelsesløse, småhåndværkere, for hvem der var en umiddelbar økonomisk fordel i at søge lykken i det fjerne. Dette aspekt kan dårligt udelades, når vi taler om Fyn, hvor al jord var under plov og der ingen muligheder var for at slå igennem blandt de velstillede bønder. Det betyder også, at beretningerne netop forekommer stereotype. Hvor mange gange kan man høre den samme omvendelses- og udvandrerhistorie?

Det måske mere slående er sammenholdet. Nok indretter man sig i en anden social orden med bl.a. flerkoneri, en anden menighedsorden efter puritansk mønster, men synet på verden er fuldt og helt eurocentristisk. Blot synet af en indianer får mormonerne til at blive grebet af en næsten eksistentiel angst. Beretningerne handler således ikke om, hvad de udvandrede ser og oplever, tager til sig i det fremmede, men om, hvordan de kan omsætte det kendte, presse det ned over den virkelighed, de står i Utah.

Der er ikke nogen redegørelse for, hvordan man så på denne indvandring i et indenrigspolitisk perspektiv i USA. Forståelsen af den kirkelige og politiske situation og reaktion i Danmark er enøjet. Egdal lader sig fange af sit stofs entydighed. Ganske vist er der en diskrepans mellem Grundlovens paragraffer om religionsfri-

hed, der betyder uklarhed fra statsmagtens side og direkte embedsmisbrug. Sagen er jo mere speget, idet Kultusministeriet ikke havde nogen klar strategi i forhold til vækkelses- og forsamlingsrøre umiddelbart efter Grundlovens vedtagelse. Biskopperne måtte naturligvis skride ind, når folkekirkemedlemmer åbenlyst tog afstand fra den kristne bekendelse. Gendåb, det anabaptistiske kætteri, er entydig udelukkelsesgrund – og har været det siden Oldkirkens dage. Det er hele dette kompleks, hvor mormonerne mener sig mere kristne og retrovare end den kirke, der står på de klassiske bekendelsers grundlag, der giver problemerne. Egdal kommer ind på det i kapitel 15, men lader udelukkende kilderne tale. Og det er ikke nok.

Med andre ord lider bogen under betydelige mangler. Til forståelse af mormonrøret kunne man henvise til den tilsvarende udgivelse for Sjællands vedkommende, nemlig kirkehistorikeren Knud Bannings *Forsamlinger og mormoner* fra 1960. Hvis man ønskede en dybere forståelse af kirkens og statens reaktion, måtte vejen gå over Jens Rasmussens mange bøger om Folkekirkens grundlæggelse, *Kampen for indflydelse i Folkekirken* fra 1996 og *En brydningstid* fra 2002.

Endelig lider udgivelsen af manglende kritisk og forklarende kommentar. Når Utah i *Fyens Stiftstidende* i 1857 kaldes »det land Tohuwabohu«, er det dybt sarkastisk. Tohuwabohu er hebraisk og betyder »øde og tomhed«. Sådan beskrives tilstanden i Første Mosebog – før Gud begyndte at skabe. Snerten går tabt. Gang på gang savner man oplysninger, der kan profilere, diskutere og perspektivere de mange personlige beretninger. Bogen er illustreret med mange fine gamle fotos og dertil en hel del moderne farveoptagelser fra Fyn og Langeland. Det giver en underlig kontrast. Det er næsten som om det hjemlige får en nutidig positiv valør i modsætning til en grumset sort/hvid virkelighed på Borgerkrigens tid i USA. Det havde været hæderligere at finde samtidige billeder fra hytter og boelsmandsteder på Fyn. Det havde måske gavnet forståelsen af, hvorfor almuerejsningen fandt sted – også som socialt oprør.

Carsten Bach-Nielsen

Helle Stangerup: Tidens bord, Høst & Søn, København, 2001, 188 s., 399 kr.

Måltidets historie har fået ny opmærksomhed i de senere år. Der udkommer historiske kogebøger, og om bordtekstiler, sølv, porcelæn og glas findes både ældre og nyere studier fra museernes sagkyndige. En bredt anlagt billedbog om det dækkede bords kulturhistorie fra renaissance til i dag er imidlertid en tiltalende fornyelse.

Forfatteren Helle Stangerup er især kendt for sine skønlitterære arbejder, og det mærkes i denne flotte bog, som er elegant skrevet og tænkt. Bag præsentationen af hvad forfatteren beskedent kalder skitser ligger tydeligvis grundig research i udvalgt faglitteratur og billedkunst. Om emnevalget siger hun i forordet: »Sammen med sengen er bordet menneskets mest elementære bohøve. Som livet i reglen skabes i den ene, enten forlænges eller afkortes det ved det andet«. Hensigten er altså klart en fortælling om meget mere end bordpynt gennem tiderne. Bogen indeholder en række kulturhistoriske scener fra 1500-tallet til nutiden. Da mange skikke og ting kom udefra gennem hof og handel, er det godt, at bogen ofte sætter de danske opmærksomheder ind i en europæisk sammenhæng.

Alle hovedafsnit indledes med et stort billede over to sider, som i Freddy Pedersens layout også tjener som forsmag i indholdsfortegnelsen. I det længste af bogens syv hovedafsnit, »Pragtens epoke«, fornemmer man således straks af et maleri i, at det især er enevældens fyrsteborde, det gælder. I et senere afsnit kræver det derimod mere fantasi at regne ud, hvordan et billede af en bakkebord er symbol for et kapitel med den mystiske titel »Den fattige fætter«. Ved nærmere opslag viser »fætteren« sig at være fajancen, som aldrig blev regnet for så fint som det porcelæn, alle gerne ville fremstille og eje. Overskrifter i en fagbog skal helst ikke være for-tænkte.

Fremstillingen er for det meste kronologisk, men netop fajancen og porcelænet har fået deres særlige afsnit, der spænder over længere perioder. Det samme gælder et indtagende afsnit om det at spise i det grønne, hvor dugen i renaissance også kunne bredes ud direkte på skovbunden. Man ser det i et herligt nederlandsk frokost-i-det-grønne-billede fra 1620, hvor stemningen er temmelig løssluppen (s. 142). Afsnittet består mest af billedtekster, men det gør ingenting, for de er lystige og informative som fx. billedet fra Tøjhusmuseet af officerer på skovtur i 1886 med vin og høj cigarføring.

Undervejs demonstreres det mange steder både i ord og billeder, hvordan borddækning, dækketøj og pynt spejler tidens manerer og de sociale klasser. Man forstår så udmærket, hvorfor glassene var simple, så længe man selv ved både kongens og hoffets borde lystigt kastede med dem, når man havde drukket ud. Ligeledes blev bestikket først specifikt og kostbart, da det ikke længere var en personlig rekvisit i hatten eller bæltet. Hos de fine blev det af tungt sølv og guld og lå pænt og sirligt ved kuverterne. Med bedre manerer og nye måder at fordele retterne på fulgte i det hele taget sansen for de fine ting til bordet. Det kunne være porcelænet fra Kina, som kom til Danmark i 1700-tallet, eller det københavnske porcelæn, som dronning Juliane

Marie i 1775 gjorde kongeligt ved støtteopkøb. Historien om både det blåmalede og det berømte Flora Danica-stel er skrevet før, men her får man en overskuelig fremstilling om både botanikken og teknikken, og så er siderne overdådigt illustreret med en stribe pragtprægede, der er meget flot fotograferet og reproduceret.

I et kort afsnit (s. 106-109) om måltiderne hos mere jævne folk på landet og i byen omtales det, at bordpragten i 1800-tallet og senere var for de få, men det havde været fint med et par billeder mere. Sybergs aftensmåltid fra gårdmandsfamilien i Svanninge og P.C. Skovgaards billede af teselskab hos hans moder i Vejby giver på ingen måde indtryk af, hvordan fattige på landet sad til bords. Bogen taber efter min mening højde, da forfatteren når frem til nutiden. Vel er der en pointe i, at man igen spiser enkelt i køkkenet som i gamle dage, men billederne er så udsøgte, at de kunne være hentet fra et af tidens livsstilmagasiner eller en reklame for de såkaldte samtalekøkkener, og de afbillede »landkøkkener« ligner mere noget fra et landsted end fra en gård på landet. Der er noget sært uvirkeligt over disse perfekte fotografier uden mennesker.

Der er ikke noget register, og man skal om i billedlisten for at få kunstnernavne og årstal på billederne, men bogen er vist heller ikke tænkt som opslagsværk. Til gengæld er den flot og giver gode indsigter i lang tids liv ved bordet.

Margit Mogensen

Poul Thiesen. Thiesens Halvtredsere. Barndoms- og ungdomserindringer fra en helt anden fredericiatid, Lokalhistorisk Forlag, Fredericia, 2001, (2. oplag 2002), 165 s., 148 kr.

Er man midaldrende, opvokset og bosiddende i Fredericia, er Poul Thiesens barndoms- og ungdomserindringer en sikker succes. Oplaget viste sig da også hurtigt at være for lille, så bogen blev skyndsomt udsendt i 2. oplag for at tilfredsstille efterspørgslen. Bogen består af 48 avisartikler, der løbende var blevet bragt i *Fredericia Dagblad* i 2000. Artiklerne er velskrevne med den professionelle journalists sikre og letlæselige stil. Det store bogformat lader de mange illustrationer komme fuldt ud til deres ret. Selvom det er personer med tilknytning til byens lokalhistoriske arkiv, der øjensynlig har stået for billedsiden, er der ikke tale om »gamle travere«. Langt de fleste af de mange fine fotografier er billeder i privateje. Der er absolut lagt et stort og prisværdigt arbejde i at fremskaffe »nye« billeder. Måske et resultat af journalistens og arkivets mange gode forbindelser i byen? Tegner Arne Sørensens illustrationer til de oprindelige

avisartikler er nok medtaget for at give bogen spræl, men virker i bogsammenhæng temmelig intetsigende.

I forordet gøres der klart rede for bogens præmisser og dermed også indirekte dens begrænsninger. Det er skrevet af formanden for Lokalhistorisk Forlag, Bodil Moestrup. Det slås fast, at der er tale om erindringer og ikke en videnskabelig dokumenteret fremstilling af byen i 1950'erne, og det er sådan, den bør bedømmes. Bogen giver utvivlsomt den primære målgruppe mange timers fornøjelig læsning og nostalgi.

Er der også noget at hente, hvis man ikke er fredericianer endsige har oplevet 1950'erne? Glimtvis lykkes det forfatteren at formidle en stemning af et svundet årti med moral og levevis, der på den ene side virker meget fjern, og på den anden side viser et efterkrigsårti præget af en usikker tro på, at nu går det fremad igen. Der er et mønster i de historier, der fungerer bedst, nemlig når forfatteren fortæller erindringer fortalt af den midaldrende herre (født i 1945), men med blik for den unge knægt han var i 1950'erne. Det er så afgjort i fortællingerne om de små og nære oplevelser, som gjorde indtryk på ham i 1950'erne, at læseren kommer tættest på erindringerne om 1950'erne. Den (måske) uskyldige barndoms grundfæstede oplevelser af byens biografier og den store fascination af biler og benzin i alle mulige afskygninger virker både overbevisende, ægte og tidstypisk.

Mere set fra distancen er de mange varme menneskeskildringer om personer, der betød noget for byens indbyggere i dagligdagen – her er det den professionelle journalist, der fortæller. Et velkendt tidsbillede er den vrimmel af butikker, der prægede byerne i 1950'erne. Ikke desto mindre kan det være givende at blive »taget i hånden« og sammen med forfatteren trave gennem Fredericia og høre små fortællinger om kvarterer, butikker og firmaer. Her er ingen analyser eller årsagsforklaringer, men stor fortællelyst. Problematisk er det, når Poul Thiesen vil være byens hukommelse, også hvad angår forhold, der ikke relaterer til egen erindring. Her er redegørelserne for overfladiske, og i værste fald risikerer han ufrivilligt at cementere opfattelser, der ikke nødvendigvis er rigtige.

Bogens største og alvorligste problem er dog selve formen. 48 avisartikler giver ikke indholdsmæssigt nogen helstøbt bog. Der kommer uvægerligt gentagelser, og læser man historierne ud i én køre, sidder man tilbage med et flimrende og noget ufordøjet indtryk. Bogen skal læses i småbidder og må primært anbefales til læsere, der i forvejen har en særlig veneration for Fredericia.

Peter Fransen

Dansk Historisk Fællesråds repræsentantskabsmøde, Sæby Søbad, 28. september 2002

DHF's formand Poul Porskær Poulsen bød velkommen til de fremmødte og præ-senterede Styrelsen.

Herefter gik man over til dagsordenen.

1. Valg af dirigent

Michel Steen-Hansen, SLA blev valgt og konstaterede, at indkaldelsen til repræsentantskabsmødet, som blev holdt i forbindelse med SLA's årsmøde på Sæby Søbad var rettidigt indkaldt.

2. Godkendelse af forretningsorden

Ruth Hedegaard, Historisk Arkiv, Vendsyssel historiske Museum valgtes til referent.

3. Godkendelse af nye medlemmer

Dansk Folkemindesamling blev genoptaget som medlem af DHF.

4. Beretning

Beretningen blev afholdt af formanden Poul Porskær Poulsen:

For et års tid siden var der en masse danskere, der stemte på de to store borgerlige partier, og de kunne herefter danne regering. Det kunne man så være for eller imod, men set fra den historiske verden skulle det vel ikke være så galt. For regeringen bestod jo først og fremmest af det gamle højskoleparti Venstre, der har en lang demokratisk tradition og lægger vægt på det folkelige arbejde også i åndelig retning. Det andet parti i regeringen var Det konservative Folkeparti, garanten for ordentlig klassisk dannelse. Så helt galt kunne det vel ikke gå?

Og hvad sker der? Med blikket stift

rettet mod en skat, der ikke må stige, og mod ventelister på hospitalerne, som skal klares med et snuptag, dekreterer regeringen nedskæringer på alle områder – nå nej, vist ikke på militærbudgettet. Også det kulturelle område blev hårdt ramt. Alle de store historiske områder – museer og arkiver – fik kniven at mærke. Og det ramte også hårdt på det brede folkelige område, idet tilskud til voksenundervisning blev kraftigt beskåret, så meget af den kultur, der plejer at komme ud den vej – og ikke mindst til de små kommuner med ikke så mange indbyggere – kom i knibe.

Et andet problem var, at regeringen gjorde sig til talsmand for, at det at have en viden, at være sagkyndig, blev lagt for had. Væk med smagsdommerne, sagde statsministeren, og søgte dermed at spille på den lille misundelse, eliten mod den almindelige mand. Man fik det indtryk, at det faktisk er bedst, hvis vi får vores oplysning fra fjernsynets nyhedsudsendelser og de kulørte ugeblade.

En kulturminister, der for at vise handlekraft, pludselig springer ud med en plan om at flytte Rigsarkivet til Odense, gør naturligvis ikke det hele bedre. Og så er han oven i købet konservativ, hvilket han så også efterfølgende blev belært om af sit bagland. Det er ikke godt at vide, hvordan det går med Rigsarkivet, men det lader

i hvert fald til, at det bliver liggende i Københavnsområdet. Forhåbentlig kan man finde ud af at samle Rigsarkivet på ét sted, det vil for Rigsarkivets ansatte og for de mange brugere være en stor fordel.

Sådan er tiderne altså for øjeblikket. Det er på den baggrund, at historiemiljøet skal finde sin plads. Det kan være svært ind i mellem, men heldigvis er det jo sådan, at historien – og ikke mindst lokalhistorien – har folkelig opbakning. Danskerne er interesserede i deres fortid; de køber de bøger, der bliver udgivet, og det er mange og i pæne oplag; de kommer til udstillinger, foredrag og arrangementer; de sørger for at få afleveret relevant historisk materiale på museer og arkiver. Så vi skal vel ikke klage, men fortsætte det gode arbejde, være synlige og måske også lidt mere højtråbende.

Dansk Historisk Fællesråd har ikke været særligt synligt i det forgangne halvandet år. Forskellige forhold har gjort, at der ikke er blevet taget initiativer, og beklageligvis må det siges, at de daglige forretninger heller ikke er blevet passet. Der findes således ikke et egentligt referat fra det sidste repræsentantskabsmøde i 2001. Det er yderst beklagelig, og der er ingen undskyldning for i den grad at have ladet tingene flyde. Det skulle imidlertid være overstået nu, så DHF kan genindtage sin plads i det danske historiemiljø, ja, måske endog begynde at redefinere sin rolle som paraplyorganisation.

Heldigvis greb medlemmer af Styrelsen ind i det tidlige forår, hvor der manglede en indkaldelse til det repræsentantskabsmøde, der ellers var fastsat til DLF's årsmøde i Hornstrup. På et møde her trak den hidtidige formand, Thomas W. Lassen, sig tilbage, og SLA's repræsentant, Poul Porskær Poulsen, blev konstitueret som formand. Samtidig blev Elsebeth Ib, SSF,

sekretær. Elsebeths virke måtte yderligere udvides, da det viste sig, at de forpligtelser, som den midlertidige kasserer havde påtaget sig, ikke blev varetaget. I april blev Elsebeth derfor også konstitueret som kasserer, indtil Michael Bregnsbo vendte hjem fra England.

Vi håber nu at have fået overstået de fleste af de administrative problemer, så Styrelsen kan anvende noget af sin arbejdskraft på arbejdet som paraplyorganisation for en række landsorganisationer og enkeltinstitutioner inden for det historiske område.

Der har været arbejdet med sagen vedr. nyudgivelse eller genoptryk af *Atlas over Danmarks administrative Inddeling*. De foreløbige undersøgelser vedr. en ny udgave har vist, at det formentlig er for stor en opgave for DHF alene. DHF har sammen med en sønderjysk projektgruppe arbejdet på sagen, og hvor vidt der skal laves et revideret genoptryk må bero på interessen og på udfaldet af projektundersøgelsen.

Elsebeth Ib er DHF's repræsentant i Dansk Lokalbibliografisk Udvalg. Formålet med DLU er at rådgive, koordinere og igangsætte det lokalbibliografiske arbejde i amterne med det mål, at der etableres en lokalbibliografisk registrering i alle amter. Der er udarbejdet et program til registrering af lokalbibliografi, som biblioteker over hele landet efter testperioden vil kunne anvende kontinuerligt. Der har desuden været arbejdet på at få de trykte lokalbibliografier digitaliseret, og at få indscannet »Vort Sogns Historie«. Indtil nu har det dog manglet på tilsagn fra de puljer og fonde, der er søgt.

DHF's fremragende tidsskrift *Fortid og Nutid* har heldigvis holdt skruen i vandet i hele perioden. Der er al mulig grund til at sige tak til redaktørerne, der yder et stort arbejde med at fremstille et tidsskrift, der kan sætte en debat i vores verden, og som kan sikre, at

man trods alt holder sig nogenlunde a jour med det, der sker i den del af historikerverdenen, man ikke selv er i. Tak til redaktørerne Lene Floris, Peter Henningsen, Karl Peder Pedersen. Sniff Andersen Nexø er det nyeste medlem af redaktionen; hun afløste ved indledningen til 2002-årgangen Lene Floris.

På udgivelsesfronten håber vi på inden så længe at kunne udgive den længe savnede bog om anvendelsen af kort, som Peter Korsgaard udarbejder i samarbejde med SLA. DHF er begyndt at udsende et nyhedsbrev. Der er ikke planer om en bestemt udgivelsesrytme, det skal udgives efter behov, og vi håber at medlemmerne vil være med til at levere stof til nyhedsbrevet. F.eks. vil vi gerne have en nyhedsside, hvor store og små begivenheder i medlemsforeninger og -organisationer kan komme frem.

Hvis vi ser lidt fremad, og det kan man vel godt tillade sig, selvom det er en beretning for det foregående år, så ser Styrelsen nogle opgaver, som DHF kunne påtage sig, netop fordi DHF er paraplyorganisationen, der skal sikre samarbejdet og derved »*støtte og styrke interessen for historie*«, som det står i DHF's formålsparagraf. Flere og flere af de informationer, vi har brug for – og vist nok også mere og mere af den underholdning, som vi efterspørger – kommer fra Internettet. Det giver nogle muligheder, og for DHF et naturligt sted at søge at samle interessen for historien. Derfor arbejder vi med tanken om *historieonline.dk*, en historieportal, hvor man dels skal kunne få alle de oplysninger, man har brug for, eller gode henvisning til, hvor det kan opnås, dels også kunne lære noget og måske også blive underholdt. Det skal ikke være en stationær hjemmeside, men et sted i stadig udvikling. I nyhedsbrevet i august blev projektet kort omtalt, og der arbejdes videre på det. Hvis forsamlingen har synspunkter,

hører vi dem gerne, og det er jo også en væsentlig diskussion, eftersom DHF agter at bruge nogle penge på projektet. DHF kan naturligvis ikke løfte historieonline alene, men må søge nogle eksterne samarbejdspartnere.

Det videre arbejde med historieportalen vil blive en vigtig sag på DHF's Styrelses dagsorden i den kommende tid. Og det må også blive centralt for DHF fortsat at holde øje med den politiske udvikling og evt. forsøge at være mere udfarende i forhold til de nedskæringer og forringelser, som vi har set.

Beretningen blev godkendt.

5. Regnskab

Elisabeth Ib fremlagde regnskabet, som blev godkendt.

6. Indkomne forslag

Punktet bortfaldt, da der ikke var indkommet forslag.

7. Budgetforslag og kontingentfastsættelse

Da der aldrig har eksisteret et budget for 2002, er budgetterne for 2002 og 2003 ens.

Fra Thomas W. Lassen har Poul Porskær fået en kasse med regnskabet, men revisionsomkostningerne er ikke kendt endnu.

Det kongelige Bibliotek har hævet deres fotopriser meget betragteligt, hvilket medfører øgede udgifter til *Fortid eller Nutid*, med mindre man finder andre fotoleverandører, f.eks. de lokalhistoriske arkiver.

2002 budget: Godkendt

2003 budget: Godkendt

8. Valg til styrelsen og godkendelse af revisor

Carsten Porskrog og Michael Bregnsbo var på valg og blev begge valgt.

Thomas W. Lassen har sendt brev om, at han udtræder af Styrelsen.

Charlotte S.H. Jensen indtræder som repræsentant for Landsarkivets udgivelseselskab ArkiVaria.

Erik Nørr blev genvalgt som suppleant.

Ernst & Young blev godkendt som revisorer.

9. Evt.

Der var intet til evt.

Michel Steen Hansen

Dirigent

Ruth Hedegaard

Referent

Efterfølgende konstituerede Styrelsen sig således:

*Formand: Poul Porskær Poulsen, Sammenslutningen af Lokalarkiver, Vejle
byhistoriske Arkiv*

Næstformand: Gunnar Jakobsen, Told og Skattemhistorisk Selskab

Kasserer: Michael Bregnsbo, Syddansk Universitet

Sekretær: Elsebeth Ib, Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger

Dansk Historisk Fællesråds årsregnskab for 2001

Resultatopgørelse for året 2001

	Regnskab 2001	Budget 2001	Regnskab 2000
DHF Styrelsen			
<i>Indtægter</i>	39.947	40.000	42.013
<i>Udgifter:</i>			
Møder mv.	-6.499	-10.000	-3.964
Administration incl. edb-udgifter	-62.572	-60.000	-52.781
<i>DHF Styrelsen i alt</i>	-29.124	-30.000	-14.732
Fortid og Nutid			
<i>Indtægter</i>	195.671	200.000	214.057
<i>Udgifter:</i>			
Trykning og distribution	-169.768	-170.000	-178.002
Andre omkostninger	-63.663	-60.000	-59.686
<i>Fortid og Nutid i alt</i>	-37.760	-30.000	-23.631
Boglageret			
<i>Indtægter</i>	26.012	25.000	46.568
<i>Udgifter:</i>			
Omkostninger bogekspedition	-29.899	-30.000	-28.178
<i>Boglageret i alt</i>	-3.887	- 5.000	18.390
Resultat af ordinær drift	-70.771	-65.000	-19.973
Finansielle indtægter og udgifter	25.645	25.000	37.214
Debitormellemværende:			
Tab på debitorer	0	0	-1.023
Samlet resultat af overføre til næste år	-45.126	-40.000	16.218

Balance pr. 31. december 2001

	31.12. 2001 kr.	31.12. 2000 kr.
AKTIVER		
<i>Likvider</i>		
Mellemværende med bogsekspedition	0	2.057
Nordea, driftkonto	31.314	27.867
Nordea, abonnementskonto	109.769	101.092
BGbank	74.761	18.923
<i>Værdipapirer:</i>		
Investeringsbeviser- 4000 Nordea-Invest Direct – anskaffelsessum (kursværdi kr. 415.200)	424.110	424.110
Obligationer, nom. kr. 150.000, anskaf- felsessum (kursværdi kr. 149.175)	145.268	145.268
	<hr/> 785.222	<hr/> 719.317
<i>Debitorer</i>		
Medlemmer	1.050	2.100
Abonnenter <i>Fortid og Nutid</i>	420	45.875
Hensat til tab	0	-8.000
Bogsalgstilgodehavende	1.147	4.853
Diverse tilgodehavender	1.413	
Momsmellemværende	26.762	302
Tilgodehavende tilskud	25.000	25.000
Tilgodehavende obligationsrenter	1.000	1.000
	<hr/> 56.792	<hr/> 71.130
<i>Boglager (ikke værdisat)</i>	0	0
<i>Inventar (ikke værdisat)</i>	0	0
<i>(DHF ejer telefax og andel i kopimaskine købt i 1996 samt PC og printer til brug for bogsekspedition købt i 2000)</i>		
AKTIVER I ALT	<hr/> <hr/> 842.014	<hr/> <hr/> 790.447

Balance pr. 31. december 2001

	31.12. 2001 kr.	31.12. 2000 kr
PASSIVER		
Egenkapital		
Driftskapital primo	674.658	648.440
Årets driftresultat	-45.126	16.218
	<hr/> 629.532	<hr/> 674.658
<i>Hensættelser</i>		
Fremtidige aktiviteter – primo	30.000	30.000
Nyudgivelser – primo	50.346	50.346
	<hr/> 80.346	<hr/> 80.346
<i>Kreditorer</i>		
Mellemværende med bogeksepedition	343	0
Skyldige omkostninger	115.091	22.657
For meget modtaget refusion af udbytteskat	10.000	10.000
A-skat og AM-bidrag	6.702	2.786
	<hr/> 132.136	<hr/> 35.443
<i>Passiver i alt</i>	<hr/> <hr/> 842.014	<hr/> <hr/> 790.447

Vejle, den 27. august 2002

Vejle, den 27. august 2002

Poul Porskær Poulsen
*formand*Elsebeth Ib
kasserer

Revisionspåtegning

Vi har revideret det af Styrelsen aflagte årsregnskab for 2001 for Dansk Historisk Fællesråd.

Den udførte revision

Vi har i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper tilrettelagt og udført revisionen med henblik på at opnå en begrundet overbevisning om, at årsregnskabet er uden væsentlige fejl eller mangler. Under revisionen har vi ud fra en vurdering af væsentlighed og risiko efterprøvet grundlaget og dokumentationen for de i årsregnskabet anførte beløb og øvrige oplysninger. Vi har herunder taget stilling til den af Styrelsen valgte regnskabspraksis og de udøvede regnskabsmæssige skøn samt vurderet, om årsregnskabets informationer som helhed er fyldestgørende.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion

Det er vor opfattelse, at årsregnskabet er aflagt i overensstemmelse med lovgivningens krav til regnskabsaflæggelsen, og at det giver et retvisende billede af Fællesrådets aktiver og passiver, økonomiske stilling samt resultat.

Århus, den 7. august 2002

Ernst & Young
Statsautoriseret Revisionsaktieselskab

Klavs Klercke Rasmussen
statsautoriseret revisor

Dansk Historisk Fællesråds budget for 2002

DHF Styrelsen	
<i>Indtægter</i>	35.000
<i>Udgifter:</i>	
Møder mv.	-10.000
Administration incl. edb-udgifter	-60.000 ¹
<i>DHF Styrelsen i alt</i>	<hr/> -35.000
Fortid og Nutid	
<i>Indtægter</i>	195.000
<i>Udgifter:</i>	
Trykning og distribution	-170.000
Andre omkostninger	-60.000
<i>Fortid og Nutid i alt</i>	<hr/> -35.000
Boglageret	
<i>Indtægter</i>	25.000
<i>Udgifter:</i>	
Omkostninger bogekspedition	-30.000
<i>Boglageret – i alt</i>	<hr/> -5.000
Resultat af ordinær drift	-75.000
Finansielle indtægter og udgifter	25.000
Debitor mellemværende	
Tab på debitorer	0
Samlet resultat at overføre til næste år	-50.000

¹ Der påregnes en ekstra omkostning i forbindelse med revision.

Dansk Historisk Fællesråds budget for 2003

DHF Styrelsen

Indtægter 35.000

Udgifter:

Møder mv. -10.000

Administration incl. edb-udgifter -60.000

DHF Styrelsen i alt -35.000

Fortid og Nutid

Indtægter 195.000

Udgifter:

Trykning og distribution -170.000

Andre omkostninger -60.000

Fortid og Nutid i alt -35.000

Boglageret

Indtægter 25.000

Udgifter:

Omkostninger bogekspedition -30.000

Boglageret i alt - 5.000

Resultat af ordinær drift -75.000

Finansielle indtægter og udgifter 25.000

Debitormellemværende

Tab på kreditorer 0

Samlet resultat at overføre til næste år -50.000

Medvirkende ved dette hefte

Carsten Bach-Nielsen, f. 1955, lic.theol, lektor og leder af Det teologiske Fakultets bibliotek, Århus Universitet.

Nils G. Bartholdy, f. 1941, cand.phil., seniorforsker og arkivar ved Rigsarkivet.

Martin T. H. Bork, f. 1971, stud. mag. art. i historie ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Michael Bregnsbo, f. 1962, ph.d., lektor ved Institut for Historie, Syddansk Universitet.

Tommy P. Christensen, f. 1955, cand.mag., arkivar ved Herlev Kommunes Lokalarkiv.

Ellen Damgaard, f. 1944, mag. art, museumsinspektør ved Lemvig Museum.

Peter Fransen, f. 1962, ph.d., seniorforsker og arkivar ved Landsarkivet for Fyn.

Erik Gøbel, f. 1949, cand.mag., seniorforsker og arkivar ved Rigsarkivet.

Torben Hansgaard, f. 1942, cand.mag. i historie og geografi, lektor ved Aalborg-hus Gymnasium.

Michael Harbsmeier, f. 1951, mag.scient, dr.phil, lektor ved Institut for Historie, Roskilde Universitetscenter.

Peter Henningsen, f. 1964, ph.d., eks. lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Thorkild Kjærgaard, f. 1945, dr. phil., lektor i socialhistorie ved Ilisimatusarfik/Grønlands Universitet, Nuuk.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., seniorforsker og arkivar ved Landsarkivet for Sjælland.

Stella Borne Mikkelsen, f. 1969, stud.mag. i historie ved Københavns Universitet.

Margit Mogensen, f. 1946, ph.d., seniorforsker og arkivar ved Rigsarkivet.

Mikkel Venborg Pedersen, f. 1970, ph.d., museumsinspektør ved Frilandsmuseet.

Bjarne Stoklund, f. 1928, professor em. ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet.

Vejledning til forfatterne

Fortid og Nutid udkommer i marts, juni, september og december.

Artikler, debatindlæg og anmeldelser bedes leveret på diskette vedlagt en udskrift. *Artikler* bør normalt ikke være længere end 20 sider, og *debatindlæg* ikke på mere end 10 sider (A 4-sider á 3.800 enheder, linieafstand 1,5).

Gældende *retskrivning* skal følges, og anvendelsen af fremmedord begrænses til det strengt nødvendige. Særlige udtryk, som ikke kan forudsættes almenkendt, bør forklares første gang de optræder. *Citater* anføres med citationstegn i kursiv.

Teksten skrives *uden orddeling*, og noter indskrives altid som *slutnoter*. Notehenvisninger sker ved tal, som sættes hævet over linien og efter eventuelle tegn (komma, punktum o.l.). Som hovedregel bør noter alene indeholde litteratur- eller kildehenvisninger. De skal altid være så fyldige, at den interesserede læser uden besvær vil kunne finde frem til den benyttede litteratur og kildemateriale.

Artiklerne bør forsynes med *illustrationer*, og der lægges vægt på, at billeder og billedtekster uddyber og supplerer teksten. Samtidig med manuskriptet leveres de ønskede illustrationer med tilhørende billedtekster. Illustrationsforlæg kan leveres som papirbilleder eller lysbilleder, i sort/hvid eller farve.

Artikler og debatindlæg bedes ledsaget af et udkast til manchet (*abstract*) på 5-10 linier, hvor artiklens/debatindlæggets tema og hovedresultater præsenteres. Artikler og debatindlæg ledsages af en kort *præsentation af forfatteren*.

Indhold

- Ellen Damgaard: I kuling fra Hals til Harboøre. Et studie af regional identitet i Vestjylland 251
- Martin Th. H. Bork: Materielle statussymboler hos sjællandske bønder i 1700-tallets første halvdel 278

Debat

- Thorkild Kjærgaard: Det danske landskab fra istiden til år 2500. En kort historie 298

Interview

- Vejen til Thrinakria. Samtale med Bjarne Stoklund om europæisk etnologi i fortid og nutid 306

Anmeldelser

- Finn-Einar Eliassen, Jørgen Mikkelsen og Bjørn Poulsen (red.): Regional Integration in Early Modern Scandinavia (Tommy P. Christensen)..... 322
- Maria Adolfsson: Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbekrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet (Michael Harbsmeier) 323
- Jakob H. Zeuthen: Bogen om danske kommunevåbener, logoer og bomærker Grønland og Færøerne (Nils G. Bartholdy) 324
- Erland Porsmose: Kerteminde

- Bys Historie 1350-1659, Birgit Bjerre: Kerteminde Bys Historie 1660-1850, Kurt Risskov Sørensen: Kerteminde Bys Historie 1850-2000 (Jørgen Mikkelsen & Stella Borne Mikkelsen)..... 325
- Henrik Gjøde Nielsen: Hals Skanse. Stykker af historien siden 1625 (Torben Hansgaard)..... 327
- Birte Hjorth: Dragør Havn i 1700- og 1800-tallet (Erik Gøbel)..... 328
- Christian Larsen (udg.): Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793 (Michael Bregnsbo)... 329
- Niels Gustav Bardenfleth: Kridtpiber og kridtpiberygning (Mikkel Venborg Pedersen)..... 329
- Margit Egdal: Miraklet på Fyn. De Sidste Dages Hellige på Fyn og Langeland (Carsten Bach-Nielsen) 330
- Helle Stangerup: Tidens bord (Margit Mogensen) 331
- Poul Thiesen. Thiesens Halvtredser. Barndoms- og ungdomserindringer fra en helt anden Fredericiatid (Peter Fransen).... 332

Meddelelser

- Dansk Historisk Fællesrådsrepræsentantskabsmøde 28. september 2002 333
- Dansk Historisk Fællesråds årsregnskab for 2001 337
- Dansk Historisk Fællesråds budget for 2002 341
- Dansk Historisk Fællesråds budget for 2003 342
- Medvirkende ved dette hæfte..... 343